

FRANCE TOMŠIČ

in njegov čas

France Tomšič in njegov čas

Zbornik prispevkov s simpozija, ki je bil
30. septembra 2016 v Šmarci pri Kamniku.

Kamnik, 2022

FRANCE TOMŠIČ IN NJEGOV ČAS

Zbornik prispevkov s simpozija, ki je bil 30. septembra 2016
v Šmarci pri Kamniku.

Urednika: Marjeta Humar in Igor Podbrežnik

Oblikovanje naslovne strani: Dušan Sterle

Prevod povzetkov v angleščino: Darja Pretnar

Založilo in izdalo: Društvo Demos na Kamniškem

Za založnika: Jože Berlec

Elektronska izdaja

© Društvo Demos na Kamniškem
Maistrova ulica 18, 1241 Kamnik

2022

<http://www.demos.nakamniskem.si/>

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in
univerzitetni knjižnici v Ljubljani

COBISS.SI-ID 130250243
ISBN 978-961-95167-2-0 (PDF)

Kazalo

UVODNE BESEDE

Marjan Šarec

Župan Občine Kamnik.....7

Mag. Matjaž Šinkovec

Pozdravno pismo.....9

Dr. Marjeta Humar

Predsednica organizacijskega odbora15

SIMPOZIJSKA PREDAVANJA

I.

Doc. dr. Aleš Maver

Čudna igra novih in starih socialdemokratov.....21

Prof. dr. Janko Prunk

Ponovno rojstvo evropske socialdemokracije na Slovenskem.....33

Prof. dr. Stane Granda

Slovenska osamosvojitvev in sindikalizem.....47

Dr. Andreja Valič Zver

France Tomšič in njegov čas.....69

Doc. dr. Milan Balažic

Prelomni čas slovenske demokratizacije in osamosvajanja in zgodovinska vloga Franceta Tomšiča v njem.....87

Prof. dr. Bogomir Kovač

France Tomšič in brezpotja slovenske socialne demokracije....127

II.

Andrej Magajna

Vpliv značajskih posebnosti voditeljev na profiliranje političnih strank.....151

Prof. dr. Gorazd Drevenšek

France Tomšič – generator ali vžigalna iskra politične
tranzicije v srednji in vzhodni Evropi?.....159

Jože Erčulj

Vloga Franceta Tomšiča v sindikalnem gibanju.....169

Anton Tomažič

Litostrojska izkušnja.....181

Mag. Igor Podbrežnik

France Tomšič, eden od stebrov prenove
družbenega reda in osamosvojitve.....191

Uvodne besede

OB IZIDU ZBORNIKA PRISPEVKOV S SIMPOZIJA FRANCE TOMŠIČ IN NJEGOV ČAS

Slovenska pomlad, ta tolikokrat uporabljena besedna zveza v smislu preporoda, smrti enega sistema in rojstva drugega. Mnogi si jo lastijo, mnogi mislijo, da je brez njih ne bi bilo.

Nekateri pa tega ne mislijo niti si je ne lastijo, ampak so preprosto bili pomlad. V trdi zimi, v prenesenem in dobesednem pomenu. France Tomšič je bil, je in bo za vedno v slovenski zavesti sinonim boja, najprej za dostojno plačilo za opravljeno delo, nato pa kot ustanovitelj prvega gibanja izven tedanje politične nomenklature. Decembra 1987 je Ljubljana postala slovenski Gdansk, France iz Šmarce pa slovenski Walensa. Verjel je v dostojno življenje, verjel je v spremembe, kajti gospodarski in politični okovi nekdanje skupne države so postali pretežki za ljudi, usmerjene v prihodnost.

France Tomšič je bil začetnik sprememb, danes bi rekli, da je izumil nov slog, našel novo tržno nišo, skratka, da je imel svoje ideje in bil dovolj močan, da jih je začel uresničevati. Bil je nekakšen Janez Krstnik, ki je napovedoval nove čase, a jih ni dočakal na kakšni državni funkciji, saj je kmalu spoznal, kaj je politika. Surov boj, brez viteštva in sentimentalnosti, ki se včasih pojavita celo v vojnah, v miru pa nimata pravice obstoja. Bil

je idealist, pravi socialdemokrat zahodnega tipa. Njegova stranka je šla, kasneje po njegovem odhodu, v desno sfero politike, čeprav sta bila tako Tomšič kakor tudi Pučnik socialdemokrata, kar je izpričevalo tudi ime stranke. Ne vem, kakšna so bila njegova občutja ob kasnejšem političnem dogajanju, ker sem ga poznal zgolj kot otrok, ko je sedeč v naši kuhinji razlagal svoje poglede na dogajanje. Sem pa vesel in ponosen, da sem smel kot župan sodelovati pri njegovi razglasitvi (žal posmrtno) za častnega občana Občine Kamnik.

France Tomšič je bil pravi človek na pravem mestu, ob pravem času. Izpolnil je svoje zgodovinsko poslanstvo in samo to je treba imeti vedno pred očmi, ko govorimo o obdobju slovenske osamosvojitve. Dokazal je, da je Slovenija dežela velikih ljudi.

Marjan Šarec
Župan Občine Kamnik

POZDRAVNO PISMO

FRANCE TOMŠIČ: BOREC ZA SVOBODO

Vesel sem bil vabila Igorja Podbrežnika na simpozij France Tomšič in njegov čas v Šmarci, rojstnem kraju Franceta Tomšiča v organizaciji Društva Demos na Kamniškem, kjer bi se imel priložnost srečati s prijatelji, s katerimi smo skupaj s Francetom orali ledino demokratizacije in osamosvojitve konec osemdesetih let prejšnjega stoletja. Žal se pomembnega dogodka tako iz objektivnih kot subjektivnih razlogov ne morem udeležiti, se pa zahvaljujem za priložnost posredovanja nekaterih svojih bolj ali manj lapidarnih misli.

Ameriški konservativec Bruce Jackson je ljudi, ki smo v srednji Evropi spodbudili in bili polno vključeni v osvoboditev nekdanjih komunističnih držav in njihovo polno integracijo v strukture Zahoda, najraje preprosto imenoval »Freedom Fighters«, torej borci za svobodo. Mnogi, ne le z njemu nasprotne strani političnega spektra, so se temu izrazu vsaj nasmihali, če ne že iz njega norčevali. V naših logih je lep izraz »osamosvojitelji« danes, če ne kaj hujšega, tudi doživel takšno usodo. To dejstvo ne obeta nič dobrega za prihodnost. Koga bo nacija, ki ne spoštuje tistih, ki so jo postavili na zemljevid sveta, spoštovala?

Zgodovino pač menda pišejo zmagovalci in ni presenetljivo, da so ljudje, ki ne le da niso s prstom mignili za osvoboditev naše države tako iz totalitarnega sistema kot nacionalne podjarmljenosti, ampak ji celo nasprotovali, tako rekoč postali glavni razlagalci časov izpred četrto stoletja. To bi lahko izrazil z rahlo prirejenim citatom bodisi Georgea Bernarda Shawa ali Woodyja Allena: »Tisti, ki želijo spremembe, jih dosežejo; tisti, ki jih nočejo, nas kasneje o njih učijo.«

Res je, da so številni naši predniki kot mnogi od nas sanjali o samostojnosti. Sam sem odraščal v družini, kjer nam intimno razmišljanje o tem ni bilo tuje. V gimnazijskih časih sem celo prišel dvakrat v navzkrižje z varnostnimi organi zaradi izražanja nedovoljenih misli o pluralizmu in nacionalni emancipaciji. V obdobju študija sem leta 1972 celo napisal zgodbo, v kateri sem se pojavil v slovenskem parlamentu v času nekakšne omejene demokratizacije in nalepil na avto oznako SL. Oba dogodka sta se dogajala na varnem v tujini, daleč od domovine. A sanje niso dovolj, stvari je bilo treba zgrabiti v svoje roke. Za to so bili potrebni pravi čas in pravi ljudje.

Mednarodne razmere konec osemdesetih let so bile bolj zaradi samorazpada komunističnih režimov na Vzhodu kot zavestne politike Zahoda po eni strani pravo ozadje za bolj svobodno izražanje demokratičnih in emancipacijskih pobud. Za slovensko stvarnost je bil še bolj pomemben časovno vzporeden proces proti četverici in kot posledica gnevni odziv zatiranih, ki smo se ne glede na različne intimne politične opredelitve podali na Roško in ljubljanske trge.

Vendar brez pogumnih ljudi, ki se niso bali niti zapora, ne bi šlo. France Tomšič je bil prvi Slovenec, ki je v tistem času stopil na barikade demokracije in samostojnosti. Bil je slovenski Walensa, slovenski Landsbergis, slovenski Mandela. Ti pokončni ljudje so za seboj potegnili enako misleče, morda ne enako pogumne, a polne zamisli, kako doseči visoke cilje.

Sam sem v času sojenja četverici poklical Franceta in ponudil svoje sodelovanje v porajajočem se iniciativnem odboru za ustanovitev social-demokratske stranke. Predvsem me je zanimalo mednarodno udejstvovanje nove stranke, za kar je France sicer menil, da bo prišlo mnogo kasneje, a se je potem vdal v usodo. Ko sva se prvič srečala na začasem sedežu na Kersnikovi 4, me je, če se prav spomnim, zapisal v svoj rokovnik kot sedmega člana po vrsti. Tedaj sem se spoznal tudi z Andrejem Magajno in Gorazdom Drevenškom ter kmalu tudi z drugimi, s katerimi smo tvorili prvo vodstvo SDZS. Spomini na nekatere dogodke so sem in tja drugačni, kot jih je France opisal v svoji knjigi, a kaj moremo, preteklo je že precej časa.

S Francetom se občasno o nekaterih zadevah nisva strinjala, vendar so bili najini odnosi obojestransko odkriti in prijateljski. Strankarsko življenje ni bilo lahko tako zaradi pritiskov, ki so prihajali od zunaj, pa tudi od znotraj, iz stranke. Dejstvo je, da brez SDZS, ki je bila prva nova sila na Slovenskem, ki se je proglašala za politično stranko, ob pragmatični odločitvi za začasno poimenovanje, volilni razplet leta 1990, ki je popeljal Slovenijo na svoje, prav gotovo ne bi bil tako ugoden.

V parlamentu sem sedel v klopi skupaj s Francetom Tomšičem in Andrejem Magajno. Naši odnosi so bili kljub naši precejšnji različnosti dejansko »soborski«. To se je na nek način izkazalo tudi ob nenadnem predlogu v predsedstvu stranke o izključitvi Andreja iz stranke. Ko so ob glasovanju na seji predsedstva letele roke kvišku, sva bila s Francetom edina, ki predloga nisva podprla.

Sam sem vse bolj čutil, da me ukvarjanje z notranjo politiko omejuje kot človeka, ki razmišlja po svoje. Zdelo se mi je, da sem morda Sloveniji znotraj dal vse, kar se je dalo. Sem je sodila izjava na ustanovnem kongresu, da mora biti stranka ne le socialna, ampak tudi liberalna in ljudska. Sem je sodil moj predlog o oblikovanju predvolilne koalicije novih strank Demokratična lista. Sem je sodil tudi moj predlog, da se novo nastajajoča koalicija poimenuje Demos.

Kot prvi predsednik parlamentarnega zunanje-političnega odbora sem uspel konstruktivno prispevati k oblikovanju čim bolj konsenzualne zunanje politike države v njenih prvih korakih na tujem. Bil sem podpredsednik stranke, član sveta Demosa, po odhodu Andreja Magajne pa tudi vodja poslanskega kluba in še kaj.

Menil sem, da je čas, da se polno posvetim svojemu poklicu in prispevam Sloveniji od zunaj. Tako sem kmalu po priznanju prevzel v Londonu prvega od svojih desetih veleposlaniških imenovanj in, upam, bil svoji naciji koristen.

V naslednjih letih sem se s Francetom srečeval na nekaterih dogodkih, praznovanjih, proslavah. Vesel in ponosen sem, da me je ta veliki človek vedno rad videl. V življenju sem srečal številne pomembne ljudi, cesarje, kralje, predsednike, a tudi dejansko velike ljudi, na primer že omenjena Lecha Walenso in Vytautasa Landsbergisa, Otona Habsburškega, Jaserja Arafata, Benazir Bhutto, Joséja Ramosa-Horto, Aung San Suu Kyi, Dalai Lamo itd.

Slovenija je imela le enega Franceta Tomšiča. A ta ji je bil dovolj.

Mag. Matjaž Šinkovec

UVODNIK

Zbornik *France Tomšič in njegov čas* vsebuje besedila predavanj, predstavljениh na simpoziju, posvečenem Francetu Tomšiču, začetniku slovenske demokratizacije na političnem in sindikalnem področju, slovenskemu politiku,

sindikalnemu voditelju in častnemu občanu Občine Kamnik. Zbornik je izšel v počastitev praznika Občine Kamnik 2017.

Simpozij je potekal 30. septembra 2016 v Domu krajanov v Šmarci pri Kamniku, od koder izhaja France Tomšič. V okviru Socialnega tedna 2016 sta ga pripravila društvo Demos na Kamniškem in Društvo sv. Jakoba.

Izvedbo simpozija so finančno podprli: Demos na Kamniškem, Društvo sv. Jakoba, Občina Kamnik, Krajevna skupnost Šmarca in Socialna akademija.

Prireditve je pripravil organizacijski odbor, ki so ga sestavljali: Jože Berlec, Ludvik Gomiršek, dr. Damjan Hančič, dr. Marjeta Humar, Marta Lavrič Tomšič, Robin Majnik, Leon Pirman, mag. Igor Podbrežnik, Janez Repanšek, Matjaž Šporar in Igor Zemljič.

Za celostno grafično podobo simpozija je poskrbel slikar Dušan Sterle.

Pregledno razstavo o življenjski in politični poti Franceta Tomšiča, ki je bila na ogled v preddverju dvorane v času simpozija, so pripravili Igor Zemljč, sodelavec Inštituta za novejšo zgodovino, Marta Lavrič Tomšič, Leon Pirman in Janez Repanšek.

S srečanjem zgodovinarjev, politologov in Tomšičevih nekdanjih sodelavcev in prijateljev smo želeli osvetliti družbene razmere pred osamosvojitvijo, vzpostavljanje pogojev za politično in gospodarsko demokracijo, čas oblikovanja nove države in političnega sistema s poudarkom na vlogi Franceta Tomšiča v vseh teh procesih.

Na simpoziju je nastopilo dvanajst predavateljev: šest raziskovalcev slovenske zgodovine in šest Tomšičevih političnih sodelavcev in prijateljev. V takem vrstnem redu si sledijo tudi objavljeni članki.

Tomšiča in njegovo zgodovinsko vlogo v dogodkih, ki so privedli do demokratizacije in osamosvojitve Slovenije, zgodovino in probleme socialdemokracije pri nas in v Evropi so predstavili raziskovalci: doc. dr. Aleš Maver, prof. dr. Janko Prunk, prof. dr. Stane Granda, dr. Andreja Valič Zver, doc. dr. Milan Balažic in prof. dr. Bogomir Kovač. Tomšičevi politični sodelavci in prijatelji v času družbenih sprememb – Andrej Magajna, prof. dr. Gorazd Drevenšek, Jože Erčulj, mag. Branko Grims, Anton Tomažič in mag. Igor Podbrežnik – pa so opisali Tomšiča kot osebnost, voditelja prvega upora proti oblastnikom v Kamniku in kasneje litostrojske stavke, njegovo vizijo političnega razvoja Slovenije, vzpostavitve socialnodemokratske stranke in neodvisnega sindikata.

Zgodovinar dr. Damjan Hančič je v zaključkih simpozija zapisal: »Njegov prispevek pri uporabi v Novem trgu v Kamniku leta 1986, pri litostrojski stavki leta 1987 in pri ustanavljanju prvih nekomunističnih političnih strank v letu 1989 je bil neprecenljiv.«

Politik Branko Grims je v naslovu svojega simpozijskega govora poudaril, da je bil France Tomšič »človek z dovolj civilnega poguma za prelomne trenutke«. Za zbornik pa besedila ni pripravil.

France Tomšič je o spremembi sistema razmišljal že veliko prej kot drugi. Bil je prijatelj mojega moža Janeza Humarja še iz otroških let. Zelo dobro se spominjam drobnega dogodka. Na začetku leta 1986 je moževa teta Minka Humar pri nas praznovala 80-letnico. Treba je bilo urediti veliko stvari. Mož sem prosila, naj gre po neko malenkost v trgovino. Čakala sem ga več kot dve uri. Ko je le prišel, sem ga vprašala, kje je bil toliko časa. Rekel je, da je srečal Franceta Tomšiča, ki mu je povedal, da komunizem mora propasti in bo propadel. Moj mož si je tega močno želel in je pozabil na vse drugo. Tomšič ni samo govoril, ampak je za demokratične spremembe in samostojno Slovenijo tvegaval vse: mirno strokovno delo, dober službeni položaj, urejeno družinsko življenje, osebno varnost.

Z vso ostrino se nam danes po 25 letih postavlja veliko vprašanj: zakaj se je Tomšič moral umakniti iz politike, zakaj so ga izrinili iz politike njegovi nekdanji sodelavci ob podpori nasprotnikov in ali bi bila Slovenija danes drugačna, če se to ne bi bilo zgodilo.

Na nekatera od teh vprašanj so odgovorili simpozijiški prispevki. Na druga bo še treba poiskati odgovore.

Udeleženci simpozija so predstavili, da je bil France Tomšič borec za svobodo, glasnik slovenske državnosti, socialne in pravne države, utemeljitelj svobodnega sindikalnega organiziranja, človek načelnosti in iskrenega boja za slovensko delavstvo. Zato je bila na zaključku simpoziju dana pobuda, da bi taka srečanja pripravljali na dve leti. Tako bi se razjasnile še nove podrobnosti o tako pomembnem človeku, kot je bil Tomšič. Odpirala in pojasnjevala pa bi se še marsikatera druga vprašanja slovenske demokratizacije in osamosvojitve ter tudi vprašanja politične sedanjosti.

Dr. Marjeta Humar

Predsednica organizacijskega odbora simpozija in sourednica
zbornika France Tomšič in njegov čas

Simpozijška predavanja

Dr. Aleš Maver

Filozofska fakulteta Maribor
Koroška cesta 160, Maribor
alexius.mauer@gmail.com

ČUDNA IGRA STARIH IN NOVIH SOCIALDEMOKRATOV. SOCIALNA DEMOKRACIJA V SREDNJI IN VZHODNI EVROPI PO LETU 1998

Zgodba o usodi videnja razvoja socialne demokracije na Slovenskem, kot ga je razvijal France Tomšič, se dobro vključuje v širši srednje- in vzhodnoevropski kontekst. V njem je značilen alarm zazvonil lansko jesen, ko je v največji članici Evropske zveze s tega prostora, na Poljskem, iz parlamenta sfrčala celotna levica na čelu s Stranko demokratične levece. Omenjeni presenetljiv zaključek poti, na kateri je bila ena od postaj tudi približanje absolutni parlamentarni večini pred petnajstimi leti (prim. Pražmovska 2010: 231, in Gebert 2010: 155), je prejkone tipičen. Da je socialna demokracija vzhodno od nekdanje železne zavese pognala precej šibkejše korenine, kot jih ima zahodno od nje, ni sad naključja, marveč v veliki meri temeljne usodne zmote starejših in razvitejših zahodnoevropskih sester. Rezultat je vidna podrejenost levosredinske politične opcije, kot jo razbiramo, recimo, iz rezultatov volitev v Evropski parlament^[1], pa tudi iz dejstva, da v kratkem obdobju na začetku leta 2012 članice socialdemokrat-

¹ Tako je levosredinska skupina socialistov in demokratov na volitvah v Evropski parlament leta 2009 osvojila 45 od 190 sedežev iz srednje in vzhodne Evrope, pet let pozneje pa celo le 44 od 199.

ske strankarske družine niso bile zastopane v vladi niti ene članice Evropske unije iz obravnavane regije. Tudi na območju nekdanje Nemške demokratične republike je socialdemokratska stranka praviloma šibkejša kot v zahodnem delu države.

Ob demokratičnem cunamiju v vzhodni in srednji Evropi med pomladjo 1989 in pomladjo 1991 sta se s socialdemokratsko dediščino začeli kititi dve scela različni vrsti političnih grupacij. Ena se je skušala nasloniti na v nekaterih okoljih zelo bogato predvojno socialdemokratsko izročilo in vzpostaviti socialno demokracijo tako rekoč na novo, mimo obstoječih režimskih struktur. Praktično ni srednje- in vzhodnoevropske države, kjer do takšnega poskusa ni prišlo. Ob bok Sloveniji lahko recimo postavimo Hrvaško, Poljsko, Bolgarijo, Romunijo, Latvijo, Estonijo, Črno goro ali Albanijo. Tudi v Nemški demokratični republiki z njenimi nekdanjimi socialdemokratskimi trdnjavami se je morala socialna demokracija vzpostaviti na novo, saj je bila po drugi svetovni vojni nasilno združena s komunistično partijo in je bila v tem pogledu celo v slabšem položaju kot vzhodnonemški krščanski demokrati, ki so obstajali kot resda povsem »glajhšaltana« blokovska stranka, a vendarle so (gl. recimo Lapp 2010: 49–70).

Po drugi strani so prednosti enačaja med reformiranim komunizmom in socialno demokracijo začeli kmalu odkrivati v prenekateri do prelomnih let vladajoči stranki. Kot je bil France Tomšič eden vzhodnoevropskih pionirjev organiziranja socialdemokratskega političnega gibanja brez komunističnega pedigreja, je bila tudi Zveza komunistov Slovenije med

zgodnjimi uporabniki tega priročnega modela (prim. Potočnik 2007: 112 s.). Iz Stranke demokratične prenovе je kmalu postala Socialdemokratska prenova. Socialdemokratsko ime so kmalu posvojili še romunski, litovski, češkoslovaški, poljski ali hrvaški postkomunisti. Njihovi albanski in bolgarski kolegi so ostali nekje vmes kot socialisti, črnogorski so si naredili ime demokratičnih socialistov, a bolj z mislijo na socialno demokracijo kot današnji demokratični socializem. Slovaški in poljski postkomunisti so se slednjič oklicali za demokratične levičarje. Poseben položaj je nastal na Češkem in v Nemški demokratični republiki. V prvi deželi je trdo jedro partijskih struktur zavrnilo skoraj vsakršno transformacijo in se organiziralo kot Komunistična stranka Češke in Moravske (Skalnik Leff 2010: predvsem 172). Podoben projekt je imel na Slovaškem le omejen uspeh (slovaški komunisti so se enkrat prebili v parlament, prim. Harris 2010: 187), na Madžarskem in Hrvaškem pa ni doživel nikakršnega preboja. V Sloveniji sama komunistična znamka v poosmosvojitvenem obdobju ni presegla folklorne ravni, kljub siceršnji majhni volji po prelomu s povojnim režimom. S češkimi komunisti je bistveno drugače, saj so postali stalnica politične scene in so leta 2002 pristali na pragu petinske podpore volivcev. Manj rigidni postkomunisti so svojo domovino velikokrat našli med socialdemokrati pod vodstvom leta 1968 iz komunističnih vrst izgnanega Miloša Zemana (Skalnik Leff 2010: 173). V NDR so se pojavljale ideje o razpustitvi prej vsemogočne Socialistične enotne stranke Nemčije, nazadnje pa je tudi z mislijo na precejšnje partijsko premoženje prišlo do preobrazbe v Stranko demokratičnega socializma. Ta je po eni strani ostala stranka bivše nomenklature, po drugi strani pa izrazita regionalna stranka vzhodnih

Nemcev. Zato v njej od vsega začetka obstajata bolj dogmatično krilo, ki se je verjetno okrepilo s priključitvijo zahodnonemških levičarjev iz Volilne akcije Solidarnost in pravičnost, in bolj pragmatično krilo. Prvo ima najvišjo podporo na jedrnih območjih nekdanje nomenklature v Berlinu in Brandenburg (prim. Dittberner 2010: zlasti 183), drugo v ostalih zveznih deželah na vzhodnonemškem območju. Socialdemokrati so se, kot rečeno, organizirali na novo in neodvisno od prejšnje vodilne sile (Lapp 2010: predvsem 65–69). Socialdemokrati so po razmeroma hudem boju v svoj prid odločili boj za prevlado na levi v Brandenburg, medtem ko je na vzhodu Berlina večje naklonjenosti običajno deležna naslednica nekdanje dominantne stranke. Kjer se je Stranka demokratičnega socializma oziroma današnja Levica bolj profilirala kot regionalna grupacija vzhodnjakov, je danes pod hudim udarom populistične Alternative za Nemčijo, ki jo je v deželah Saška-Anhalt in Mecklenburg-Prednja Pomorjanska že prehitela. Po drugi strani se socialdemokrati niso mogli navezati na predvojne uspehe istoimenske stranke v južnem delu nekdanje Nemške demokratične republike. Saška in Turingija sta v novih razmerah postali izraziti oporišči krščanske demokracije, v obeh je socialdemokrate do danes gladko prehitela tudi Levica, v vladi, v kateri so socialdemokrati od leta 2014 manjši partner v Turingiji (gl. denimo Rellecke 2010: 343–44).

Odločitev zahodnoevropskih socialdemokratov v precepu med obema oblikama razvoja socialne demokracije je bila razmeroma hitra in enoznačna. V znamenju formule, da je »reformirani komunist sodoben socialdemokrat«, so podprli postkomunistične socialdemokrate. Tudi zato so ti praktično v vseh srednje- in vzhodnoevropskih okoljih kmalu pridobili

odločilno besedo levo od sredine. Razlogi za tako izbiro so bili različni. Verjetno odločilna je bila realistična ocena, da so te politične skupine zaradi nakopičenih privilegijev in premoči v dolgih petih desetletjih enostavno v tolikšni prednosti, da je stavljenje nanje poroštvo lažjega prodora v ta okolja. Nista samo Socialistična internacionala in evropska družina socialistov in demokratov razmišljali tako. Tudi evropski liberalni demokrati in Evropska ljudska stranka so odprli vrata marsikateremu politiku in marsikateri stranki, nad katerima politični tekmeci in celo somišljeniki upravičeno vihajo nos. Pri liberalnih demokratih naj omenim samo estonsko Stranko centra dolgoletnega populističnega in rusofilskega talinskega župana Edgarja Savisaarja (prim. Nohlen in Stöver 2010: 566), pri Ljudski stranki bolgarski Grb premierja Bojka Borisova (prim. Spirova 2010: 405–407). Evropska ljudska stranka pa se je vsaj uprla skušnjavi, da bi v svoje vrste sprejela Stranko velike Romunije, ko in čeprav je bila precej močna stranka (Stan 2010: 384 s.).

Drugi razlog bi utegnil biti na evropskem zahodu nasploh razširjen strah pred vnovičnim vznikom srednje- in vzhodnoevropskih nacionalizmov in avtoritarnih teženj iz obdobja pred drugo svetovno vojno (viden celo pri takih poznavalcih srednjeevropskih razmer, kot sta Timothy Garton Ash in Timothy Snyder). Čeprav je bil ta strah nedvomno pogosto izgovor za mlačen odnos do neposrednih dedičev poveljnega totalitarizma, ni čisto jasno, zakaj so na zahodu tako zlahka odkupili mantro o njihovem nenadnem odkritju liberalnih vrednot in pristne socialne demokracije. Navsezadnje so številne komunistične stranke že pred letom 1989 nastopale izrazito nacionalistično. Omenim naj le srbske komuniste pod Miloševićem

ali bolgarske pod Živkovom z njihovo protiturško gonjo v osemdesetih letih (Dalos 2009: zlasti 154–157).

Zato ni nič čudnega, da so danes med najuspešnejšimi političnimi skupinami s socialdemokratsko nalepko slovaška Smer in romunski socialdemokrati. Zlasti prvi slovijo po številnih epizodah protimadžarskega nacionalizma in v novejšem času levega populizma. Tudi drugi imajo dolgo zgodovino plodnega sodelovanja z romunskimi nacionalisti, zato ni presenetljivo, da se madžarski manjšini v obeh državah izrazito obračata h konservativnim strankam (za podatke prim. Stan 2010: 384–385). Latvijski socialisti so po drugi strani sčasoma postali osrednji glasniki interesov številčne ruske manjšine in nostalgije po Sovjetski zvezi, čeprav morajo sočasno vse bolj poudarjati navezavo na rusko pravoslavje. V Estoniji je vlogo glavnega zagovornika ruske manjšine in proruske usmeritve nasploh prevzel že omenjeni nominalno liberalni Center (prim. Smith-Sivertsen 2010: predvsem 455–458). V podobno smer kot slovaško Smer je že pred časom izrazito zaneslo nekdanjega socialdemokrata na čelu Češke republike Miloša Zemana.

Litovski socialdemokrati so med trenutno vladajočimi na evropskem vzhodu tako rekoč edini, ki se lahko sklicujejo na vsaj deloma reformno preteklost. Izhajajo namreč iz tistega krila litovske komunistične partije, ki se je pod vodstvom Algirdasa Brazauskasa že zgodaj opredelilo za obnovo litovske suverenosti. »Nagrada« je bila, da so bili od vseh strank v demokratični Litvi najdlje na oblasti (1992–1996, 2001–2008 in od 2012; gl. Smith-Sivertsen 2010: 452). Razen na Poljskem gre socialnim demokra-

tom trenutno precej za nohte še na Madžarskem, kjer jih v bitki za drugo mesto ogroža skrajno nacionalistični Jobbik, pa tudi v Sloveniji, kjer je razvoj na levosredinskem delu političnega prizorišča nasploh velika posebnost in si socialni demokrati niso uspeli zagotoviti trajnega velikega kosa pogače, četudi so leta 2008 presegli 30 odstotkov glasov (prim. o tem podrobno Maver in Friš 2013, predvsem: 79–80 in 94–95). Povsem drugače so na oblast praktično abonirani črnogorski demokratični socialisti, zelo konkurenčni za oblast so tudi hrvaški socialdemokrati, ki so bili glavna vladna stranka med 2000 in 2003 in med 2011 in 2015 (gl. Ramet 2010a in 2010b).

Kaj se je dogajalo s socialdemokrati brez komunističnih korenin? Kot razmeroma pomembni politični skupini so preživel samo estonski in češki socialdemokrati, če slednjim seveda priznamo nekomunistični izvor. Prav tako imajo velik pomen socialdemokrati na vzhodu Nemčije, čeprav je njihov položaj, ker so del vsenemške socialdemokracije, kajpak specifičen. Nekje v senci večjih strank živita recimo črnogorska socialdemokratska stranka in bolgarska Evrolevica. Ostalim sta ostali dve možnosti: ali premik proti sredini in desnici ali združitev z uspešnejšimi postkomunističnimi v socialdemokrate prekrščenimi skupinami. Prvo pot sta izrazito izbrali Janševa (in nekdanj Tomšičeva) SDZS/SDSS/SDS ali nekdanji socialdemokrati romunskega premiera Petreja Romana, ki so – zanimivo – ravno tako kot Janševa stranka postali demokrati, nazadnje pa po pridružitvi dela liberalcev liberalni demokrati (prim. Maver in Friš 2013: zlasti 47–50). Po drugi poti so krenili denimo hrvaški socialdemokrati poznejšega kulturnega

ministra Antona Vujića (njihov član je bil v začetkih hrvaške demokracije tudi Miroslav Tudjman) ali latvijski socialdemokrati in del romunskih nekomunističnih kolegov.

Vsekakor ostaja priokus, da je taktiziranje velikih zahodnoevropskih socialdemokratskih strank v marsičem oslabilo to politično usmeritev v srednji in vzhodni Evropi, del njenih vsebin pa je pristal na repertoarju običajno kot desnosredinsko opredeljenih strank. V zadnjem času je omenjeno recimo zelo opazno pri vladajoči poljski stranki.

LITERATURA

György DALOS, 2009: *Der Vorhang geht auf: Das Ende der Diktaturen in Osteuropa*. München: C. H. Beck.

Jürgen DITTBERNER, 2010: Brandenburg – in der Tradition eines sozialdemokratischen Landes. V: *Parteien in den deutschen Ländern: Geschichte und Gegenwart*. München: C. H. Beck. 175–187.

Konstanty GEBERT, 2010: Poland since 1989: Muddling through, Wall to Wall. V: *Central and Southeast European Politics since 1989*. Ur. Sabrina P. Ramet. Cambridge: Cambridge University Press. 139–161.

Erika HARRIS, 2010: Slovakia since 1989. V: *Central and Southeast European Politics since 1989*. Ur. Sabrina P. Ramet. Cambridge: Cambridge University Press. 182–203.

Peter Joachim LAPP, 2010: Die Staatsparteien der DDR. V: *Parteien in den deutschen Ländern: Geschichte und Gegenwart*. München: C. H. Beck. 49–70.

Aleš MAVER in Darko FRIŠ, 2013: *Zgodovinski razvoj strankarskih sistemov in volitve v srednji in vzhodni Evropi po letu 1989*. Maribor: Znanstvenoraziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča.

Dieter NOHLEN in Philip STÖVER, 2010 (ur.): *Elections in Europe: A Data Handbook*. Baden-Baden: Nomos Verlag.

Dragan POTOČNIK, 2007: Prve večstrankarske volitve na Slovenskem. *Studia historica Slovenica* 7. 103–130.

Anita PRAŽMOVSKA, 2010: *Poland: A Modern History*. London – New York: I. B. Tauris.

Sabrina P. RAMET, 2010a: Politics in Croatia since 1990. V: *Central and Southeast European Politics since 1989*. Ur. Sabrina P. Ramet. Cambridge: Cambridge University Press. 258–285.

Sabrina P. RAMET, 2010b: Serbia and Montenegro since 1989. V: *Central and Southeast European Politics since 1989*. Ur. Sabrina P. Ramet. Cambridge: Cambridge University Press. 286–310.

Werner RELLECKE, 2010: Sachsen – vom »roten Königreich« zum CDU-dominierten Sechsparteiensystem. V: *Parteien in den deutschen Ländern: Geschichte und Gegenwart*. München: C. H. Beck. 341–359.

Carol SKALNIK LEFF, 2010: Building Democratic Values in the Czech Republic since 1989. V: *Central and Southeast European Politics since 1989*. Ur. Sabrina P. Ramet. Cambridge: Cambridge University Press. 162–181.

Hermann SMITH-SIVERTSEN, 2010: The Baltic States. V: *Central and Southeast European Politics since 1989*. Ur. Sabrina P. Ramet. Cambridge: Cambridge University Press. 258–285.

Maria SPIROVA, 2010: Bulgaria since 1989. V: *Central and Southeast European Politics since 1989*. Ur. Sabrina P. Ramet. Cambridge: Cambridge University Press. 401–420.

Lavinia STAN, 2010: Romania in the Shadow. V: *Central and Southeast European Politics since 1989*. Ur. Sabrina P. Ramet. Cambridge: Cambridge University Press. 379–400.

POVZETEK

Zgodba o usodi videnja razvoja socialne demokracije na Slovenskem, kot ga je razvijal France Tomšič, se dobro vključuje v širši srednje- in vzhodnoevropski kontekst.

Ob demokratičnem cunamiju v vzhodni in srednji Evropi med pomladjo 1989 in pomladjo 1991 sta se s socialdemokratsko dediščino začeli kititi dve scela različni vrsti političnih grupacij. Ena se je skušala nasloniti na v nekaterih okoljih zelo bogato predvojno socialdemokratsko izročilo in vzpostaviti socialno demokracijo tako rekoč na novo, mimo obstoječih režimskih struktur. Po drugi strani so prednosti enačaja med reformiranim komunizmom in socialno demokracijo začeli kmalu odkrivati v prenekateri do prelomnih let vladajoči stranki.

Odločitev zahodnoevropskih socialdemokratov v precepu med obema oblikama razvoja socialne demokracije je bila razmeroma hitra in enoznačna. V znamenju formule, da je »reformirani komunist sodoben socialdemokrat«, so podprli postkomunistične socialdemokrate. Tudi zato so ti praktično v vseh srednje- in vzhodnoevropskih okoljih kmalu pridobili odločilno besedo levo od sredine.

Ključne besede: socialna demokracija, stranke v srednji in vzhodni Evropi po letu 1989, France Tomšič, Socialistična internacionala, socialdemokratske stranke

EIN SELTSAMES SPIEL DER ALTEN UND NEUEN SOZIALDEMOKRATEN. SOZIALDEMOKRATIE IN MITTEL- UND OSTEUROPA SEIT 1989

ZUSAMMENFASSUNG

Die Geschichte der Vision der Entwicklung der Sozialdemokratie in Slowenien, wie sie von France Tomšič konzipiert wurde, verbindet sich gut mit dem breiteren mittel- und osteuropäischen Kontext.

Während des »demokratischen Tsunami« zwischen dem Frühling 1989 und dem Frühling 1991 begannen zwei ganz verschiedene Typs der politischen Gruppierungen, das sozialdemokratische Erbe für sich zu beanspruchen. Die erste versuchte an die in manchen Gegenden sehr reiche sozialdemokratische Tradition der Vorkriegszeit anzuknüpfen und die Sozialdemokratie so zu sagen ganz neu, unabhängig von Regimestrukturen, zu etablieren. An der anderen Seite fing man auch in mancher bis zur Wende regierenden Partei, die Vorteile eines Gleichheitszeichens zwischen des Reformkommunismus und Sozialdemokratie zu entdecken.

Die Entscheidung der westeuropäischen Sozialdemokraten fiel in diesem Zwiespalt zwischen den beiden Formen der Entwicklung der Sozialdemokratie ziemlich eindeutig aus. Im Zeichen der Formel, »ein Reformkommunist sei ein moderner Sozialdemokrat«, unterstützen sie die postkommunistischen Sozialdemokraten entscheidend. Auch deswegen gewannen diese fast in allen mittel- und osteuropäischen Gegenden bald die Oberhand links der Mitte.

Schlüsselwörter: Sozialdemokratie, Parteien in Mittel- und Osteuropa seit 1989, France Tomšič, Sozialistische Internationale, sozialdemokratische Parteien

Dr. Janko Prunk

Meškova ulica 11, Ljubljana

PONOVRNO ROJSTVO EVROPSKE SOCIALNE DEMOKRACIJE NA SLOVENSKEM 1988/89

Ko se je konec osemdesetih let zrušil vase leninistični komunizem in je nastala v vzhodni Evropi politično pluralna družba, je pomembno mesto v njej – ob liberalnih in krščansko-demokratskih strankah – zasedla tudi socialdemokratska stranka zahodnega, evolutivno reformnega tipa.

Slovenija je v tej obnovi političnega pluralizma poseben primer. Čeprav je bila socialdemokratska stranka Franceta Tomšiča in Jožeta Pučnika ena prvih demokratičnih strank, ni prišla do večje veljave. Za to so trije vzroki:

- šibka socialdemokratska tradicija v Sloveniji;
- prevlada liberalnih in krščansko-demokratskih pogledov in političnih agensov pri obnovi slovenske demokracije;
- ohranitev precej velike moči in vpliva komunistične partije, ki se je v zadnji fazi pred tranzicijo začela reklamirati za socialdemokratsko stranko.

Kljub temu pa je socialdemokratska stranka Jožeta Pučnika pri slovenski državni osamosvojitvi odigrala pomembno vlogo, na momente kar avantgardno.

Prvi socialdemokrati na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja so bili zelo radikalni. Propagirali so veliko delavsko revolucijo, ki bo zrušila krivičen

kapitalistični red. Tako so na socialdemokratskem kongresu v Neudörflu pri Dunaju leta 1874 slovenski socialni demokrati podpirali radikalno strujo proti zmerni. Oster pritisk avstrijske vlade in obsodba vodilnih radikalcev pa sta tej struji vzela zalet in v avstrijski socialni demokraciji je prevladala umirjena reformistična struja, ki je 1888/89 organizirala nov kongres v Hainfeldu, ki so se ga udeležili tudi Slovenci. Tako imamo ta kongres lahko tudi za rojstvo socialdemokratske stranke na Slovenskem, ki je bila izrazito reformistična v socialnem smislu, kar je bilo pametno, v ideološkem smislu pa izrazito dogmatska in je vztrajala pri dogmatičnih marksističnih pogledih glede mnogih bistvenih socialnih in političnih problemov na Slovenskem.

Tako je leta 1897 eden ustanovnih in vodilnih članov Jugoslovanske socialdemokratske stranke (JSDS) Melhior Čobal na 6. kongresu skupne Avstrijske socialdemokratske stranke na Dunaju nasprotoval, da bi se socialna demokracija ukvarjala tudi s kmečkim vprašanjem. Leta 1912 pa je ob problemu osamosvojitve češke socialne demokracije izven okvira avstrijske napadel Čeha in plediral za jalov internacionalizem avstrijske.

Takšna usmeritev slovenske socialdemokratske stranke ni mogla prinesiti večjega prodora in vpliva v slovenski tradicionalni in kmečki družbi. Eden njenih bolj lucidnih in nedogmatskih voditeljev Albin Prepeluh je ocenil, da se pot slovenskih socialdemokratov vije po samotni poti. Drugi socialni demokrat Ivan Cankar pa je leta 1918 zapisal, da je stranka ujeta v jalov dogmatizem, da je postala nekakšna verska sekta, ki ni videla naroda in narod ni videl stranke.

Tako slovenski socialni demokrati leta 1917 niso hoteli podpreti tedaj smi-

selne Majniške deklaracije in so vztrajali pri jalovem dogmatskem stališču, da je rešitev za slovenski narod v splošni socialni revoluciji v Avstriji, ki pa je ni bilo na vidiku.

Med obema vojnama v novi jugoslovanski državi so socialni demokrati vztrajali v svojem ideološkem dogmatizmu, ki se je kazal v najostrejših napadih na Katoliško cerkev in na samo krščanstvo, pa v neki novi varianti internacionalizma, tokrat v obliki jugoslovanskega unitarizma. To ji je zopet preprečevalo večji prodor v slovensko še vedno pretežno katoliško in kmečko družbo, ki pa je bila slovensko narodno zavedna in si je prizadevala za ohranitev slovenske narodne identitete in za slovensko avtonomijo.

Socialni demokrati so v jugoslovanski državi izboljšali svoj politični položaj. Z razvojem industrije in rastjo kvalificiranega delavstva so okrepili svoje politične pozicije v delavskih središčih in nekaterih mestih, npr. v Mariboru in Celju, kjer so občasno celo osvojili mestne svete. Po sporazumu z liberalnimi centralističnimi vladami so vodili tudi dve pomembni državni instituciji delavske socialne zaščite: Delavsko zbornico in Zavod za zavarovanje delavcev. S svojim delavskim sindikatom, strokovno komisijo so prevladovali nad sindikalno organiziranim delavstvom in z vsemi sredstvi netolerantno branili svoje pozicije proti rasti krščansko-socialističnega sindikata Jugoslovanska strokovna zveza (JSZ) in proti svojim odcepljenim komunističnim sodrugom, ki so jim očitali revolucionarni utopizem in voluntarizem.

V svojem ideološkem brezpotju in izgubljenosti so se leta 1938 za volitve v jugoslovansko narodno skupščino celo povezali s ključnim socialnim

nasprotnikom, s slovensko liberalno stranko. Skupaj z njo so leta 1941 ob okupaciji Slovenije pristali v brezglavi atentistični drži. Niso se, razen redkih izjem, priključili Osvobodilni fronti in ta jih je že februarja, marca 1943 odpisala iz slovenske zgodovine. Po vojni so bili v komunističnem sistemu prepovedani kot vse druge stranke in njihova tradicija je bila sistematično brisana. Nekaj pozitivne socialne tradicije so si zlagano zvito prisvojili slovenski komunisti, čeprav je bil leninistični komunizem popoln odklon od evropske socialne demokracije in njen najhujši sovražnik. Med Slovenci pa se je v času komunizma in vse do danes kolaportirala oznaka, da so komunisti dediči socialne demokracije. Ta oznaka se je med nekomunističnimi Slovenci prijela, s čimer je bila tudi vsa socialna demokracija avtomatično kompromitirana, tudi tista evropska, res demokratična, ki se je že davno, dokončno pa leta 1959, odrekla marksizmu in voluntarizmu.

Tako so imeli prvi slovenski evropski socialni demokrati, to pa so bili ljudje, ki so delali ali študirali v inozemstvu, predvsem v Nemčiji, in so poznali evropsko socialno demokracijo, ob ustanavljanju socialdemokratske stranke velike težave prepričati ljudi, da ustanavljajo takšno nemarksistično, nedogmatsko stranko, kakršne so npr. nemška, avstrijska, nizozemska ali skandinavska socialna demokracija. Za večino Slovencev je bil to le zvit poskus na fin način prevarati in pridobiti ljudi za novo varianto socializma, kljub jasnemu poudarjanju Tomšiča in Pučnika, da gre za novo socialno in demokratično stranko, ki je za socialno tržno gospodarstvo in za socialno zaščito ter pravice delovnih ljudi nasproti kapitalu, podobno kot tedaj moderne evropske socialdemokratske stranke, ki obsojajo socialistično revolucijo.

Liberalci in krščanski demokrati, zlasti prvi, so od vsega začetka politične pomladi nasprotovali ustanovitvi socialdemokratske stranke. Eden od liberalnih voditeljev Dimitrij Rupel je zagovarjal koncept, naj se vse demokratične opozicijske sile povežejo v eno enotno protikomunistično in protisocialistično stranko, ki bo najlažje in najuspešneje konkurirala Zvezi komunistov Slovenije (ZKS) in Socialistični zvezi delovnega ljudstva (SZDL). France Tomšič je tako imel težave pridobiti kakšne ugledne slovenske disidente, zlasti iz vrst izobražencev, da bi vstopili v vrste socialdemokratske stranke, za katere ustanovitev je dal pobudo decembra 1987 in leto pozneje začel s pripravami za njeno ustanovitev. Poskušal je celo prepričati Franceta Bučarja, uglednega disidenta, da bi sprejel predsedstvo stranke. Dr. Bučar mu je iskreno povedal, da on ni socialni demokrat, ampak le demokrat širokega spektra, ni pa imel nič proti ustanovitvi socialdemokratske stranke. Prvi ugledni intelektualci, ki so se vključili v pripravljalni odbor, so bili Andrej Magajna, Katja Boh in Gorazd Drevenšek. Kmalu sta se pridružila še Matjaž Šinkovec in dr. Jože Mencinger. Najpomembnejšo okrepitev pa je socialna demokracija dobila v začetku leta 1989, ko se ji je pridružil najbolj ugleden in edini pravi disident dr. Jože Pučnik. On je tudi nastopil z zahtevo, da se porajajoča slovenska protikomunistična opozicija organizira idejno in politično pluralistično.

Tako so po pričevanju Franceta Tomšiča (avtorju tega referata) hoteli socialni demokrati ustanoviti svojo stranko že januarja 1989. Po njegovem pričevanju pa je dr. Dimitrij Rupel v krogu opozicijskih aktivistov dosegel, da se mora prva ustanoviti slovenska demokratična stranka, češ da imajo

njeni simpatizerji, to je bil predvsem krog sodelavcev *Nove revije*, največje zasluge za slovensko politično pomlad. To Ruplovo mnenje so upoštevali in prva je bila v začetku februarja ustanovljena Slovenska demokratična zveza (SDZ), malo zatem pa Socialdemokratska zveza Slovenije. Obe sta potem v letu 1989 dobro sodelovali v političnih akcijah za spremembo družbenega in političnega sistema, ki naj se izvede na demokratični način z volitvami.

Prva najpomembnejša politična akcija je bila skupna politična deklaracija slovenskega političnega programa: odprava nedemokratičnega enopartijskega sistema in vzpostavitev samostojne suverene slovenske države, ki bo demokratična, pravna in socialna ter bo nudila po svojih naravnih možnostih pogoje za materialni in duhovni razvoj svojih državljanov.

Deklaracijo je podprlo tudi slovensko krščansko socialno gibanje, ki se je pozneje v novembru organiziralo pod vodstvom Lojzeta Peterleta v slovensko krščansko demokratsko stranko. Vse te tri stranke so si med letom ustvarile v javnosti precejšnje simpatije in nekako prisilile tedanjo komunistično oblast, da je septembra 1989 sprejela pomembne amandmaje k slovenski ustavi, ki so Slovencem in Sloveniji zagotavljali suvereno razpolaganje z ustvarjenim bruto produktom in poveljevanje v miru vsem oboroženim silam v Republiki Sloveniji. V začetku oktobra so opozicijske sile na pobudo Jožeta Pučnika prekinile jalove pogovore na okrogli mizi o tranziciji s SZDL, ko so ugotovile, da stare sile pogovore izkoriščajo za to, da bi ostale na oblasti in da se sistem ne bi veliko spremenil.

Konec novembra so se vse tri opozicijske politične zveze sklenile povezati

v Demokratično opozicijo Slovenije, ki ji je socialdemokrat Matjaž Šinkovec predlagal dvakratno simbolično ime Demos. Za predsednika predsedstva Demosa so tako izbrali dr. Jožeta Pučnika, s čimer so mu dali priznanje za njegovo dotedanjo politično držo in da je sposoben demokratično voditi Demos.

Na prvi tiskovni konferenci Demosa 4. decembra je njegov predsednik dr. Pučnik drzno izjavil, da so se združeni v Demosu odločili, da prevzamejo odgovornost za slovensko državo v svoje roke. Zato hočejo na demokratične volitve in z njimi prevzeti oblast. Pučnik je pozneje večkrat povedal, kako so se navzoči novinarji tej njegovi izjavi posmehovali. Posmehovanje Demosu in njegovemu voditelju je bil nato ves čas obstoja Demosa tenor večine slovenskih tiskanih medijev.

Kljub temu je Demos na volitvah v najvišji slovenski zakonodajni organ, v republiško skupščino, zmagal s 54 % nad strankami bivšega režima: stranko prenovljenih komunistov, stranko komunističnega podmladka, preimenovano v Liberalno demokratsko stranko (LDS), in vodilni kader SZDL, preimenovan v Socialistično stranko Slovenije. Zmaga bi bila še večja, toda volilni sistem je omogočal starim silam, da so zmagale v Zboru združenega dela, ki so ga volili korporativno in delegatsko.

Volitve pa so v Demosovi koaliciji ustvarile nelagodje. Člani Slovenske demokratične zveze, ki so bili prvoborci slovenske pomladi in bili polni samozavesti in zmagovitega pričakovanja, so dobili na volitvah mnogo pod pričakovanji, le malo več kot 9 % glasov, in postali šele tretja Demosova stranka po moči. Tako so izgubili pravico postaviti predsednika vlade, ki

je po predhodnem dogovoru znotraj Demosa pripadal najmočnejši Demosovi stranki, to pa so bili Slovenski krščanski demokrati in njihov predsednik Peterle.

Peterle se je s svojimi krščanskimi demokrati odločil, da odstopi svojo mandatarsko pravico predsedniku Demosa dr. Pučniku, katerega stranka je dobila tudi proti pričakovanju malo glasov, le 7,3 %. Pučnik je po krajšem oklevanju na prigovarjanje obeh Hribarjev ponudbo odklonil in vlado je sestavil Lojze Peterle, s čimer se pa vodilni člani SDZ(S) niso mogli sprijazniti, čeprav so bili njihovi vidni člani nadproporcionalno zastopani v vladi, zlasti pa po teži svojih državotvornih resorjev: Rupel – zunanji minister, Bavčar – notranji minister, Pirnat – pravosodni minister. Tako je bila v sam začetek Demosove vlade položena klica nesporazumov in sporov, kar so dobro izkoriščale stranke starega režima in ovirale zakonodajni proces, ki je poskušal Slovenijo čimprej in čimbolj izvleči iz preteklega režima. Do sodelovanja Demosa in strank bivšega režima, tedaj v opoziciji, je prišlo le ob odločilnem vprašanju slovenske državne osamosvojitve z narodnim plebiscitom. V takšnih razmerah so socialni demokrati v Demosovi vladi objektivno gledano igrali najbolj konstruktivno vlogo, čeprav so bili dvakrat oslabiljeni: s slabim volilnim rezultatom in s Pučnikovo predsedniško funkcijo v Demosu, ki ni imela direktne povezave z institucijami oblasti.

Prednjačili so v jasnosti in odločnosti zahtev po čimprejšnji slovenski državni osamosvojitvi, niso se vključevali v ideološke razprtije med katoličani in liberalci v preambuli ustave, ki naj bi vsebovala formulacijo o

svetosti življenja. Izražali so zadržke o vračanju velike zemljiške posesti Katoliški cerkvi, opozarjali na potrebe jasne objektivne ocene o škodljivosti socialistične revolucije v teku narodnoosvobodilnega boja itd. Zato so bili tarča napadov prenovljenih komunistov, predvsem pa njihovega podmladka, preimenovanega v Liberalno demokracijo Slovenije (LDS), ki je včasih prešel mejo dobrega okusa. Liberalni tekmeči so socialdemokrate dolžili, da s svojo spravljivo politiko omogočajo razmah klerikalizma, ki ga poskuša vzpostaviti Peterletova vlada. Tudi v socialnih in gospodarskih vprašanjih so se držali preudarno, npr. gospodarski minister Jože Mencinger, dokler ni odstopil iz protesta zoper popolno poddržavljenje družbenega premoženja kot prvo stopnjo pri procesu privatizacije, ki ga je predlagal Peterletov svetovalec Jeffrey Sachs.

Najpomembnejše dejanje socialnih demokratov pa je bil predlog njihovega predsednika Pučnika o narodnem plebiscitu, za katerega se je Pučnik po mojem prepričanju odločal sredi oktobra v Beogradu, ko sva bila na obisku pri ugledni politologinji in bivši pomembni političarki Latinki Perović, ki je bila odkrito ostra nasprotnica Miloševićeve politike. O pobudah in zaslugah za plebiscit se vsa leta upravičeno in neupravičeno hvalijo mnogi Pučnikovi prijatelji in sodelavci.

Po zelo uspelem plebiscitu, ko je slovensko republiško predsedstvo še poskušalo z dogovori doseči nek konfederalni sporazum z ostalimi jugoslovanskimi narodi in republikami, je bil socialni demokrat Pučnik tisti, ki je konec februarja jasno in odkrito na TV poudaril, da bo Slovenija junija 1991 uresničila plebiscitarno odločitev in razglasila samostojnost, ne glede

na pomisleke kogarkoli, ker je to njena legitimna pravica. Zaradi tega je bil deležen neokusnih kritik LDS.

Med osamosvojitveno vojno so nekateri člani socialdemokratske stranke odigrali pomembne vloge, zlasti v prizadevanju informirati mednarodno javnost in politiko, kaj se v Sloveniji dogaja in zakaj je ta oklicala svojo samostojnost. Ta dejanja so zabeležena v tiskanih in televizijskih arhivih.

Socialni demokrati se po vojni niso udeleževali prerivanja za spremembo vlade, za odstavitev predsednika Peterleta in za postavitev Igorja Bavčarja. Vodstvo stranke pa je maja 1992 podprlo novega mandatarja Janeza Drnovška in s tem pomagalo legitimirati oblast LDS, ki je na volitvah dobila le 14 %. Začeli so demontirati politiko osamosvojiteljev na številnih področjih. S sodelovanjem v tej vladi, v kateri si je LDS prigrabila vse ključne resorje in jih ob taktični spretnosti Janeza Drnovška čvrstila, je ugled socialdemokratov upadel. Pomagal mu ni niti pristop popularnega obrambnega ministra v času vojne Janeza Janše. Socialni demokrati so postajali politično vse bolj osamljeni. Desnica in zlasti krščanski demokrati so jih obtoževali pučizma – Pučnik proti vladi Lojzeta Peterleta – in jih dolžili, da so tajno še vedno komunisti – tudi Pučnik. Tranzicijska levica pa jih je imela za desničarje, čeprav so socialni demokrati na svojem 2. kongresu aprila 1992 v Mariboru sprejeli pravi levi socialdemokratski program. Levici, vključno z LDS, je šlo na živce socialdemokratsko kritiziranje socialistične revolucije in povojnega nedemokratskega sistema.

Bližale so se državnozbornske volitve in stranke so sestavljale svoje volilne programe in svoja volilna gesla. Takrat sem kot član strankinega sveta,

vrhovnega strankinega telesa, predlagal geslo »Prava demokracija je samo socialna demokracija«, kar je bila smiselna besedna igra. Večina članov sveta je bila za to geslo. Ko pa sem prišel na naslednjo sejo, je vodja volilnega štaba Žorž na Janševo in Pučnikovo nagovarjanje predlagal geslo »Skupaj bomo zmogli« in pridobil večino sveta z obljubo, da bo na volilnem plakatu fotografija celega sveta. Vsi bi se radi videli na sliki. Malo ironično sem jim povedal, da je to prazna fraza in da jo lahko ponudi vsaka stranka. Še večje razočaranje pa sem doživel in drugi naivni člani sveta še bolj, ker sta se na sliki plakata pojavila samo Jože Pučnik in Janez Janša z geslom »Skupaj bomo zmogli«. Bil sem malo hudoben in sem Jožetu rekel, da bi bilo prav, da bi uporabila pod takšno sliko dvojino: »Skupaj bova zmogla«. Bilo mu je nerodno.

Pa pustimo to neposrečeno sceno ob strani. Ta ni bila vzrok za slab rezultat, ampak je bila predmet posmeha. Nekaterim pravim socialnim demokratom v stranki pa se je začelo svetlikati, da je stranka skrenila s socialdemokratske poti notranje demokracije.

Volilni rezultat nam je v bistvu pokvaril naš bivši član, celo predsednik občinske organizacije Ljubljana – Center Zmagaj Jelinčič, ki je malo pred začetkom volilne kampanje izstopil iz naše stranke in ustanovil Slovensko nacionalno stranko, ki je z nacionalno demagogijo pridobila članstvo. Ostaja pa odprto vprašanje, kdo mu je organizacijsko in mobilizacijsko pomagal. Morda bomo tudi to še kdaj izvedeli. Jelinčič je hodil za nami in po naših volilnih zborih na istem mestu organiziral svoje srečanje. Zelo nam je škodoval. Na volitvah smo dobili komaj 3,4 % glasov in se skozi šivankino uho prebili v parlament.

Naslednji napačen korak po volitvah pa je bil vstop oslABLJENE SDSS v drugo Drnovškovo vlado. Kdo je forsiral ta korak, ne morem reči, vem pa, da je bila večina strankinega sveta proti vstopu.

Dokončen udarec evropski socialni demokraciji na Slovenskem pa je bil leta 1994 sklep socialistične internacionale v New Yorku, da sprejme v svoje polnopravno članstvo slovenske prenovljene komuniste, socialdemokrate pa pusti v čakalnici.

POVZETEK

Konec osemdesetih let je slovenska pomlad prinesla tudi ponovno rojstvo socialdemokratske stranke, ki jo je v svoji socialistični revoluciji med narodnoosvobodilno vojno likvidirala Komunistična partija Slovenije in za skoraj pol stoletja vzpostavila voluntarističen neorganski sistem, ki je bil hud odklon od zahodnoevropskega demokratičnega. Socialdemokratske stranke so bile od zadnje tretjine 19. stol. v Evropi in tudi na Slovenskem sestavni del demokratične družbe. Precej pomembno vlogo so igrale tudi med obema vojnama in bile predmet najhujših napadov obeh totalitarizmov: nacifašističnega in boljševiško-komunističnega.

Ključne besede: evropska socialna demokracija, socialdemokratska stranka, Slovenija

REBIRTH OF THE EUROPEAN SOCIAL DEMOCRACY IN SLOVENIA IN 1988–89

SUMMARY

In the late 1980s, the Slovenian Spring led to a rebirth of the social democratic party, which had been eliminated by the Slovenian Communist Party at the time of the socialist revolution during the World War II in Yugoslavia. Having eliminated its rival, the Communist Party established a voluntarist, fixed system that deviated considerably from West-European democracies. Since the last third of the 19th century, social democratic parties in Europe and Slovenia have been an essential part of democratic society. Furthermore, they played a crucial role in the inter-war period and were targeted by both totalitarian regimes, Nazi Fascism and Bolshevik Communism.

Key words: European social democracy, social democratic party, Slovenia

Dr. Stane Granda

Cankarjeva 11, Ljubljana

granda.stanko@gmail.com

SLOVENSKA OSAMOSVOJITEV IN SOCIALNO VPRAŠANJE

*Socialne pravice so temelj političnih zahtev,
ekonomija pravičnejše delitve je pogoj demokracije.*

(Anthony Atkinson!)

Uvod

Veliki zgodovinski dogodki ali prevrati, slovenska osamosvojitvev oziroma ustanovitev slovenske države je gotovo največji v slovenski zgodovini, imajo pogosto, če že ne praviloma, velike pomanjkljivosti. Veličina, enkratnost in čustvenost nadvladajo sistematično in racionalno ravnanje. Odsotno je polivanje ognja s pametjo, kot bi rekel F. S. Finžgar. Pri nastanku, še bolj pa pri oblikovanju Republike Slovenije sta to nedvomno odsotnost vsaj nekih osnovnih z njo povezanih gospodarskih in socialnih zamisli. Vsekakor se nam to danes zelo otepa.

Slovenska zgodovina je na prvi pogled zgodovina kulturnega preživetja na podlagi lastnega jezika. Njegova ohranitev, zlasti pa vzpostavitev na raven, primerno za univerzitetno rabo brez neke osrednje državne pomoči in skrbi, vse je slonelo na Mohorjevi družbi in Slovenski matici, ki so se jima

¹ Povzeto po Bogomir KOVAČ, 2017: Skrita esenca ekonomije. *Mladina* 2, 13. 1. 30.

pridružila še razna specializirana slovenska društva od pravniškega do pisateljskega. Ta so opravila delo, ki ga lahko imenujemo čudež. Toda za popolno narodno osamosvojitvev je potrebno še bistveno več: ekonomski in socialni program. Slovenci zaradi razdelitve na dežele in celo različne države nismo mogli oblikovati skupnega ekonomskega programa. Ob različnih prilikah od leta 1848 dalje, preko taborov in drugih množičnih zborovanj, so bile tudi posamezne ekonomske ideje. Najbolj ambiciozna – ustanavljanje nacionalnih delniških družb – je doživela polom z mednarodno zavarovalnico. Edini pozitivni rezultat tovrstnih prizadevanj je v zadružnem gibanju, ki je v osnovi socialno. Tako se prvi slovenski nacionalni ekonomski program lahko pojavi šele z nastankom Slovenije po I. svetovni vojni. Sestavil ga je Milko Brezigar (1886–1958). Njegovo delo je pod naslovom *Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva* izšlo 1918. leta v Celju. Je prvi, ki je sistematiziral gospodarstvo slovenskega etničnega ozemlja ob koncu obstoja 600-letne monarhije in pokazal možnosti in poti za njegove izboljšave in dolgoročneje perspektive. Na njegove poglede je vplivala izguba Trsta – »slovenske denarnice« – in njegovega širšega zaledja. Gospodarskih povezav z njim ni povsem odpisal, ker je bilo to nepojmljivo za normalnega Slovenca tiste dobe. Koroško je še upošteval kot bodoči del Slovenije. Brezigarjev gospodarski načrt ni prevratniški, saj ni izhajal iz vzpostavitve nečesa novega, verjetno to niti ni bilo mogoče, ampak iz nekega dejanskega prestrukturiranja in slovenske gospodarske specializacije v novih ekonomskih in političnih okvirih. Njegove zamisli so bolj ali manj ostale na papirju. Ob koncu obstoja stare Jugoslavije je nastalo drobno delce, po obsegu seveda, Andreja Gosarja z naslovom *Banovina Slovenija*.

Politična, finančna in gospodarska vprašanja, ki je izšlo 1940. leta.[2] Nastalo je kot reakcija na nastanek Banovine Hrvatske, ko je Slovenija postala »privesek srbskega dela Jugoslavije«. Opozoril je na lastno slovensko krivdo, »da v svojem razvoju še nismo prekoračili dobe, ko se vse javno življenje v narodu suče predvsem le okrog svetovnonazorskih in kulturnih, zlasti še jezikovno-kulturnih vprašanj«.[3] Upa, da so Slovenci spoznali, »da ne more noben narod politično živeti in napredovati, ako se sam za to ne trudi, marveč prepušča vso skrb in odgovornost za svojo bodočnost drugim«.[4] Slovenci si v vseh dvajsetih letih sploh niso prišli na jasno, kakšni naj bi bili njihovi »cilji glede narodnogospodarskega ter socialnega razvoja in življenja«.[5] Pri Gosarju lahko že preberemo misel o gospodarskem izkoriščanju Slovenije kot vzroku njenega gospodarskega in družbenega zaostajanja. Ostala je živa tudi po II. svetovni vojni in so jo Slovenci množično sprejeli. Tudi komunisti.[6] Bila je eno močnih kurišč protijugoslovanskih razmišljanj pred osamosvojitvijo. Slovenski komunisti nekega ekonomskega programa za Slovenijo niso predstavili, čeprav so očitno o njem razmišljali. Vprašanje pa je, koliko je šlo za rivalstvo in egoizem republiških vodstev, koliko pa dejansko za Slovenijo. Slovenski komunistični oblastniki so radi koketirali s slovenskim nacionalizmom,

² Andrej GOSAR, 1940: *Banovina Slovenija. Politična, finančna in gospodarska vprašanja*. Ljubljana: Zadržna tiskarna. Očitno gre za dopolnjen ponatis pred tem objavljenih časopisnih oziroma revijalnih člankov, na primer *Dejanja* 1939, št. 9.

³ Ravno tam, str. 8.

⁴ Ravno tam, str. 3.

⁵ Ravno tam, str. 8.

⁶ Njen pristaš naj bi bil tudi Boris Kraigher. To je bilo mogoče razumeti iz Kardeljevega govora na njegovem pogrebu.

samostojna Slovenija pa ni bila njihova osebna opcija. Tudi pri Stanetu Kavčiču ne. V tem pogledu je bil pomembnejši krog slovenskih emigrantov v ZDA. Večina Slovencev takoj pomisli na Cirila Žebota (1914–1989), dejansko pa je bil bistveno pomembnejši slovensko-ameriški ekonomist in zgodovinar Toussaint Hočevar (1927–1987)[7] in njegov krog, tudi v Evropi. Žal je zgodnja smrt preprečila številne načrte in dogovore.

Pred slovensko osamosvojitvijo v krogih uspešnih slovenskih gospodarstvenikov ni bilo strahu pred gospodarsko prihodnostjo. O tem mi je pripovedoval mag. Boris Andrijanič, ustanovitelj novomeške farmacevtske industrije, ki pa imen svojih sogovornikov ni razkril.

Povsem dugače je s socialno problematiko pri Slovencih. Lahko rečemo, da je to njihova obsedenost in ni naključje, da sta prvi slovenski tiskani besedi »stara pravda« v letu 1515. Delno gre za slovansko dediščino, saj primerjava romanskih, germanskih in slovanskih jezikov sporoča, »*da je iz slovanske osnove prav- nastalo neprimerno več besed kakor iz lat. Ius in germ. Rehta. Slovenski jezik ima npr. 91 besed, ki se začenjajo s to osnovo*«, [8] delno pa tudi za posledice slovenskega kulturnega, gospodarskega in socialnega izvora z močno kmečko podstatjo. Socialna nota je stalnica v slovenski zgodovini, tudi leta 1848, v taborskem in deklaracijskem gibanju, če se že omejim na dve najbolj množični. Omenili smo že, da je največji dosežek Slovencev na ekonomskem in zlasti socialnem področju

⁷ *Slovenia's Role in Yugoslav Economy*, 1964. Ohio: Columbus; *The Structure of the Slovenian Economy, 1848–1963, 1965*. New York: Studia Slovenica.

⁸ Jože KRAŠOVEC, 1998: *Pravičnost v Svetem pismu in evropski kulturi*. Celje: Mohorjeva družba. 187.

Krekovo združništvo. V teoretičnem pogledu je njegov prispevek čutiti v sklepih I. slovenskega katoliškega shoda 1892. leta, najbolj pa se je proslavil s svojo knjigo *Črne bukve kmečkega stanu*. Tu gre za splošnejši in v bistvu vseslovenski socialni načrt. Čeprav velja za rešitelja slovenskega kmeta, mu je bilo v bistvu bližje delavsko vprašanje. Prav praktično delo na socialnem področju je bilo tisto, kar je dalo Slovenski ljudski stranki (SLS) vse do II. svetovne vojne največjo politično težo.

Kmetje komunistom niso bili nikoli naklonjeni. Kmečko vprašanje je bilo zanje kvadratura kroga. Radi pa so jim prisluhnil in sledili, ko so jim obljubljali delitev veleposestniške zemlje. Čeprav so pred II. svetovno vojno med delavci prevladovali krščanski socialisti, kar je bila evropska posebnost, so bili tudi oni odprtih ušes za obljube komunistov. Realnost je bila drugačna in kmalu so drug drugega natančno poznali. Delavcem njihova prevladujoča delitvena filozofija ni bila všeč. Kmalu so tudi uvideli, da za njihov slab položaj ni vzrok njihova delavnost, ampak slabo vodenje podjetij in države. Odhajanje na »začasno delo v tujino«, kamor je odšel tudi France Tomšič, je bila sprva gospodarska in socialna nuja, ki pa je kmalu dobivala ideološke vsebine. Komunistična oblast je bila do »slovenskih delavcev na začasnem delu v tujini« tudi bistveno bolj obzirna. Ne zato, ker je mnoge kot delavce dobesedno preko jugoslovanskih podjetij prodala v tujino in bi zato imela slabo vest, te komunist ne pozna, ampak ker so njihove devize podaljševale njen obstoj, kakršenkoli je že bil. Pri širjenju slovenske osamosvojitvene misli so bili veliko bolj aktivni ekonomski kot politični emigranti, ki jih je preveč zaposloval vojaški poraz v II. svetovni vojni in z revolucijo povezan povojni obračun z njimi. Teh

dejstev namreč ni bilo mogoče spremeniti. Komunistom bi lažje zmanjševali moč in oblast, če bi jim stalno očitali ekonomsko neuspešnost in predlagali kot edino rešitev v Evropo usmerjeno samostojno slovensko državo. Proti taki ideji bi bili brez resne obrambe. V samoupravljanje in vodilno vlogo delavskega razreda ob vsemogoči, vendar na ekonomskem področju povsem neučinkoviti partiji, ni nihče verjel.

Delavske pravice niso bile netivo slovenske osamosvojitve. Delavsko samoupravljanje, ki zaradi nasprotja med centralizirano komunistično partijo in samoupravljanjem, ki je ustvarjalo atomizacijo odločanja, ni moglo nikoli polno zaživeti, je delavcem vsaj na papirju še vedno zagotavljalo več pravic, kot so jih ti bili sposobni konzumirati. Problem, ki je razburil delavce, je bilo slabo vodenje države in podjetij, slabe in neredne plače, občutek, da so žrtve nesposobnosti in z njimi povezanim političnim kadrovanjem na vodilna mesta v podjetjih. Še zlasti, ko so lahko svoje življenje in delo, svoj standard primerjali z onim njihovih kolegov v zahodni Evropi. Bolj kot ideologija je bil za delavski odnos do režima usoden slab in brezperspektiven socialni položaj. Delavcem je bilo jasno, da je vsega krivo slabo vodenje podjetij, ne pa njihova storilnost, katere pogoje so dejansko pripravljali »vodilni«. France Tomšič je bil eden tistih, ki so delavcem v Litostroju dopovedovali, da je tako zaradi odsotnosti demokracije oziroma režima, ki je izničil sindikalno gibanje. Značilna je primerjava francoskih in slovenskih delavcev enega vodilnih francoskih menedžerjev novomeškega Revoza: *»Vaši delavci so pismeni in kvalificirani, kar v Franciji ni pravilo. Za delo preko okvirov rednega delovnega časa se moramo doma ure in ure pogovarjati s sindikalnimi funkcionarji,*

pri vas obljubimo višje plačilo in dodatno malico in vse uredimo preko delovodij. Sindikalistov nihče ne upoštevala»[9]

Osamosvojitvev in delavstvo

Poglavitne zasluge za nastanek slovenske države pripisujemo slovenski kulturi oziroma njenim nosilcem. Ne mislimo rušiti ali zmanjševati pomena te trditve. Za preteklost to nedvomno velja, čeprav ne povsem brez omejitev. Vsekakor pa je nekaj proces, ki traja desetletja in stoletja, nekaj pa je zgodovinski trenutek odločitve oziroma preloma s preteklostjo, ki ima tudi svojo predzgodovino in svojo dinamiko. Trenutek spremembe je nekakšna krona ali zaključek procesa, ki pa ima to pomanjkljivost, da se tako vsebinsko kot po ključnih nosilcih razmeroma hitro pozabi. Pri slovenski osamosvojitvi sta to nedvomno izjemno pomembna sestavna dela osamosvojitvenega procesa – veliki štrajk delavcev Litostroja in štrajk slovenskih strojevodij leto kasneje.[10]

Za litostrojskim štrajkom je stal France Tomšič. Pod njegovim vodstvom je od 9. do 15. decembra 1987 5000 delavcev izreklo nezaupnico partijskemu in samoupravnemu sistemu. Zahtevali so ustanovitev neodvisnih sindikatov in ustanovili iniciativni odbor Socialdemokratske zveze Slovenije. Naslednji izjemen dogodek je približno leto mlajši. 27. decembra 1988 so pod vodstvom Slavka Kmetiča začeli štrajkati slovenski strojevodje. Posledice so bile stresne za gospodarstvo in oblast. S tem se je naše

⁹ Osebna izkušnja.

¹⁰ Slavko KMETIČ, Gašper BLAŽIČ, 2016: *Stavka, ki je iztirila rdeči režim*. Ljubljana: Nova obzorja.

delavstvo vključilo v evropsko delavsko aktivnost nekdanjega vzhodnega bloka, kamor je Jugoslavija notranjepolitično, zlasti pa v odnosu do delavcev, vedno sodila. Delavski nemiri so bili sicer najbolj odmevni na Poljskem in v Romuniji, v manjši meri pa tudi v ostalih državah nekdanje ljudske demokracije. Spomnimo se samo stavke kosovskih rudarjev v Trepči in njene eksplozivne vsebine.

Delavski nemiri, namesto dotlej običajne kardeljanske sintagme »prekinitve dela« je bila uporabljena beseda štrajk, ki je bila za oblast veliko bolj strašljiva oznaka kot vse govorance inteligence, tudi tako imenovane »prave«, »delavske«.[11] Sicer že tako izvotljeno so jo delavci načeli v njenem bistvu, ki je, čeprav vsebinsko lažna, še vedno služila za njeno legitimiranje navzven, za opravičevanje obstoja, vladanja ... Država samoupravnega socializma, kjer je delavec največja vrednota, proti delavstvu, predvsem zaradi takratnih mednarodnih razmer, ni več zmogla aktivirati represije. Popolno nemoč so pokazale tudi dotedanje politične metode vplivanja preko partije in sindikata, tudi bolj sofisticirane, ki so »obravnemale« nemirneže individualno preko organov politične represije v obliki pripadnikov tajne politične policije. Njeno tovrstno paničnost je nakazal že pred desetletji trboveljski štrajk,[12] ki ga je hotela zadušiti celo z vojsko.

Zasluge delavcev so bile hitro pozabljene, tudi Tomšiča in Kmetiča, in tudi zato smo na družbenopolitičnem področju tam, kjer smo. Delavski voditelji z večino nosilcev družbenih sprememb niso bili kompatibilni, ker se je

¹¹ Marjan TAVČAR, 1986: Prekinitve dela: od tabuja do zakonske norme. *Teorija in praksa* 23, št. 11. 1107–1118.

¹² Darja SKOPEC, 2007: Stavka v rudniku Trbovlje-Hrastnik in Zagorje od 13. do 16. januarja 1958. *Dokumenti o rudarski stavki v Zasavju leta 1958*. Ur. Damjan Hancič in Renato Podbersič. Ljubljana: Ministrstvo za pravosodje RS.

njihova aktivnost praviloma končala z odstranitvijo vzrokov za nezadovoljstvo in nemire, tudi z zamenjavo oblasti, ne pa s povzpetjem v oblastne strukture. Vsekakor bi morala slovenska demokratična politika, že zaradi sebe in svoje uspešne prihodnosti, to spoštovati in dlje časa sloneti na množičnosti. Tako v organizacijskem kot vsebinskem pogledu. Aktivne ljudske množice imajo povsem drugačno politično težo kot politične stranke oziroma njihove eksekutive. Napetost, ki jo ustvarjajo nezadovoljne množice, so velik strah za one, proti katerim je nezadovoljstvo uperjeno. Seveda se bodo ti, v našem primeru gre za nekdanje komunistične oblastnike, skušali organizirati in braniti, vplivati na ljudske množice, vendar bo njihov prvi cilj njihovo nevtraliziranje in celo pomoč pri organiziranju nove oblasti, ki jo nujno potrebujejo za svojo zaščito. Slovenska komunistična oblast je bila še posebno prestrašena zaradi ljudske prizadetosti zaradi povojnih pobojev, ki jih je sama izvedla in organizirala. Zato je uporabila vse sile in vse možne vzvode, tudi nekdanjih simpatizerjev in sodelavcev, da se je nova oblast čim prej vzpostavila in prenesla politično dogajanje v ožjo politiko, zlasti parlament, kjer se je čutila zaradi političnih izkušenj veliko močnejša. Spomnimo se, kako malo časa je trajala, kljub 45-letni dobi vladanja, njena odrevenelost in kako hitro je začela svojo igro. V veliki meri tudi s pomočjo kadrov, ki so se bolj preživetveno kot načrtno infiltrirali v vodstva novonastalih strank. Ta proces je bil tako velik, da so danes, zlasti na Hrvaškem in v Sloveniji, mnogi prepričani in o tem celo pišejo, ne govorim o amaterjih, ampak resnih, univerzitetno habilitiranih strokovnjakih, da je našo osamosvojitveno politiko v kadrovskega smislu oblikovala in vzpostavila nekdanja Udba. Ne trdimo, da takih posamezni-

kov ni, ne verjamemo pa v teorijo zarote, čeprav jo je vedno težje zavračati. Vse bolj smo prepričani, da je današnja poplava takih teorij in zlasti govoric samo ena izmed metod, nekoč bi rekli specialne vojne, danes pa politične taktike oblastnikov, ideoloških in političnih dedičev nekdanje totalitarne oblasti, da bi čim bolj oblatili svoje demokratične konkurente. Čas nekdanjih se, tudi zaradi bioloških zakonitosti, neusmiljeno izteka. Želijo mir v starosti in upanje za svoje naslednike oziroma potrditev, da ni vse propadlo, za kar so se zavzemali.

Slovenska pomladna politika je bila zelo žejna oblasti in številni v njenih vrstah so hoteli iz najčistejšega idealizma, iz resnične ljubezni do slovenstva in slovenske države kar najhitreje pokazati, kako si predstavljajo novo demokratično Slovenijo. Pri tem so izhajali iz nekih idealiziranih predstav o sodržavljanih, še bolj pa o samih sebi. Iz prezira do nekdanje komunistične politike so začeli prezirati to kot stroko in večšino, ki se je je treba naučiti in naučeno znanje uporabljati. V pomanjkanju znanja in veščin, zlasti pa poznavanja demokratičnih držav in njihovih navad, so mnogi razmeroma hitro postali nosilci obnašanja po starih obrazcih. Namesto nove demokratične politike, ki je niso mogli poznati, namesto starih slovenskih političnih izkušenj, ki jih ima slovenska politična zgodovina, namesto dr. Janeza Evangelista Kreka in dr. Antona Korošca, če stvari zelo poenostavimo, so se začeli obnašati kot novi Popiti ali Kučani. Slovenska pomladna politika vse do danes praktično, vsa čast izjemam, ni ustvarila ne novih slovenskih politikov ne nove slovenske politične kulture. Da o slovenski novi pomladni politični filozofiji niti ne govorimo. Posnemajo tujino, domačo demokratično tradicijo ignorirajo. Preveč jo, tudi zaradi

objektivnih dejstev, obvladuje boj s preteklostjo. Osebno mislim, da to teoretično ni narobe, ampak je napačna taktika, izbira poti. Pravilneje bi bilo odločno in brezkompromisno ubrati lastne nove poti in prisiliti nekdanje oblastnike, da se oni ukvarjajo z nami, ne pa mi z njimi. Ne zanikam usodno kvarnih posledic obstoječega volilnega sistema, ki onemogoča oblikovanje resnično reformnih vlad, ampak vsiljuje gnile kompromisarske, kjer od velikih pričakovanj novega dobimo le njegove drobtinice. Prelom s totalitarno preteklostjo bi moral biti na vseh področjih globlji in odločnejši. Na mentalnem področju je demokratična tranzicija veliko bolj v začetni fazi kot pa na gospodarskem področju.

Še bolj kot zaradi organizacijsko-političnih hib trpijo države nekdanje ljudske demokracije na svojem vsebinskem področju, na področju rezona, bistva svojega obstoja in svoje prihodnosti. Ignorirajo lastno preteklost. Kjer obstaja zunanji sovražnik, je še mogoče vsaj delno mobilizirati množice, sicer pa je notranja politika zanemarjena. Politika, ki je zazrta v preteklost, ni politika, politika, ki jo ignorira, pa še manj. Danes smo priča, uporabljam izraz pomladna stran v klasičnem smislu besede, pri pomladnikih, zlasti tistih, ki se jim vsiljujejo kot njihovi ideologi in mnenjski voditelji, sovraštvo in prezir do nekdanjega komunizma in nekritično posnemanje tujih vzorov, pri čemer pa je njihovo resnično globinsko poznavanje vprašljivo. Preveč se naseda medijem, kjer je intelektualni potencial praviloma vprašljiv in imajo razni »soroši« s svojim denarjem, njihov denar se meša celo v vatikansko politiko, prevelik vpliv na oblikovanje javnega mnenja in politične všečnosti politikov. V mislih imam na prvem mestu popolno ignoriranje socialnega vprašanja, ki je bilo in je gonilo in gibalo

vsake politike. Nimamo v mislih socialnega vprašanja zaradi njega kot takega, ampak stanja in resničnih potreb državljanov. V številnih primerih niso pripravljeni sprejeti podatkov o domači revščini in se iz njih celo norčujejo. Domišljajo si, da so države zaradi političnih elit. Te so resnično mnogokrat poligon njihovih oblastnih hotenj in tudi blodenj, vendar je neuničljivo pravilo življenja, da elite zginevajo, ljudstvo pa ostaja. Še bolj grozljivim nazorom smo priča v zadnjih letih, ko si nekateri posamezniki v pomladnem taboru predstavljajo, da so države ali družbe zaradi ekonomskih teorij, ki naj bi bile vsemogočne in edino zveličavne. Niso sposobni doumeti, da je človeška družba preveč zapleten organizem, da bi jo bilo mogoče reducirati na posamezno ekonomsko teorijo. Življenje je prekomplicirano in prezahtevno, poenostavitve so dovoljene za teorije in knjige, ne pa za politično realnost. Če ne bi bil ta pojav širši, mednaroden in ne samo slovenski, bi lahko upravičeno domnevali, da slišimo odzvanjanje kardeljanskih načel, ki so sledila branju in blodnjam njihovega očeta ob branju klasikov marksizma in leninizma, ki ga resnično življenje ni zanimalo, ampak le teorija. Samo spomnil bi rad na znameniti vic o Kardeljevi vzgoji krav, ki so zaradi njegovega pristopa poginile. Njihov pogin ga ni prizadel, o uspešnosti in smislu svojega dela ni razmišljal, ampak je objokoval svojo nesrečno usodo, ki mu je onemogočila preizkušanje novih teorij. Povedano drugače: nemška politika je nemška, italijanska italijanska, madžarska še kako madžarska, slovenska pa je vedno koprnenje po nekih tujih vzorcih in primerih. Tudi grozljiva bančna luknja postaja vse bolj podoba pomanjkanja slovenske samozavesti in znanja. Tudi zato so v Sloveniji v politiki tako zaželeni, iskani in ne nazadnje na volitvah nagrajeni tako imenovani

»novi obrazi«, kajti ljudje želijo politiko, ki bo izhajala iz slovenske realnosti, slovenskih potreb in njihovega uresničevanja v skladu z našo logiko. Zaradi tega smo se osamosvojili! Slovenska politika dejansko trpi zaradi tipičnega totalitarnega »führerskega« principa, še bolj pa »očetovstva naroda«, ki ga vse bolj uteleša prvi slovenski predsednik Milan Kučan. Ne glede na svoj upokojski položaj ostaja nekronani kralj Slovenije. Premagati to stanje pomeni ustvariti take razmere, ki bodo njegov družbeni položaj izničile zaradi nepotrebnosti. Obstoj očetov naroda je največja grožnja demokraciji. Nastanejo pa zato, ker politika pozabi na ljudske množice in te začnejo iskati rešitelja – kralja Matjaža ali očeta naroda. »Führer« ima nasprotnike v lastni družbi, »oče naroda« jih zaradi atributov očetovstva izničuje.

Demokracije, ki so nastale na pogoriščih nekdanjih komunističnih držav, imajo največje težave zaradi onih, zaradi katerih potreb so nastale, njihova največja žrtev so oni, ki so jih pravzaprav omogočili. Ne pozabimo, da v obrambo komunističnih totalitarnih oblastnikov ni dvignil svoje roke noben delavec, jezike pa stegujejo in hitropisno pišejo številni »znanstveniki«, da o kulturnikih niti ne govorimo. Temeljni problem, ki se pojavlja v teh novih demokracijah, je v tem, kako zagotoviti, razen na volitvah, vpliv državljanov na vsakodnevno politiko. Ne domišljam si, da vem za končno rešitev. Moje videnje je naslednje. Strokovna vprašanja je treba reševati v strokovnih združenjih ali zbornicah in s tem odvzeti kompetence politiki na področjih, kjer ni kompetentna. Tipičen primer je velenjska T6. Namesto, da bi o njej razpravljali kompetentni, je njene probleme prevzela politika, ki se je zaradi lastne negotovosti in neznanja morala zateči v parlament in tam dobila ustrezno zakonsko pokritje, ki jo sedaj ščiti pred odgovornostjo. Dejansko

gre za isti obrazec, ko je ključne odločitve na vse področjih sprejemal strokovno nekompetentni CK partije. Ta je bil, čeprav se je skliceval na samoupravljanje, dejansko njegov največji grobar. Pri nas je po osamosvojitvi zbornični sistem doživel zelo rahle spremembe. Še najbolj odmeven poizkus je bil na kmetijskem področju. Skoraj nič se ni spremenilo na splošnem gospodarskem področju, kjer je glavni sogovornik vsakokratne oblasti ostala Gospodarska zbornica Slovenije. Nikoli se ni prilagodila naravi samostojne slovenske države, je eden najvplivnejših reliktoev preteklosti. Bolj ali manj je glasnica ljudi iz vrst privatizatorjev nekdanjega državnega kapitala, ne pa ustvarjalcev novega. O njej dovolj zgovorno govori dejstvo, da je za najuspešnejše gospodarstvenike v preteklosti razglasila tako imenovane delodajalce, ki so se potem izkazali za največje tajkune. Pomladniki z njo ravnaajo v rokavicah. Kot da bi še vedno verjeli Marxu, da ima oblast tisti, ki ima kapital. Ključni so ljudje, državljani, število glasov!

Poleg strokovnih zbornic, inženirska je še vedno prešibka in si kljub trem desetletjem še ni opomogla od Popitovega obračuna s tehnokratizmom, potrebovali bi več Jožetov Duhovnikov, še vedno ostaja odprto vprašanje vpliva širših množic, delavcev. Zanimivo je, kako so se upokojenci rešili z upokojensko stranko, o kateri si lahko mislimo, kar si hočemo, vendar je edina, ki ima ta izjemni segment družbe vsaj na jeziku. Drugi se, vsaj do nedavnega, upokojencev sploh ne spomnijo. Pa še tu prevzemajo pobudo nekdanji komunisti.

Sindikati in nove demokratične države

Komunistični režimi so se povzpeli na oblast v imenu delavskega razreda kot njegov najbolj osveščeni del. Ta je takoj po prevzemu oblasti začel v njegovem imenu obračunavati z njim. Prvi so bili na vrsti sindikati. Uničil ali, rečeno v njihovem stilu, poenotil jih je v sindikalnem pogledu v eno organizacijo, katere temeljna naloga je bila, kot je nekoč izjavil predsednik sovjetskih, izpolnjevanje nalog in ciljev partije na zunanjem in notranjepolitičnem področju. Na njegova vodstvena mesta je postavljajal svoje najbolj zaupne in predane kadre, med njimi so bili, zlasti na srednjem nivoju, številni pripadniki tajne politične policije. Kljub temu delavcev niso nikoli povsem obvladali in ti so jih bili sposobni vsake toliko časa presenetiti. Spomnimo se samo znamenitega trboveljskega štrajka od 13. do 16. januarja 1958, ki je tako pretresel takratno oblast, da je s stavkajočimi hotela obračunati z vojsko. Kasneje so se štrajki tako razbohotili, da jih niso mogli več prikrivati, zato so jih enostavno preimenovali v prekinitev dela. Šlo je za tipično kardeljansko maniro. Če česa neprijetnega ni obvladal, mu je, da bi zmanjšal družbeno ostrino, s preimenovanjem spremenil ime. Ne glede na dejstvo, da je partija nad sindikati izjemno bdela, so ostali poleg Katoliške cerkve edina kolikor toliko organizirana opozicija. Ne mislim vodstvo, ampak predvsem članstvo in sindikalna vodstva na najnižjem nivoju.

Kot smo že omenili, so slovenski delavci preko delavcev Litostroja in slovenskih strojevodij tudi tlakovali pot v slovensko samostojnost. Prepričani smo, da največje dejanje Slovencev v zgodovini mimo volje velike

večine slovenskih delavcev ne bi moglo biti uresničeno. Ključno vlogo so potem, ob veliki pomoči temeljnim spremembam naklonjenih mednarodnih razmer, izvedli izobraženci, zlasti kulturniki in nekateri politiki. Žal se ti zaradi navidezne vloge sindikatov, pravilneje njihovih uradnih vodilnih kadrov v nekdanjem režimu, zanje niso več zanimali, ampak so jih prepustili usodi. V bistvu so jih pahnili nazaj k njihovim in svojim nasprotnikom. Oblikovati so se skušali tudi nekomunistični sindikati, vendar pri tem niso bili deležni ustrezne podpore pomladne politike. Ta bi morala stremeti vsaj za tem, da bi razdelila neizmerno premoženje nekdanjih enotnih sindikatov, in tako pomagati novim sindikatom, ki bi morali priti do svoje dediščine. Vsi pozivi politike k temu dejanju so bili bob ob steno. Iz tistega demokratičnega sindikalnega gibanja je ostal pravzaprav le Fides, nekaj je čutiti še železniški sindikat, ostali so ugasnili ali bolj ali manj spijo spanje pravičnega. Kje je Pergamon? Močno je prisoten SVIZ, ki ima zaradi delovne vloge in intelektualnega potenciala članstva nadpovprečno moč. Nekdanja oblast je zelo pazila, koga je spuščala v učiteljske vrste. V zadnjem času se je povzpел na čelo sindikatov večjega dela negospodarstva. Ta ubira svoja pota, dela težave levim in desnim vladam, nikoli pa ni dvoma, kam pravzaprav sodi. Podobno lahko rečemo tudi za policijska sindikata. Skratka: pomladna opcija je sindikate prepustila same sebi in ti so zaradi pomanjkanja sindikalne tradicije in uspešnih voditeljev ostali, kjer so bili, ali pa se prelevili v glavno oporo levice in sovražnike pomladne politike. Pa ni bilo to ne nujno niti v duhu slovenske sindikalne tradicije. Še manj zaradi vloge delavcev v slovenski osamosvojitvi. Sindikati so pri nas obstajali že pred I. svetovno vojno. Bili so socialistični in krščanski. Ne

bom zahajal v njihovo zgodovino, ampak bom opozoril le na dvoje. Delavstvo je bilo v evropskih državah običajno v socialističnih sindikatih, predelavci in delovodje ter nekateri strokovnjaki v krščanskih. Pri nas je bilo ravno obratno. Delavci so bili, razen v Trstu in Mariboru, ki so ga sindikalno kontrolirali nemški elementi, večinsko v krščanskih sindikatih. V času stare Jugoslavije je ta delitev še obstajala in dr. Aleš Stanovnik kot vodja krščanskih socialistov ni slučajno deloval na Jesenicah. Kot krščanski socialist in sindikalist je postal žrtev komunistov. Edvard Kocbek ni bil predstavnik krščanskih socialistov v OF, ampak so ga kot takega razglasili nasprotniki krščanske socialne orientacije. Če povzamem: Slovenci imamo demokratično sindikalno dediščino, ki pa smo jo po slovenski osamosvojitvi lahko miselno pustili na smetišču zgodovine. Ignoranca do socialnih problemov in delavskega organiziranja se slovenski pomladi bolj maščuje kot nekdanji komunistični režim. Prav zaradi tega ne zmore dobiti nobenih volitev v taki meri, da ne bi bilo treba sklepati gnilih koalicij. Ker za spremembo volilnega sistema ni realnih možnosti v bližnji prihodnosti, se je treba lotiti socialne problematike in postaviti nekakšen socialni načrt slovenske družbe. Seveda je treba najprej na novo definirati delavca. Ta je daleč od tistega, o katerem je pisal Marx. Mednje nedvomno sodijo celo mnogi samostojni podjetniki. Sindikate je treba očistiti stare partijske navlake v osebah od zunaj postavljenih sindikalnih voditeljev in demagogov, preveriti njihovo reprezentativnost. Socialno vprašanje, življenjske pogoje večine državljanov je treba vrniti v središče političnega življenja. To lahko hitro prinese tako zelene spremembe v slovenskem volilnem telesu. Socialne probleme ima vsaka družba in vsaka jih mora prej ali slej

reševati. Pametna in odgovorna politika iz tega vleče korist, samovšečna in samozadostna pa se utaplja v teorijah (sindikalne) zarote.

V Sloveniji živeti po slovensko

Matija Majar-Ziljski je postavil kot najvišje slovensko politično načelo, da v svoji skupnosti živimo po slovensko. Hkrati je dodal, tako, kot živijo drugi evropski narodi iz svojih potreb. Koncept je evropski, ne izolacionističen.

Živeti po slovensko je bil cilj slovenskih prizadevanj v zgodovini. V imenu tega cilja smo se tudi osamosvojili. Do leta 2008 smo kljub turbulentnim razmeram, ki jih taki dogodki sami po sebi pripeljejo, živeli nekako v skladu s pričakovanji, poslej pa je šlo navzdol. Najbolj na socialnem področju. Odpovedali smo se virom slovenske osamosvojitve. Mnogi to razumejo celo kot njeno izdajo. Ključna elementa te odpovedi sta zadolževanje in nekritično posnemanje tujih vzorov. Korist od tega imajo predvsem nasprotniki slovenske osamosvojitve, ki so še bolj obogateli, revnejši pa postali revnejši. Slovenska osamosvojitev je v očeh mnogih njenih (preprostih) pristašev postala kazen oziroma dobrobit, nagrada za one, ki so bili proti njej. Razmere zahtevajo naglo reševanje.

Vrniti se je treba k izvirom slovenske osamosvojitve. Njen ključni del so opazneje boljše socialne in politične razmere, kot so bile v komunističnem režimu. Kar je dobro za ZDA, ni dobro ne za Slovenijo ne za Evropo. Neoliberalni kapitalizem, v katerem so tudi nekateri pomladniki videli edino rešitev, vodi do izjemne koncentracije bogastva in ekstremne neenakosti.

Te slovenska mentaliteta že od nekdaj, ne zaradi komunističnega obdobja, ne prenese. Je tuja njeni biti.

Ključna vloga slovenskih množic v osamosvojitvi zahteva njihovo spoštovanje in upoštevanje v vsakodnevni politiki. Kljub prislovični zavistnosti Slovencev ta pri večini ni taka, da bi bila proti socialnim razlikam oziroma bogastvu nekaterih. Ta strah so sejali komunisti. Gradovi v kmečkih uporih niso goreli, ker so si kmetje želeli grajskih pernic, ampak ker so njihovi lastniki kršili staro pravdo. Prevedeno v današnji čas: delavci niso krivi za slabo gospodarstvo, nizke stopnje dodane vrednosti, krivi so tisti, ki so zadolženi in plačani(!) za vodenje podjetij, zato delavci nikdar in nikoli ne morejo biti, vsaj na načelni ravni, prva žrtev slabega gospodarstva. Njihove plače, pa ne minimalne, niso milost, ampak pravica. Da prihaja do soočenja politike z realnimi razmerami življenja državljanov, je potrebna demokracija, za uresničevanje temeljnih pravic delavcev pa so potrebni sindikati. Zato so se zavzemali tudi Pučnik, Tomšič, Kmetič in drugi socialno čuteči osamosvojitelji.

POVZETEK

Absurd zgodovine držav »ljudske demokracije« ali komunističnih, kjer je bil uradno na oblasti delavski razred, je dejstvo, da je bil ta kot celota njegova največja žrtev. Ta se je kazala v nesorazmerno nizkih plačah in nizkem standardu.

Takoj po prevzemu oblasti so komunisti uničili sindikalni pluralizem. Nasilno so združili vse v enoten sindikat in v njegovo vodstvo nastavljali svoje ljudi. Njihova glavna naloga je bila izpolnjevanje partijske politike na vseh področjih. Da bi vendarle imeli vsaj nekaj vpliva na delavce, so sindikatom namenjali akcije kot poceni ozimnice in skupna cenena letovanja.

Ob rušenju komunizma je bil eden ključnih momentov kršitev pravic iz dela. Javni nastopi nezadovoljnih delavcev so najbolj nakazali krizo totalitarnega političnega sistema. Pri Slovencih so k njegovemu razgaljanju dodatno ali celo ključno prispevali delavci »na začasnem delu v tujini«, kjer so bili kot taki bolje zaščiteni in bolje plačani. Zaradi njihove številčnosti in relativne neodvisnosti ter koristnosti (pošiljatelji nujnih deviz v domovino) so bili tudi pod šibkejšo politično kontrolo.

Zrušitev komunizma se je pri Slovencih povezala s slovensko osamosvojitvijo. Čeprav gre za razmeroma staro politično idejo, so jo najbolj glasno izražali zlasti številni delavci »na začasnem delu v tujini«. Praktično so lahko ugotovili, da vir gospodarske neuspešnosti tiči v slabem in neučinkovitem vodenju gospodarstva, nesposobnosti vodilnih struktur, ne pa v slabih delavcih. Med takimi je bil tudi France Tomšič, ki se je ob vrnitvi iz Nemčije v domovino vključil v sindikalno gibanje. Organiziral je štrajk 5000 delavcev Titovih zavodov Litostroj.

Absurd osamosvojitvenih vladnih koalicij je v tem, da so na delež delavcev v teh procesih hitro pozabile in delavskih potreb ne vključujejo primerno v svoja politična prizadevanja in še manj v predvolilne programe. Zato se praktično ne uspejo samostojno vrniti na oblast, ampak morajo stopati v koalicijo s silami, ki jih onemogočajo in zlorablajo za pridobivanje pozicij, ki so jih izgubile z zrušitvijo komunizma.

SLOVENIAN INDEPENDENCE AND THE SOCIAL ISSUE

SUMMARY

The absurdity of people's democracies, or communist democracies, in which the working class had control of political power, lies in the fact that the working class was also the greatest victim of these regimes, as workers were paid disproportionately low wages and had a low standard of living.

Immediately upon coming into power, the Communists destroyed trade union pluralism. All trade unions were forcefully merged into one and Communist supporters were appointed as trade union leaders. Their main task was to carry out the Party's policy in all fields. In order to ensure at least some impact on the workers, trade unions were allowed to offer their membership certain bonuses such as cheaper winter supplies and budget communal holidays.

One of the key moments in the decline of communism was the violation of rights at work. Public performances given by dissatisfied workers were a clear indicator of the crisis of the totalitarian political system. In Slovenia, the system was further exposed by »Gastarbeiters«, expatriates working abroad, who received better protection and better payments from their employers. These expatriate workers were under loose political control due to their high numbers, relative independence and undeniable usefulness (the source of much-needed foreign currency).

In Slovenia, the collapse of communism was closely linked to the country's fight for independence. Although relatively old, this political idea was most loudly promoted by numerous Slovenian workers on temporary work abroad. They were able to see, quite practically, that the reason for the country's poor economic results was inadequate and inefficient management of the economy and the incompetence of the leading structures, rather than incompetent workers. France Tomšič, one of the people who clearly saw this, joined the trade union movement immediately upon returning home from Germany. He organised the strike that drew 5000 workers of Titovi zavodi Litostroj.

However, the absurdity of independent Slovenia's government coalitions lies in the fact that they have quickly forgotten everything about the role of workers in these processes and failed to include workers' rights in their political activities and pre-election programmes. For that reason, they are unable to return to power. Instead, they have to form coalitions with forces which sabotage their efforts and abuse them in their own attempts to secure the positions they had lost through the collapse of communism.

Key words: social issue, Slovenian independence, attitude of political parties towards workers

Dr. Andreja Valič Zver
Tivolska 42, Ljubljana
andreja.valic.zver@scnr.si

FRANCE TOMŠIČ IN NJEGOV ČAS

Konec osemdesetih let prejšnjega stoletja so bile na Slovenskem ustanovljene prve neodvisne politične in sindikalne organizacije, ki so bile tuje jugoslovanskemu enopartijskemu sistemu. Ta namreč v skladu s svojo totalitarno naravo ni dopuščal neodvisnega političnega in sindikalnega gibanja. V starem režimu so delovale t. i. družbenopolitične organizacije, ki pa niso bile neodvisne in konkurenčne Zvezi komunistov, ampak so kot transmissijske organizacije delovale v skladu z njenimi cilji in načeli. Vsakršno politično organiziranje izven formalno določenega okvira je bilo razumljeno kot protidržavno delovanje. Konec osemdesetih let je Zveza komunistov pod pritiskom mednarodnih okoliščin, gospodarske, politične in nacionalne krize ter zmanjševanja števila njenih članov lansirala tezo o sestopu z oblasti, a pod pogojem, da bi razvijali unikaten sistem političnega pluralizma brez strank (Pučnik 1997: 428).

Najpomembnejša partijska transmissijska organizacija je bila Socialistična zveza delovnega ljudstva, ki je nadzorovala kadrovsko politiko na vseh področjih (še posebej na področju politike, šolstva, kulture, medijev itd.). Kandidati za odgovornejša delovna mesta so morali biti »moralno-politično primerni«, kar je dejansko pomenilo v skladu z voljo partijskih veljakov.

Zveza socialistične mladine je bila »valilnica kadrov«, ki naj bi v bodočnosti primerno izoblikovani predstavljali t. i. »avantgardo družbe«. Zveza sindikatov je bila daleč od sindikalnih gibanj, kakršna so poznale zahodne demokracije (Valič Zver 2013: 132).

Proti koncu osemdesetih let se je v alternativnih političnih krogih krepilo prepričanje, da je nujno potrebno opozicijsko politično organiziranje v obliki gibanj oziroma strank. Demokratizacija političnih razmer v jugoslovanski federaciji je predstavljala osnovni pogoj za politično delovanje. Do tja pa je bilo potrebno prehoditi še dolgo, naporno in nevarno pot. Najpomembnejše slovenske opozicijske stranke so nastale v prvih mesecih leta 1989. Kljub pisani množici programov in usmeritev so si bile njihove vizije v osnovnih zahtevah podobne: zahtevale so večjo stopnjo suverenosti Slovenije in razvoj politične demokracije. Večina novonastalih gibanj in strank je bila do stanja v državi izrazito kritična in je zagovarjala spremembe v gospodarstvu, vojski, sociali, šolstvu, zunanji politiki in na drugih področjih družbenega življenja, obenem pa zahtevala tesnejše povezovanje slovenskega in jugoslovanskega prostora z Evropo in s svetom. Proces ustanavljanja strank je bil verodostojen kazalec zaostrenih družbenih razmer na Slovenskem, obenem pa tudi kazalnik krize jugoslovanske federacije in procesa demokratizacije v srednji in vzhodni Evropi konec osemdesetih let 20. stoletja.

Večina najpomembnejših slovenskih političnih zvez in gibanj je bila ustanovljena v prvi polovici leta 1989: Slovenska demokratična zveza 11. januarja 1989, Socialdemokratska zveza Slovenije 16. februarja 1989,

Slovensko krščansko socialno gibanje 10. marca 1989. V prvih mesecih svojega obstoja so se novonastale zveze in gibanja srečevali s težavami, ki so ovirale njihov obstoj in razvoj. Deležni so bili mnogih poskusov zastraševanja, srečevali pa so se tudi s finančnimi težavami. Nove zveze in gibanja v primerjavi z obstoječimi družbenopolitičnimi organizacijami niso premogli prostorov in zaposlenih. O rednem financiranju so lahko le sanjali in člani so svojo politično dejavnost financirali večinoma kar iz svojih žepov. Med pripadniki alternative je vladalo veliko nezaupanja, saj so po dolgih desetletjih prepovedanega svobodnega političnega združevanja mnogi od njih na vsakem koraku videli nevarnosti udbovskega nadzora. Njihove bojazni so bile večinoma upravičene, saj so se v novonastale zveze in gibanja vključili številni pripadniki obveščevalne službe, ki so nadzirali

Ustanovni kongres Socialdemokratske zveze Slovenije v Cankarjevem domu 16. februarja 1989 (Foto: Tone Stojko, Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

**INICIATIVNI ODBOR
SOCIALDEMOKRATSKE ZVEZE
SLOVENIJE**

POUDARKI IZ PROGRAMA

Prepričani, da ima vsak državljan Slovenije pravico živeti v svobodi in blaginji in odstavljati voditelje po vnaprej določenih demokratičnih postopkih, ustvarjati v miru in brez strahu pred samostojnimi posegi oblasti, ustanovljamo

SOCIALDEMOKRATSKO ZVEZO SLOVENIJE

avtonomno politično organizacijo. Delujemo izven SZDL zato in dokler ima v njej Zveza komunistov privilegiran položaj. Delujemo po načelih sodobnih evropskih socialnodemokratskih in drugih strank.

**USTANOVNI ZBOR SOCIALDEMOKRATSKE ZVEZE SLOVENIJE BO
V ČETRTEK 16. FEBRUARJA 1989
V VELIKI DVORANI CANKARJEVEGA DOMA.**

**INICIATIVNI ODBOR SOCIALDEMOKRATSKE
ZVEZE
KERSNIKOVA 4, LJUBLJANA
Tel.: (061) 318-457
Žiro račun 50101-678 47303/37**

**pristopam k iniciativnemu odboru
SOCIALDEMOKRATSKE ZVEZE SLOVENIJE (SDZS)**

IME IN PRIIMEK

NASLOV **pošta, kraj**

TELEFON doma **v službi**

POKLIC

IZOBRAZBA

PODROČJE, NA KATEREM ŽELIM AKTIVNO SODELOVATI:

politični sistem, splošna teorija, skupščinski siste, volilni sistem, ustava, človekove pravice in svoboda, pravosodni sistem, socialna politika, gospodarstvo – podjetništvo, kmetijstvo, šolski sistem, zdravstvo, kultura, varstvo okolja, obrambna politika, informiranje in propaganda, dobrodelno društvo, tehnične inovacije, sindikat, verska

vprišanja, drugo

Lahko nudim strokovno pomoč: pravni nasveti, prevajanje iz

tipkanje, uporaba računalnika, grafična-likovna oprema, storitve

.....

drugo:

Datum pristopa:

INICIATIVNI ODBOR SDZS
Kersnikova 4, 61000 Ljubljana
tel.: (061) 318-457
žiro račun: 50101-678-47303/37

.....
PODPIS

*Pristopnica k iniciativnemu odboru Socialdemokratske zveze Slovenije, 16.
februar 1989 (Arhiv Študijskega centra za narodno spravo,
Zapuščina g. Uroša Šušteriča)*

delo »od znotraj«, ovirali dejavnosti, vnašali zmedo, sejali strah in sumničenja (Valič Zver: 134–135). Tudi izjave Franceta Tomšiča[1] o mnogih ljudeh, ki naj bi bili »poslani« v Demos, pričajo o dejstvu, da je Služba državne varnosti imela v Demosu razpredeno mrežo svojih agentov. Ti so nastajanje novih političnih strank nadzorovali »od znotraj«, poskušali utrjevati svoj vpliv in po svoje usmerjali slovensko pomlad.

O intenzivnem delovanju tajne politične policije SDV v novo nastalih političnih zvezah in gibanjih ter zlasti v Demosu priča tudi arhivsko gradivo, ki ni bilo uničeno tik pred prvimi demokratičnimi volitvami (in še po njih). Tako lahko npr. v gradivu najdemo poročila sodelavca tajne politične policije, ki se je v tem času imenovala Služba državne varnosti (SDV, nekdanja Ozna oz. Udba). Tajni sodelavec s kodnim imenom »Georg« je bil pripadnik slovenske narodne manjšine na Koroškem, ki je vzdrževal stike z agentom avstrijske obveščevalne službe s kodnim imenom »Ulrich«. Iz podatkov lahko sklepamo, da je bil »Georg« dvojni agent, ki je »Ulricha« po navodilih SDV »obveščal« o razmerah v Sloveniji in Jugoslaviji. Preko »Georga«, ki se je uspel infiltrirati v Socialdemokratsko zvezo Slovenije, je tajna politična policija pridobivala poročila o delovanju SDZS. V gradivu so tako npr. opisani stiki »Georga« z Matjažem Šinkovcem, ki je bil med člani ožjega vodstva SDZS zadolžen za stike s tujino.[2]

Socialdemokratska opcija, ki je bila v slovenskem prostoru prisiljena zamreti s komunističnim prevzemom oblasti, je ponovno oživila v osemdesetih

¹ France Tomšič, ustna izjava na Okrogli mizi ob dvajsetletnici ustanovitve SDZS. Ljubljana, Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 16. februarja 2009.

² ARS, AS 1931, šk. 3067, Poročila sodelavca »GEORGA«.

letih. Predstavljala je močno in realno politično alternativo obstoječemu režimu, ki je s partijo in z njenimi transmissijskimi organizacijami obvladoval politično prizorišče. Socialdemokratske ideje so se krepile v času stavke v ljubljanski tovarni Litostroj leta 1987. Stavka je bila posledica drastičnega zmanjšanja delavskih plač in izjemno slabega gospodarskega položaja v državi. Brezposelnost je naraščala, iz dneva v dan pa se je krepilo tudi nezadovoljstvo. Decembra 1987 so litostrojski delavci zagrozili s splošno stavko, kar je oblast poskušala na vse načine preprečiti in vplivati na nadaljnji potek dogajanja. Kljub temu je stavekorni odbor s Francetom Tomšičem na čelu 9. decembra 1987 v Cankarjevem domu ustanovil prvi neodvisni sindikat na Slovenskem po drugi svetovni vojni. 15. decembra 1987 je bilo na zboru delavcev v tovarni Litostroj z volitvami v sindikalne organe uveljavljeno načelo sindikalnega pluralizma. France Tomšič je zboru delavcev predlagal tudi ustanovitev iniciativnega odbora Socialdemokratske zveze Slovenije, ki bi delovala paralelno in enakopravno z Zvezo komunistov Slovenije (Tomšič 2010: 143–197; Zver 1996: 90).

Ustanovitve neodvisnega sindikalnega in socialdemokratskega gibanja se je tedanji režim najbolj bal, predvsem iz strateških razlogov. Delavci bi lahko zahteve, ki so izhajale iz neznosnih socialnih razmer, združili s političnimi, legitimnost vladajoče partije pa bi bila ogrožena.

Za predsednika iniciativnega odbora je France Tomšič predlagal Franceta Bučarja, vendar je ta ponujeno funkcijo zavrnil. Idejo o ustanovitvi stranke sta načeloma podprla Rudi Šeligo in Venko Taufer iz Društva slovenskih pisateljev, izmed medijev pa le *Mladina* in Radio Študent (Tomšič 2010:

199–208). Drugi slovenski mediji, pa tudi politični dejavniki, celo Odbor za človekove pravice, so idejo zavračali. Deležna je bila tudi posmeha. Svojo podporo je bodočim ustanoviteljem socialdemokratske zveze izrazila večina članov stavkovnega odbora železničarjev, ki so stavkali konec decembra 1988 (Zver 1996: 103–105), 31. januarja 1989 pa so na Železniškem gospodarstvu Ljubljana ustanovili svoj neodvisni Sindikat strojnega osebja Slovenije in Istre. Predsednik sindikata je postal Slavko Kmetič, podpredsednik Boro Kovačević, tajnik Silvo Berdajs in blagajničarka Majda Peterka.[3]

France Tomšič je želel ustanoviti politično stranko na obletnico ustanovitve iniciativnega odbora, vendar so morali zaradi domnevne »zasedenosti« Cankarjevega doma sredi decembra 1988 pobudniki ustanovitev zveze predstaviti za skoraj dva meseca (Zver 2001: 399–410, 403; Tomšič 2010: 235–256). Socialdemokratska zveza Slovenije je bila tako ustanovljena 16. februarja 1989 v Gallusovi dvorani Cankarjevega doma v Ljubljani. Na ustanovnem zasedanju je bilo navzočih najmanj 1400 ljudi (Tomšič 2010: 280–304). V pripravljalnem obdobju je iniciativni odbor deloval v prostorih Univerzitetne konference ZSMS v Kersnikovi ulici 4 v Ljubljani. Sestavljali so ga France Tomšič, Matjaž Šinkovec, Katja Boh, Andrej Magajna, Uroš Šušterič, Slavko Sušec in mnogi zunanji sodelavci. Pri pisanju programske izjave so po navedbah *Mladine* sodelovali tudi Frane Adam, Uroš Cene, Gorazd Drevenšek, Vida Jan, Gordan Jovanovič, Jožef Kopše, Bogomir Koželj, Pavle Likar, Andrej Magajna, Jože Mencinger, Milan Oder, Roman

³ Arhiv Sindikata strojnega osebja Slovenije in Istre, Slovenske železnice, Ljubljana, Zapisnik ustanovnega zbora Sindikata strojnega osebja Slovenije in Istre, 31. januar 1989.

Pogačar, Boro Terčelj, Gregor Terčelj, Gregor Tomc, Vladimir Turk, Jaša Zlobec.[4] V programski izjavi SDZS, ki je bila objavljena januarja 1989, so zahtevali suvereno slovensko državo, reformo političnega sistema, demokratični volilni sistem in parlamentarno demokracijo, svobodo in pravice posameznika, svobodo političnega združevanja, svobodo govora in tiska, ponovno uveljavitev dela, tržnega gospodarstva, sodoben razvoj kmetijstva, ukinitvev zemljiškega maksimuma, samostojnost Slovenije pri oblikovanju gospodarskega sistema in ekonomske politike, avtonomijo sindikata, članstvo v Evropski skupnosti, odprte meje, vojska naj se podredi demokratično izvoljenim oblastem (Tomšič 2010: 256–257, 268–273).[5] Posebej pomemben se je ustanoviteljem SDZS zdel proces nastajanja nove ustave, ki naj bi bila sprejeta z referendumom in so jo razumeli kot predpogoj za spremembe politične klime v državi. Pobudniki ustanovitve Socialdemokratske zveze niso želeli vstopiti v Socialistično zvezo delovnega ljudstva in delovati pod njenim okriljem,[6] vendar pa so zaradi številnih pritiskov vladajoče partijske nomenklature formalno morali pristati na tovrstne zahteve. Ustanovni zbor SDZS je podpisano izjavo zavrnil in se odločil za pristop k SZDL, ko se bo o tem odločilo celotno članstvo SDZS. Republiški izvršni svet je januarja 1989 v odgovoru na vprašanje zsmjsjevskega politika Toneta Anderliča razložil, da je sicer v okviru sistema mogoče organizirati politične organizacije, vendar le pod okriljem SZDL. Toda niti to zagotovilo se v praksi ni izkazalo za resnično. Dejstvo je, da so bili mnogi

4 *Mladina*, 3. februar 1989, 22–23.

5 *Telex*, 16. februar 1989, 24.

6 Prav tam, 22.

plakati, ki so vabili na ustanovni zbor socialdemokratov, uničeni, organizatorji klicani na zasliševanja ter na različne načine ustrahovani, ustanovitev SDZS pa je bila v medijih večinoma zamolčana (Zver 1996: 94–96).

Na ustanovnem zboru SDZS 16. februarja 1989 je uvodni govor Franceta Tomšiča obravnaval zgodovinski razvoj socialdemokracije in vizijo nadaljnjega razvoja, Jože Pučnik je v svojem referatu govoril o političnem pluralizmu ter nujnosti svobodnih in demokratičnih volitev. V predsedstvo zveze so bili izvoljeni: France Tomšič, Andrej Magajna, Brane Gradišnik, Vitodrag Pukl, Boro Terčelj, Katja Boh, Matjaž Šinkovec in Slavko Sušec. France Tomšič je bil na prvi seji predsedstva v začetku marca 1989 izvoljen za predsednika stranke, podpredsednika pa sta postala Katja Boh in Andrej Magajna (Pesek 2007: 93).

Časopis *Delo* je v svojem poročilu o ustanovnem zboru SDZS poudaril, da se je v Cankarjevem domu zgodil še en dogodek, ki dokazuje, da Cankarjev dom ni več le slovenski kulturni hram, temveč vse bolj tudi politični oder. V članku je poudarjena vključitev SDZS v SZDL, vendar naj bi v njenem okviru delovala SDZS avtonomno. Predsedujoča na ustanovnem zborovanju Katja Boh je podpis izjave o vključitvi v SZDL pojasnila z grožnjami mestnega sekretariata za notranje zadeve o prepovedi ustanovnega zbora v primeru, da ustanovitelji ne bi upoštevali zahtev o vključitvi. Med referati je časopis *Delo* posebno pozornost posvetil referatu Franceta Tomšiča, ki so ga poimenovali »neformalni voditelj zveze«. Izpostavljena je bila Tomšičeva trditev, da bo po skoraj 50 letih na Slovenskem začela delovati samostojna politična organizacija – stranka in

da je ena njenih prvih nalog, da se pripravi zakon o strankah. Po zapisu v *Delu* je Tomšič med glavnimi programskimi načeli navedel novo slovensko ustavo z novo definicijo suverenosti, boj za človekove pravice, republiško armadno območje s poveljevanjem v slovenskem jeziku itd. Po njegovem mnenju naj bi komunistični projekt doživel zgodovinski neuspeh, praksa pa naj bi pokazala, da je za sodobne evropske družbe še najprimernejši projekt, ki ga zastopajo socialnodemokratske stranke.[7]

Dan kasneje je *Delo* objavilo kratko notico o tiskovni konferenci SDZS. Dogodek je bil omalovažujoče označen kot izredno slabo izveden, voditelj SDZS France Tomšič pa naj bi bil »Nachmittagspolitiker«, kar bi lahko prevedli kot »popoldanski politik«. Svojim bralcem je časopis *Delo* še sporočil, da se je doslej v stranko včlanilo kakih 1000 članov.[8] Podobno kot Slovenska demokratična zveza je torej tudi SDZS v času svojega nastajanja še zlasti v medijskem prostoru naletela na izrazito odklonilen in posmehljiv sprejem. Časopis *Delo* je tako na primer 23. februarja 1989 na svoji drugi strani z velikimi črkami pomenljivo sporočal, da »z *nikomer ne bomo delili oblasti*«. V članku s tem naslovom je predsednik jugoslovanske borčevske organizacije Milan Pribić izražal zaskrbljenost ob obnavljanju strankarstva in pokroviteljsko izrazil prepričanje, »da se slovenski narod in njegovi borci ne zavedajo, kaj pomeni ustanovitev socialdemokratske stranke in kam to pelje«.[9]

⁷ *Delo*, 17. februar 1989, 1.

⁸ *Delo*, 18. februar 1989, 2.

⁹ *Delo*, 23. februar 1989, 2.

Sredi marca 1989 je predsedstvo SDZS zavrnilo izjave, da so nove zveze protiustavne in »vse pogostejše ocene, ki prihajajo tudi od najvišjih državnih predstavnikov in teles, da je ustanavljanje novih političnih zvez v Jugoslaviji v nasprotju z ustavo«. Socialdemokrati so poudarili, da ustava ne omejuje pravice do ustanavljanja političnih zvez in tudi strank, Jugoslavija pa je ratificirala sporazum o človekovih pravicah, v katerem je zagotovljena pravica svobodnega združevanja. Predlog referendumskega vprašanja o pravici do političnega združevanja so zavrnil, češ da je to že priznana državljanska svoboščina in o njej ni potrebno ponovno odločati, član predsedstva SDZS Gorazd Drevenšek pa je predlagal referendum, na katerem naj bi prebivalci Slovenije odločali, ali želijo suvereno in demokratično Slovenijo.[¹⁰]

Na znamenitem majniškem zborovanju 8. maja 1989 na Kongresnem trgu v Ljubljani je med govorniki nastopil tudi predsednik SDZS France Tomšič. V govoru, ki ga je naslovil Svoboda Janše je naša svoboda, je poudaril povezanost procesa proti četverici s težnjami slovenskega naroda po samostojnosti, novi ustavi in demokratičnih volitvah. Sredi maja 1989 je bila na seji predsedstva SDZS podprta Majniška deklaracija v nespremenjeni obliki, obenem pa podana pobuda za skupni nastop demokratičnih sil na prihodnjih volitvah. Po poročilu v časopisu *Dnevnik* so že nekaj mesecev pred ustanovitvijo Demosa socialdemokrati nastopali »s koalicijsko idejo v obliki nekakšne mavrično upodobljene demokratične listek«.[¹¹]

¹⁰ *Delo*, 17. marec 1989, 2.

¹¹ *Dnevnik*, 16. november 1989, 2.

Ustanoviteljem SDZS se je eden najpomembnejših slovenskih političnih disidentov dr. Jože Pučnik pridružil tik pred ustanovno skupščino, takoj po svoji vrnitvi iz prisilne nemške emigracije v Slovenijo. Pred tem je bilo nekaj njegovih poskusov, da bi preko pisem vzpostavil stik s Francetom Tomšičem, neuspešnih. Pučnikova pisma s severa Nemčije niso nikoli dosegla Tomšiča v Sloveniji. Tudi to dokazuje aktivno vpletanje Službe državne varnosti, ki je seveda ne le nadzirala oba vplivna akterja demokratičnega procesa, pač pa je v skladu s svojimi cilji tudi »krojila« tok dogodkov (Valič Zver 2013: 145).

Na ustanovnem zboru SDZS je bil Jože Pučnik izvoljen v svet stranke, novembra 1989 pa je bil s programom, ki je poudarjal nacionalno, gospodarsko in osamosvojitveno vizijo, na 3. volilno-programski konferenci potrjen za predsednika SDZS. France Tomšič je namreč v predhodnih mesecih ostajal s svojimi mnenji v vodstvu stranke vedno bolj osamljen, predlogi o njegovi zamenjavi pa so se množili (Zver 1996: 107). Konec novembra 1989 je po glasovanju o zaupnici, kjer so mu očitali slabe odnose s sodelavci in izjave v medijih,^[12] in po tem, ko so skoraj vsi navzoči podprli Jožeta Pučnika kot novega predsednika SDZS, Tomšič odstopil, socialdemokratska stranka pa je nadaljevala s pripravami na volitve. Jože Pučnik je poudarjal, da je z volitvami treba *»narediti konec enopartijskemu monopolu«* ter da so *»očitki opoziciji, da se bori za oblast, nesmiselni, saj ji gre v resnici za udeležbo pri oblasti, ker sicer ne bo imela vpliva«*. Volitve je dojemal ne le kot politično dejanje, ampak kot *»splošno kulturno*

¹² Delo, 24. november 1989, 20.

dejanje«, ki naj bi pokazalo, *»ali smo Slovenci sposobni narediti konec s preteklostjo in reči, da nismo več pripravljeni krpati jugoslovanske različice realsocializma*«. Po Pučnikovem mnenju smo se Slovenci želeli preizkusiti v sistemu, ki ima svoje pomanjkljivosti, vendar omogoča nadzor nad oblastjo in v primeru neuspešnega vladanja tudi menjavo na oblasti. Zavračal je očitke o *»slovenskem separatizmu*« ter poudarjal zahtevo po ponovnem dogovoru o pravih igr v Jugoslaviji in odlog sprememb zvezne ustave do volitev.[13]

Po zmagi Demosa na volitvah aprila 1990 je France Tomšič kot poslanec Demosa še naprej neutrudno opozarjal na mnoge tranzicijske pasti slovenskega demokratičnega prehoda, npr. glede privatizacije in denacionalizacije (Friš 2013). Tako je marca 1991 pri obravnavi osnutka zakona o privatizaciji podjetij Tomšič opozoril, da zakon zamuja vsaj za dva meseca. Poudaril je, da skupščina sprejema *»pravni akt, ki bo močno vplival na emancipacijo, razvoj in učinkovitost slovenskega gospodarstva kot tudi na same odnose v proizvodni sferi in s tem na celoten način razmišljanja in celotnega življenja*«. Izpostavil je pomen pravičnosti do bivših nacionaliziranih lastnikov, zaposlenih, nezaposlenih, upokojujencev in kmečkega prebivalstva. Skrbela ga je možnost prevelike razprodaje slovenskih podjetij tujcem, obenem pa se je zavedal, da je nujna odprtost našega tržišča. Menil je, da bi morali pripraviti zakon o privatizaciji bank. SDS, ki jo je Tomšič predstavljal, je predlagala, naj bi se 15 % družbenega kapitala brezplačno razdelilo med vse polnoletne državljane RS v enakem znesku. Tomšič je

¹³ Delo, 14. december 1989, 2.

spomnil tudi na notranja trenja v Demosu glede vprašanja privatizacije in denacionalizacije. Tudi zato je pričakoval vročo debato. »*Demos prvič v slovenski skupščini ne bo nastopal en block, verjetno tudi opozicija ne ... kresala se bodo mnenja.*«^[14] To se je tudi zgodilo, še posebej ob obravnavi osnutka zakona o Agenciji RS za privatizacijo, osnutka zakona o skladu RS za razvoj in obravnavi predloga za izdajo zakona o denacionalizaciji. Kljub temu pa so se Demosovi poslanci, med njimi tudi France Tomšič, odločno zavzemali za popravo krivic, storjenih v povojnem obdobju. Po petindvajsetih letih lahko ocenimo, da so se mnoga Tomšičeva opozorila izkazala za upravičena in da kljub naporom mnoge krivice, ki so bile storjene v času komunističnih oblasti, še niso poravnane.

LITERATURA

Darko FRIŠ, 2013: *Demosova vlada in osamosvojitve Slovenije*. Maribor: Mednarodna založba Znanstvenoraziskovalnega inštituta dr. Franca Kovačiča.

Rosvita PESEK, 2007: *Osamosvojitve Slovenije: ali naj republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država?* Ljubljana: Nova revija.

Jože PUČNIK, 1997: »Rojstvo Demosa«, v: *Slovenska kronika XX. stoletja 1941–1995*. Ljubljana: Nova revija. 428.

France TOMŠIČ, 2010: *Od stavke do stranke*. Ljubljana: Nova obzorja.

Andreja VALIČ ZVER, 2013: *Demos: slovenska osamosvojitve in demokratizacija*. Maribor, Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča, Študijski center za narodno spravo.

Milan ZVER, 1996: *Sto let socialdemokracije*. Ljubljana: Veda.

Milan ZVER, 2001: »Moč in nemoč Demosa: Študij primera – SDS«, v: *Demosov zbornik, Časopis za zgodovino in narodopisje*, letnik 72, 3.–4.

¹⁴ Arhiv DZ RS 15. seja DPZ, 19. in 20. marec 1991, 20–22.

zvezek. 399–410. Maribor: Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru.

VIRI

Arhiv Državnega zbora Republike Slovenije.

Arhiv Republike Slovenije, AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve, šk. 3067.

Arhiv Sindikata strojnega osebja Slovenije in Istre, Slovenske železnice, Ljubljana.

ČASOPISNI VIRI

Delo, letnik 1989.

Dnevnik, letnik 1989.

Mladina, letnik 1989.

POVZETEK

Neodvisne politične in sindikalne organizacije so bile tujek jugoslovanske-
mu enopartijskemu sistemu, ki v skladu s svojo totalitarno naravo ni
dopuščal neodvisnega političnega in sindikalnega gibanja. V starem režimu
so delovale t. i. družbenopolitične organizacije, ki so kot transmisijske
organizacije ravnale v skladu s partijskimi cilji in načeli. Socialdemokratska
opcija, ki je morala v slovenskem prostoru zamreti s komunističnim
prevzemom oblasti, je ponovno oživila v osemdesetih letih. Socialdemo-
kratske ideje so se krepile v času stavke v ljubljanski tovarni Litostroj leta
1987. Stavkajoči so napovedovali splošno stavko, česar se je oblast najbolj
bala in hotela na vse načine zaustaviti. Stavkovni odbor z vodjo Francetom
Tomšičem je 9. decembra 1987 v Cankarjevem domu ustanovil prvi
neodvisni sindikat na Slovenskem po drugi svetovni vojni. Tomšič je
predlagal ustanovitev iniciativnega odbora Socialdemokratske zveze
Slovenije, ki bi delovala paralelno in enakopravno z Zvezo komunistov
Slovenije. Socialdemokratska zveza Slovenije (SDZS) je bila ustanovljena
16. februarja 1989 v Cankarjevem domu v Ljubljani. V programski izjavi
so zahtevali suvereno slovensko državo, demokratični volilni sistem in

parlamentarno demokracijo, svobodo in pravice posameznika, svobodo političnega združevanja, svobodo govora in tiska, ponovno uveljavitev dela, tržnega gospodarstva, sodoben razvoj kmetijstva, samostojnost Slovenije pri oblikovanju gospodarskega sistema in ekonomske politike, avtonomijo sindikata, članstvo v Evropski skupnosti, odprte meje, podreditev vojske demokratično izvoljenim oblastem. Predsednik SDZS je postal France Tomšič, ki je odločno in javno nasprotoval procesu proti četverici, podpiral Majniško deklaracijo in skupaj s predsedstvom spodbujal skupen nastop demokratičnih sil na volitvah. Po zmagi Demosa na volitvah aprila 1990 je Tomšič kot poslanec opozarjal na mnoge tranzicijske pasti slovenskega demokratičnega prehoda, npr. glede privatizacije in denacionalizacije.

Ključne besede: France Tomšič, Socialdemokratska zveza Slovenije, Demos, sindikat, stavka

FRANCE TOMŠIČ AND HIS TIME

SUMMARY

Independent political and trade union organisations were foreign to the Yugoslav single-party system, which did not allow independent political and trade union movements in accordance with its totalitarian nature. In the old regime, the so-called socio-political organisations functioned, which acted as transmission organisations in accordance with the objectives and principles of the party. The social democratic option that died away with the communists' rise to power was revived in the 1980s. Social democratic ideas strengthened in 1987, during the strike at the Litostroj factory in Ljubljana. The strikers announced a general strike, which the government feared most and wanted to stop at all cost. The strike committee with its leader France Tomšič founded the first independent trade union in Slovenia since the Second World War, on 9th December 1987 at Cankarjev dom. Tomšič proposed the establishment of the Initiative Committee of the Social Democratic Association of Slovenia, which would operate in parallel

and on an equal footing with the Communist Party of Slovenia. The Social Democratic Association of Slovenia (SDZS) was established on 16th February 1989 at Cankarjev dom in Ljubljana. Its programme declaration demanded a sovereign Slovenian state, a democratic electoral system and parliamentary democracy, freedom and rights of the individuals, freedom of political association, freedom of speech and of the press, reenactment of the labour market economy, modern agricultural development, the independence of Slovenia in shaping the economic system and economic policy, the autonomy of the trade union, membership of the European Union, open borders, and the subordination of the military to the democratically elected authorities. France Tomšič, who had strongly and publicly opposed the JBTZ Trial (Janša, Bavčar, Tadić, Zavrl), supported the May declaration, and supported the presidency in encouraging joint participation of democratic forces in the elections, became the President of the SDZS. The Demos coalition won the April 1990 elections. Afterwards Tomšič, as a member of the Slovenian parliament, pointed to many traps of the Slovenian democratic transition, for example the issues related to privatisation and denationalisation.

Key words: France Tomšič, Social Democratic Association of Slovenia, Demos, trade union, strike

Dr. Milan Balazič

Dole pri Krašcah 21, Moravče

milan.lacan@gmail.com

PRELOMNI ČAS SLOVENSKE DEMOKRATIZACIJE IN OSAMOSVAJANJA IN ZGODOVINSKA VLOGA FRANCETA TOMŠIČA V NJEM

Stavka

Piše se leto 1986. Sklep kongresa Zveze socialistične mladine Slovenije (ZSMS) aprila tega leta govori o »nujnosti legaliziranja stavk«, ki so bile v Jugoslaviji kriminalizirane kot »kršitev delovne obveznosti oz. samoupravljavske funkcije«. Komunistična država je torej prepovedovala stavko svojemu delavskemu razredu, na katerem naj bi formalno legitimirala svojo oblast komunistična partija. Ta je pobudo za legalizacijo stavk zavrnila: partijska zagata je bila skrita v dejstvu, da se partija po definiciji ponaša kot zastopnica delavskih interesov, očitno pa je postalo, da prihaja do konfliktnih situacij prav s tistim družbenim razredom, v imenu katerega si komunistična partija prilašča oblast. Tako so bile stavke neke vrste kužno znamenje jugoslovanskega in slovenskega socializma. O njih se praviloma po časopisih ne piše, politika jih označuje za »incidente«, za »nedovoljeno sredstvo«, »politično sramoto«, »ideološko diverzijo« in »sovražno dejavnost«, podatke o stavkah pa zbirata Služba državne varnosti (SDV) in notranje ministrstvo.[1]

¹ *Mladina*, 11. april 1986; *Borba (Beograd)*, 15. oktober 1986; *Delo*, 7. oktober 1986; *Mladina*, december 1986, str. 14, P. Gantar: Stavke – bolj realistično ...; *Delo*, 20. november 1986, Stavka: napredno in legalno dejanje (M. Jakopec).

Že na tej ravni je bila Francetu Tomšiču jasna simptomatska resnica režima: negativno stališče ideološkega projekta socializma do »meščanskih« civilizacijskih pridobitev, med katere je vsekakor spadala pravica do stavke. Ideološki predsodki partije in njenega sindikata o socializmu kot homogeni in nekonfliktni družbi so bili podlaga za nenehno prepovedovanje stavk s političnimi in represivnimi sredstvi. Najbolj razširjena oblika stavkanja v Jugoslaviji je sicer bila t. i. siva stavka po načelu: »Nihče me ne more tako slabo plačati, da ne bi mogel še slabše delati!« Tu je bilo še več kot milijon mladih nezaposlenih ljudi na samem robu eksistence, za katere je SDV ocenjevala, da so *»zato najprimernejši del populacije za sejanje nam tujih ideologij in sovraštva do naše družbe ter mesto, od koder se lahko sproži bistveno širši in nevarnejši protest«*.^[2] Zaradi tega strahu režima se represija stopnjuje: ob stavkah so prvi na potezi komiteji za splošno ljudsko obrambo in družbeno samozaščito. Ti komiteji – neke vrste poltajna vojaško-policijska organizacija – so zaradi stavke lahko razglasili izredno stanje, kar je stavko uvrstilo med naravne nesreče. Skupaj s partijo je bila njihova naloga iskanje in preganjanje organizatorjev stavke, ki so bili praviloma odpuščeni. Jugoslovanska zakonodaja ni nameravala pravice do stavke uvrstiti med klasične svoboščine, čeprav jo je k temu zavezoval mednarodni sporazum – ratifikacija mednarodnega pakta o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah iz leta 1971.

Leto 1987 je bilo izjemno stavkovno bogato, a ne le po številu stavk: stavkovni val doseže dva vrhunca, prvega v tridesetdnevnem merjenju

² *Delo*, 28. november 1986, praznična priloga, str. 21, vedno so stavkali le tisti, ki imajo najmanjši vpliv (J. Klasinc).

moči v Labinu (Hrvaška) in drugega konec leta ob ljubljanski litostrojski stavki, v kateri vodja stavkovnega odbora France Tomšič predstavi zahtevo po oblikovanju samostojne delavske socialdemokratske zveze v okviru režimske Socialistične zveze. Na tej nevralgični točki političnega pluralizma začne oblast stavke vse bolj opredeljevati za »napad na ustavno ureditev Jugoslavije«, za »sovražne« in »kontrarevolucionarne«[3]. Toda partiji so se uprli ravno tisti, v imenu katerih je izvajala oblast – delavci. Prvič po letu 1939 privrejo 9. decembra 1987 na ulice Ljubljane stavkajoče delavske množice, ki se izpred slovenske skupščine odpravijo zborovat v Cankarjev dom. Ključen je bil trenutek, ki zaznamuje prehod od sindikalizma k politiki: Tomšič namreč poleg socialnih zahtev in izrekanja nezaupnice uradnim sindikatom dejansko javno zahteva oblikovanje nove, resnično delavske socialdemokratske stranke in neodvisnega sindikata.

Slovenska partija je zgubljala tla pod nogami – samo na represijo se ni mogla več nasloniti, o demokraciji pa ni hotela nič slišati, zato je še hitreje menjala svojo smer, da bi vse ostalo isto. Partijski šef Milan Kučan je pred napadi iz Beograda, »da smo v Sloveniji soočeni s kontrarevolucionarnimi tendencami in političnimi diverzijami«, prisiljen do neke mere braniti poganjke demokratične civilne družbe v Sloveniji, a le do tiste mere, da so namesto zvezni podvrženi slovenski represiji. Kučan 15. aprila 1988 v kadetnici policijske šole v Tacnu zbere kompletno ekipo slovenskega notranjega ministrstva in državne varnosti. Čeprav puščice najprej letijo proti reviji *Mladina* in Janezu Janši, ki v tem času ustanavlja alternativno

³ Več o tem: Milan BALAŽIC, 2004: *Slovenska demokratična revolucija 1986–1988. Civilna družba, nacionalni program in ljubljanski proces*. Ljubljana: Liberalna akademija. 89–95.

mladinsko organizacijo (ZMOG – Zveza mladinskih organizacij in gibanj), je v Kučanovih besedah o »grobem politikantskem poskusu boja za oblast« tudi napad na Tomšiča. Notranji minister Ertl opozori predvsem na tiste opozicijske kroge v Sloveniji, ki – tako kot Tomšič – partiji očitajo, da je nelegalno na oblasti: *»To je demokratizacija in svoboda napadanja in rušenja vsega s polno nesvobodo, da bi kdo smel take stvari preprečevati. To pa pomeni, da bo jutri vsakdo na vsakršni javni funkciji izpostavljen kakršnemukoli podtikanju, blatenju v imenu neke demokracije, ki jo je nekdo uzurpiral samo zase. Čim pa se bo ta oglasil in rekel, da se s tem ne strinja, da je to grdobija, bo stalinist.«*

Po Ertlu policijski organi in državna varnost z operativnimi in analitičnimi metodami predvidevajo možna dogajanja v tesni koordinaciji z vrhom slovenske partije. SDV se zelo muči, da partijske politike pravočasno obvesti, kaj vse se lahko zgodi s Tomšičevim vodenjem stavkovnega gibanja v Litostroju: *»Kot delavec se s tem ne bi nikdar strinjal, ker mislim, da je to razbijanje delavskega razreda, kot odgovoren človek pa se ne bi strinjal zaradi tega, ker mislim, da smo delavski razred na milost in nemilost prepustili vsakomur, ki bi želel z njim tako ali drugače manipulirati.«* Toda zdaj bo takšnim odklenkalo: *»zaznavamo nekatere špice, ki le preveč štrlijo in motijo mir v slovenskem in jugoslovanskem prostoru. Postopoma bomo morali z več represije, kot smo jo doslej imeli.«*^[4] Nadaljevanje je znano: afera JBTZ, ljubljanski proces, odpor demokratične civilne družbe in ustanovitev Odbora za varstvo človekovih pravic.

⁴ Razširjeni kolegij Republiškega sekretariata za notranje zadeve, Tacen, 15. april 1988 (magnetogram), ARS.

Stranka

Jeseni 1988 Spomenka Hribar na straneh *Mladine* odpre politično razpravo o prihodnosti Odbora, tega največjega civilnodružbenega gibanja v slovenski zgodovini.[5] Nekateri so se zavzemali za to, da Odbor postane apolitična organizacija za zaščito in spoštovanje človekovih pravic, drugi so predlagali, da se Odbor politizira in preraste v stranko, spet tretji pa so menili, da morajo iz njegovega okvira izstopiti homogenizirana politična gibanja in frakcije ter se pluralno organizirati kot samostojne politične stranke. Med slednje je spadal tudi France Tomšič, ki je načrtoval ustanovitev socialdemokratske stranke. Politična praksa v Sloveniji ni čakala, da bi teorija najprej izčistila svoje koncepte demokracije. Medtem ko za oblastno garnituro revolucija še traja, se izza oglušujočega trušča afere JBTZ začnejo vzpostavljati prvi zametki strankarske scene. Prva javnomnenjska anketa konec leta 1988 v tedniku *Mladina* izmeri potencialne preference volivcev takrat še enopartijsko urejene Slovenije. Anketa pokaže na privlačnost dveh velikih političnih opcij socialdemokratske in ljudsko-krščanske provenience. Anketiranci so vprašani, katero od tipičnih evropskih strank bi volili, če bi imeli večstrankarski sistem. Po rezultatih bi socialdemokrati dobili 35 % glasov, krščansko-ljudska stranka 25 %, zeleni 19 %, komunisti 9,6 % in liberalci 7,7 %.[6]

Po stavkovnem valu v Litostroju in pobudi za ustanovitev socialdemokratske stranke skuša Tomšič zbrati simpatizerje iz svojega kolektiva in hkrati

⁵ *Mladina*, 11. november 1988, str. 10, Spomenka Hribar: Za politični pluralizem!

⁶ *Delo*, 17. december 2001, Sobotna priloga, str. 11, Vlado Mihelj: Permanentna revolucija – dvanajst let socialdemokratov.

pritegniti tudi nekatere znane opozicijske politične osebnosti. Med njimi je France Bučar, ki pa sodelovanje zavrne v imenu svoje krščanske usmerjenosti. Litostrojska pobuda v začetku ne zaživi. Ko Tomšič sredi poletja 1988 svojo pobudo za oblikovanje slovenske socialdemokratske stranke obnovi na sestanku Aktiva za demokracijo – gre predvsem za tiste člane Odbora, ki so v tem času še vedno člani slovenske partije – je tudi tu molče preslišan. Šele ob obletnici litostrojske stavke se pričnejo resnejše priprave za omenjeno ustanovitev. France Tomšič, Andrej Magajna in takratni predsednik ljubljanske univerzitetne konference ZSMS Gorazd Drevenšek v *Mladini* 9. decembra 1988 objavijo, da se je oblikoval iniciativni odbor za ustanovitev Socialdemokratske zveze.[7] Ta odbor je od študentske organizacije dobil v uporabo pisarno in najnujnejše za začetek delovanja. V naslednjih dneh po objavi so se iniciativnemu odboru pridruževali različni posamezniki, prijatelji, znanci, simpatizerji in sodelavci SDV – vsega skupaj 36 ljudi.[8]

Kljub manjšemu številu od pričakovanega se pobudniki pod Tomšičevim vodstvom dobro organizirajo in s svojim entuziazmom nadomeščajo

⁷ *Mladina*, 9. december 1988, št. 51, Ustanovitev Iniciativnega odbora za ustanovitev Socialdemokratske zveze (France Tomšič, Gorazd Drevenšek, Andrej Magajna).

⁸ Iniciativni odbor za ustanovitev Socialdemokratske zveze Slovenije (SDZS) so sestavljali: France Tomšič, Andrej Magajna, Gorazd Drevenšek, Alenka Cotič, Tit Turnšek, Bogomir Kovač, Gregor Tomc, Matjaž Šinkovec, Vlado Miheljak, Igor Mekina, Miran Zalokar, Josip Šerbetar, Stojan Žitko, Roman Pogačar, Tomaž Grubar, Miroslav Garb, Borut Meško, Stane Pugel, Ivan Vazzaz, Marko Selan, Bogomir Koželj, Franc Kržišnik, Branko Belinger, Anton Poženel, Jože Rigler, Božidar Pahljina, Matjaž Balantič, Elimir Bohar, Robert Golob, Vanjo Trentel, Adolf Čebulj, Marjan Stanič, Bojan Vrezovnik, Ivan Vivot, Milan Mančič in Darka Zvonar; seznamu članov iniciativnega odbora France Tomšič doda podporo članov Slovenske demokratične zveze, Slovenske kmečke zveze, večine članov kolegija Odbora za varstvo človekovih pravic in Društva slovenskih pisateljev; dokument (arhiv avtorja) je datiran z datumom 14. december 1988.

kvantiteto. V prvih tednih je še posebej agilna Alenka Cotič, ki je v dogovoru s Tomšičem avtorica odločnega odgovora socialdemokratov vodstvu Socialistične zveze. Za razliko od drugih ustanavljajočih se političnih zvez SDZS razglasi, da se razume kot klasična stranka in kot taka ne bo vstopila v Socialistično zvezo. Takšna pozicija je bila seveda v nasprotju z obstoječo zakonodajo, ki strankarstva ni dovoljevala; po drugi plati pa je ta samostojna drža še povečevala privlačnost socialdemokratske opcije. V SDZS ne vstopajo le ljudje, ki hočejo voliti protirežimsko in levo, marveč tudi mnogi drugi, ki jih za seboj potegne vešča Tomšičeva retorika. Na sestankih na Kersnikovi 4 v Ljubljani se v prostorih ZSMS zbirajo Tomšič, Rupel, Oman, Magajna in ostali pobudniki oblikovanja strank. Bolj ko je upadala moč Odbora kot korporativnega nepolitičnega združenja za človekove pravice, bolj je nastopal čas nastajanja strank. Postavljalo se je vprašanje, ali naj se demokrati (SDZ) in socialdemokrati (SDZS) združijo v eno stranko ali pa naj pride do ustanovitve vsake stranke posebej. Po krajšem oklevanju pade odločitev za dve posebni stranki in med Ruplom ter Tomšičem je sprejet dogovor, da se SDZ ustanovi januarja, SDZS pa februarja 1989. Tako eni kot drugi so se zavzemali za demontažo komunističnega sistema, vendar so se v danih razmerah začasno odločili, da sebi v prid obrnejo obstoječi formalni okvir: SDZ za usluge uporablja aparat Socialistične zveze, SDZS pa študentsko organizacijo. V času okrog novega leta 1989 Samo Resnik (UK ZSMS) v Študentskem naselju v Ljubljani skliče zaupen sestanek Rupla, Tomšiča in Omana, tako da nastane prva opozicijska koordinacija. Tomšič tako demokratom kot kmetom obljubi svojo pomoč in sodelovanje.

Boj za oblast se je začel: Tomšič jasno pove, da so partijski očitki, da jim gre le za oblast in za zamenjavo enega monopola z drugim, največji cinizem oblastnikov. Na mestu je vprašanje, *»ali je še kak večji cinizem od tega, da stranka, za katero vemo, da izrablja vsa možna sredstva, da bi obdržala oblast, očita drugim političnim skupinam, da jim gre za oblast?«* V čem bi bilo tu karkoli spornega, če gre socialdemokratom v resnici za oblast, saj bi stranka prišla na oblast legitimno, torej z večinsko podporo volivcev na svobodnih demokratičnih volitvah. Dilema o nestranskem ali strankarskem pluralizmu je umetno vzpostavljena z namenom, da se ohrani enopartijski sistem. Zakaj ne bi sprejeli zgodovinsko potrjene rešitve z večstrankarsko demokracijo, ki bi jo po potrebi produktivno izboljševali, namesto da skuša partija ljudstvo nenehno prepričevati, kako je posebej izbrana za spoprijem z zgodovinskimi izzivi?^[9]

France Tomšič noče ostati v čakalnici in po ustanovnem kongresu SDZ 11. januarja 1989 priganja k podobnemu kongresu socialdemokratov. Toda stvari se zapletajo: medtem ko demokrati v tem času še sprejemajo režimska pravila igre in soglašajo z delovanjem znotraj Socialistične zveze, Tomšič – kot rečeno – ne skriva, da gre pri SDZS za stranko in da hoče doseči pripoznanje takšnega statusa. Za socialdemokrate je zadeva preprosta: *»Kot smo že večkrat poudarili, je Socialdemokratska zveza Slovenije (SDZS) avtonomna politična organizacija, ki zahteva zase enako mesto v političnem sistemu, kot ga ima Zveza komunistov. Ne priznavamo nikakršne apriorne vodilne družbene vloge kateregakoli*

⁹ *Dnevnik*, 20. in 27. december 1988, priloga Zunaj-znotraj, str. 11–13 in 11–12, Okrogla miza o političnem pluralizmu: I. Stranke niso vse, so pa nujne, II. Deveta partija (Z. Vrdlovec).

političnega subjekta, prav tako tudi zavračamo sam pojem avantgardnosti, ki ga razumemo kot teoretično sredstvo za nasilno hegemonijo določene politične skupine v družbi ter kot način samolegitimacije, ki ima zelo vprašljivo družbeno osnovo.«^[10] Tomšič pojasnjuje, da je Socialistična zveza dejansko transmisija partije, saj ji to vlogo določa njen statut, partijski program pa je izenačen s programom same Socialistične zveze. Zato ne more biti mesto enakopravnega zastopanja različnih političnih opcij in zato socialdemokrati vanjo ne bodo vstopili. Pravo mesto artikulacije različnih političnih pobud je parlament.

Tomšič je od samega začetka poudarjal, da pri SDZS ne gre le za socialdemokratski projekt, temveč tudi za projekt slovenske državitvornosti. Takšne izjave so v začetku leta 1989 odbile nekatere levičarske intelektualce, ki so se sprva pridružili SDZS. Kljub temu se je za ustanovni zbor stranke pričakovalo, da bo to dogodek evropskega pomena – šlo je namreč za prvo politično stranko v socialističnih državah, ki je nameravala na politični sceni nastopati kot stranka v klasičnem pomenu besede, kot slovenska demokratična levica, vključena v socialistično internacionalo. Na vprašanje, ali ni socialdemokratska stranka v Sloveniji odveč, ker naj bi ta politični prostor že zavzemali Kučanovi komunistični prenovitelji, je Tomšič odgovarjal: *»Mislim, da ima Zveza komunistov še vedno program, ki ga je imela prej. To, kar počne Kučan, je seveda popolnoma nov obraz slovenskih komunistov, nisem pa prepričan, da so se popolnoma*

¹⁰ Izvršnemu odboru predsedstva RK SZDL Slovenije: Organiziranje in delovanje SZDL, Priloga: Socialdemokratska zveza Slovenije in SZDL, Inicijativni odbor (za ustanovitev) Socialdemokratske zveze Slovenije, 13. januar 1989 (napisala: Andrej Magajna in Alenka Cotič).

znebili nekaterih svojih programskih načel (avantgarda, vodilna vloga itd.). Če so komunisti pripravljeni delovati v okviru parlamentarnega sistema, zapuščamo območje vzhodnoevropskih komunističnih partij in prehajamo v evrokomunizem, kar je že nekaj čisto drugega; evrokomunisti so se opredelili, da bodo skušali svojo idejo in svoj program uresničiti preko svobodnih volitev in parlamenta. Tisti, ki tako razmišljajo, kot navajate v vprašanju, razmišljajo že za več let vnaprej. Če bo kdaj tako, kot pravite, se bo morala Zveza komunistov preimenovati v socialdemokratsko stranko.«^[11] Tomšič partiji dopušča možnost socialdemokracije, vendar zgolj v kontekstu vzpostavitve parlamentarnega sistema, sicer »volivcem ne moremo ponuditi nič bistveno novega«. Njegovi socialdemokrati imajo bolj razčlenjen socialni program, v ostalem pa se strinjajo s SDZ in napovedujejo medsebojno sodelovanje v koaliciji. Medsebojno konkurirati v opoziciji v obstoječih razmerah po Tomšiču »ne bi bilo pametno«.

Kongres

Po vzoru na politični profil zahodnoevropske socialdemokracije bo tudi slovenska umeščena na demokratični levici in se bo naslanjala na tri glavne skupine volivcev: na delavce, zasebni sektor in inteligenco. Tomšičevi socialdemokrati v svoji prvi samorefleksiji tako ne bodo samo delavska stranka, ampak vseljudska stranka – razum kot tak pa je usmerjen v levo. Zaradi takšne široke usmerjenosti nekateri analitiki ocenjujejo, da slovenski socialdemokrati ciljajo na delavsko aristokracijo, na tisti del delavstva,

¹¹ Milan BALAŽIČ, 2006: *Slovenski berlinski zid. Partija, alternativa in boj za oblast*. Ljubljana: Študentska založba, str. 416.

ki računa na korist od tekmovanja na trgu delovne sile. Ta del delavstva pa je v Sloveniji majhen, saj večina ni pripravljena na omenjeno tekmo, temveč se zanaša na komunistično socialno državo z zagotovljenimi delovnimi mesti, medtem ko jim Tomšič ponuja podjetništvo, kompetitivnost, skratka negotovost. Na takšne kritike France Tomšič odgovarja, da se zaveda, da najbrž nikoli ne bodo imeli tolikšnega članstva, kot ga ima partija; konec koncev stranka ne cilja na položaj edine politične stranke, ki ima privilegij, da ljudem ponuja službe in druge prednosti. Računajo na velikost polovice partijskega članstva, tj. na okrog 50.000 članov, ki jih bodo pridobili s programskim načelom o prenosu družbene lastnine v delavske delnice in s tesno povezavo z novimi neodvisnimi sindikati.

Partijska paranoidna bojazen pred Tomšičevimi socialdemokrati je dobivala velike oči, ki so sistematično napadale: (1) nove politične zveze z ničemer konkretno ne pripomorejo k stabilizaciji gospodarstva, odpravi nezaposlenosti in izboljšanju standarda – program socialdemokratov je poln abstraktnih predlogov in obrabljenih idej nemških socialdemokratov, nezdržljivih z »našo stvarnostjo«; (2) socialdemokrati predlagajo odpravo samoupravljanja, kot da je to krivo za družbeno krizo, namesto da bi razmišljali o njegovi izpopolnitvi in resnični oživitvi; (3) socializem hočejo nadomestiti s »svobodnim privatnim podjetništvom« – mar ni to dokaz za to, da so socialdemokrati skregani z ideali socializma?; (4) Tomšič kot pobudnik nove zveze je zgolj nesposoben borec za oblast, ki izkorišča prepočasno partijsko prenavo; in (5) SDZS pravzaprav terja vrnitev na staro, v kapitalizem, ki je nepravičen družbeni red itd.[12] Soočen s takšno

¹² 7 D, 9. marec 1989, št. 10, str. 11, Pisma bralcev: Socialdemokrati so tukaj (Albin Pristovnik, Ljubljana).

kanonado partijskih napadov – nobena druga ustanovitev nove politične zveze ni bila deležna tako ostrih besed – Tomšič govori o »nekajletnem prehodnem obdobju«. Prepričan je, da partijska oligarhija pri sebi že vidi, da brez strank ne bo šlo: *»Morda bo prišlo v zgodovino, da je Jugoslavija kot prva država vzhodnega bloka (kamor nas štejejo) prešla od enopartijskega sistema v politični pluralizem in demokracijo na miren način. To je po mojem tudi velika zasluga vodstva okoli Kučana. Ne vidim druge alternative, samo kri.«*^[13]

V slovenskem političnem prostoru se bodo po Tomšičevem pričakovanju oblikovale štiri ključne politične opcije: komunisti, socialdemokrati, demokrati in krščanski demokrati – ne pa liberalci, saj so te stranke po Evropi zelo majhne in po navadi komaj preskočijo parlamentarni volilni prag. V Jugoslaviji pa je zagata v tem, da pobudo za ustanovitev socialdemokratske stranke razumejo kot separatizem – vsaj Hrvaško in Srbijo bi veljalo prepričati, da se ustrezno socialdemokratsko organizirajo tudi tam. Šele potem se bo lahko govorilo o socialni demokraciji na jugoslovanski ravni: tu se bodo skupni interesi le koordinirali, ne pa vsiljevali na način nekakšnega novega zveznega centralnega komiteja. Tudi sicer se Jugoslavije ne bo dalo »držati skupaj z vojsko«; če je tako, je po Tomšiču bolje, da se južnoslovanski narodi razidejo.

Iniciativni odbor SDZS večino teh Tomšičevih idej mesec dni pred ustanovnim kongresom zapiše v programski izjavi, navdihnjeni s sodobnimi in svobodoljubnimi načeli evropske socialdemokracije, socialne

¹³ Delo, 11. februar 1989, Sobotna priloga, str. 20, Socialdemokrati bomo demokratična levica (intervju z voditeljem slovenskih socialdemokratov Francetom Tomšičem; M. Šetinc, B. Jež).

pravičnosti, človeškega dostojanstva in etike evropskega humanizma:[14] »Prepričani, da ima vsak državljani Slovenije pravico živeti v svobodi in blaginji, izbirati in odstavljati voditelje po vnaprej določenih demokratičnih postopkih, ustvarjati v miru in brez strahu pred samovoljnimi posegi oblasti, ustanovljamo Socialdemokratsko zvezo Slovenije.« Po Tomšiču je Programska izjava uperjena proti temeljem enopartijske vladavine. Tako je treba v Sloveniji zagotoviti svobodo političnega združevanja, govora in tiska, vzpostaviti delitev oblasti, uvesti svobodne volitve in referendum kot obliko neposredne demokracije. Za Tomšiča je med najpomembnejšimi nalogami izdelava predloga nove slovenske ustave, v kateri bosta opredeljeni in zaščiteni slovenska suverenost in državnost, vključno s popolnim nadzorom nad vojaškim aparatom. Slovenija mora biti samostojna pri oblikovanju sebi primerne gospodarstvenega sistema in ekonomske politike. Da bi bilo gospodarjenje učinkovito, se socialdemokrati zavzemajo za uveljavitev dela, podjetništva, lastninskega pluralizma in samostojnega sindikata.[15]

Ustanovni zbor SDZS je potekal 16. februarja 1989 v veliki dvorani Cankarjevega doma v Ljubljani. Govorci poudarjajo, da začenjajo praktično iz nič in pri tem spominjajo na Tomšičevo uvodno potezo, ko je decembra 1987 stavkajočim delavcem Litostroja predlagal ustanovitev socialdemokratske stranke. Edini, ki so bili pripravljeni pomagati, so bili

¹⁴ Pri pisanju Programske izjave SDZS so sodelovali: Frane Adam, Katja Boh, Uroš Cene, Gorazd Drevenšek, Vida Jan, Gordan Jovanovič, Jožef Kopše, Bogomir Koželj, Pavle Likar, Andrej Magajna, Jože Mencinger, Milan Oder, Roman Pogačar, Slavko Sušec, Uroš Šušterič, Boro Terčelj, Gregor Terčelj, Gregor Tomc, France Tomšič, Vladimir Turk in Jaša Zlobec.

¹⁵ *Mladina*, 3. februar 1989, št. 4, str. 22–23, Programska izjava Socialdemokratske zveze Slovenije.

študentje ljubljanske univerzitetne konference ZSMS. Od Socialistične zveze so namesto podpore dobili opozorilo, da bo ustanovni zbor prepovedan. Od režimskega »ljudskega parlamenta« niso dobili niti za pisemsko znamko. Monopol nad mediji pa kaže namero oblasti, ki hoče – čeprav jih neposredno ne kriminalizira – socialdemokrate potisniti čim bolj na obrobje. France Tomšič novo politično organizacijo imenuje za »prvo stranko po štiridesetletnem premoru«. Namesto socializma socialdemokrati ponujajo demokracijo in socialno urejeno državo, namesto samoupravljanja soupravljanje, namesto družbene lastnine državno in privatno lastnino, namesto federacije suvereno Slovenijo in konfederacijo kot možno obliko sožitja južnoslovanskih narodov.

Poleg socialnega programa Tomšič izpostavlja prav vprašanje narodne usode Slovencev, čeprav načeloma »ne zanika nadsocialne usmerjenosti socialdemokracije«. Obstoječa komunistična oblast namreč vodi politiko omejene suverenosti na političnem, gospodarskem in obrambnem področju: *»Iluzija je, da si lahko neko ljudstvo izbori politične in ekonomske pravice, če ni uveljavilo svoje državne suverenosti. Danes te nimamo v polni meri zagotovljene. Državno suverenost pa si bo uveljavil le narod in ne abstraktni državljan. Državna suverenost izhaja in temelji na narodu. Šele ko bo slovenski narod svojo državnost uveljavil, bomo govorili o državljanih Slovenije in ugotavljali, kdo vse prebiva na njenem ozemlju.«* Ker se slovenska partijska politika zadovoljuje z malenkostmi, je treba to politiko imenovati »drobtiničarstvo«. Da bi prekinili z nadaljevanjem takšne politike slovenskih oblasti, je po Tomšiču – zdaj polnokrv-

nem predsedniku stranke – potrebna odločitev za združitev demokratične opozicije, ki bo znala kot blok nastopiti proti »dosedanji avantgardi«.[16]

Odstranitev

Ustanovitvi SDZS sledi ustanovitev Zbora za ustavo, skupno zborovanje režimskih političnih organizacij in novih zvez v Cankarjevem domu, posvečeno podpori stavkajočim rudarjem na Kosovu, ponovni razhod slovenske politike ob podpisovanju Majniške deklaracije in Temeljne listine, skupni napor ob ustavnih spremembah septembra 1989, razpad Okrogle mize in ustanovitev skupne predvolilne koalicije Demos. V vseh naštetih prelomnih točkah France Tomšič tvorno sodeluje, saj je to čas, ko v opozicijskih vrstah vre od poskusov političnega povezovanja in hkrati novih razcepov med porajajočimi se političnimi strankami ter znotraj njih. Največ prahu v slovenski javnosti pa dvigne znotrajstrankarski puč v SDZS, kjer skupina okrog podpredsednika Andreja Magajne odstrani predsednika Franceta Tomšiča in na njegovo mesto pripelje disidenta dr. Jožeta Pučnika. Zgodba se začne odvijati že januarja 1989, ko Magajna stopi v kontakt s Pučnikom, ki že na ustanovnem kongresu SDZS pritegne največ pozornosti.

Tomšič je svoje politične nasprotnike upravičeno videl v javnih medijih, usmerjanih s partijskimi nalogi, da se na dogajanja v opoziciji odzivajo strogo negativno. Seje predsedstva SDZS, ki jih je vodil Tomšič, so bile vselej odprte za vse novinarje, da bi ljudje lahko videli, kako je »metoda

¹⁶ Referati, predstavljeni na ustanovnem kongresu SDZS in na javnih tribunah ob ustanavljanju lokalnih podružnic SDZS po Sloveniji (arhiv avtorja).

našega dela drugačna kot pri komunistih«. Vendar je socialdemokrate po Tomšičevem mnenju ta »naivna poštenost« drago stala, saj je medijem omogočila »seciranje« sposobnosti posameznih članov vodstva stranke. V ozadju ni mogel biti soborec Andrej Magajna, temveč vseprisotna partija. Vsaj tako si je predstavljal: partija mu nikoli ne bo odpustila tega, da je decembra 1987 4.000 stavkajočih delavcev iz Litostroja sprejelo zgodovinsko odločitev, da se zavoženega enopartijskega komunističnega sistema lahko znebijo le z ustanovitvijo opozicijske politične organizacije in sindikata. Ta odločilni korak k udejanjanju političnega in sindikalnega pluralizma je partija sprejela kot šok, kajti »avantgarda je naenkrat ostala brez svoje baze«.

Kljub nenehnim neprijetnostim, šikaniranju, sledenju in prisluškovanju Tomšič za partijo ne najde samo kritične besede: *»Slovenski komunisti so se takrat prvič po letu 1945 odločili za pravilno smer, za smer razvoja v evrokomunistično stranko, ki se je v nekaterih programskih točkah približala evropskim socialdemokratskim idejam. In že smo se dotaknili glavnega problema. Takoj ko je bila ustanovljena SDZS, smo od uradne politike in prek vseh mogočih njenih medijev pričeli sprejemati udarec za udarcem, diskvalifikacij in raznih žalitev ni bilo konca. Režimski infiltranti v organih SDZS pa so od vsega začetka pridno sejali razdor v vodstvu stranke. Diferenciacija na slovenski način funkcionira in je v polnem zamahu.«*^[17] Partijski režim tako z raznimi intrigami in podtikanji razbija celotno opozicijo, a vendarle najbolj socialdemokrate, ki pričakuje-

¹⁷ Delo, 11. november 1989, Sobotna priloga, str. 30, Diferenciacija na slovenski način (France Tomšič, predsednik predsedstva SDZS).

jo – glede na razvojno stopnjo in mentaliteto slovenskega naroda – da jim bo na volitvah zaupalo okrog 30 % levosredinskih volivcev, na katere pa računa tudi Kučanova partija. Tomšič že sluti, kaj se mu pripravlja, zato javno apelira k socialdemokratski »transfuziji sveže krvi«, da bi v stranki zmanjšal vpliv »pučistične frakcije«.

Prepozno: čez nekaj dni, 22. novembra 1989, pet dni pred ustanovitvijo Demosa, 3. konferenca SDZS Tomšiču izglasuje nezaupnico. Pučnika ob odstranitvi dotedanjšega predsednika socialdemokratov za novega predsednika te stranke Magajna povabi z ne preveč prijaznimi besedami za njegovega predhodnika: *»Poudariti moram, da Tomšič nima podpore niti pri enem samem članu predsedstva niti pri velikem delu članstva. Naš predlog je jasen: Jože Pučnik se nam v tem trenutku zdi najustreznejši človek po svojih strokovnih sposobnostih, politični pripadnosti in angažiranosti. Medtem, ko je bil Pučnik sedem let v zaporu, je mladi France Tomšič vstopal v Zvezo komunistov.«* Pučnikova izvolitev in zatem še prevzem vodenja Demosa bo imela za slovensko opozicijo takrat še neslutene politične posledice.

Za božič leta 1989 je vrh Demosa dokončno ekipiran: ob Pučniku kot predsedniku in Peterletu (SKD) kot podpredsedniku se iz Amerike na mesto drugega podpredsednika opozicijske koalicije vrne Dimitrij Rupel (SDZ). Na sestankih Demosa na sedežu socialdemokratov v neki šišenski kleti v Ljubljani se začenjajo kazati prvi obrisi nove slovenske politične konstelacije. Na teh sestankih poleg Pučnika in Magajne s strani SDZS sodeluje tudi France Tomšič, vendar ne več kot predsednik stranke.^[18]

¹⁸ *Mladina*, 1. januar 1991, št. 1, str. 14–15, Odkriti 1990: Leto Demosa (I. Medjugorac).

Kljub temu se njegov angažma ne zmanjšuje: v kontekstu padca berlinskega zidu, češkoslovaške »žametne revolucije« in krvavega romunskega prevrata mu je vse bolj jasno, da lahko na volitvah Demos celo zmagaja. Vse skupaj je spominjalo na preroške besede, izrečene 8. maja 1989, ko na zborovanju na Trgu osvoboditve v Ljubljani France Tomšič prvi napove nastop »združene opozicije« na volitvah in povrh še njeno zmago.

Sindikati

Tomšič se ni motil: Demos je zmagal na prvih slovenskih demokratičnih volitvah, sam pa je postal poslanec prvega demokratičnega parlamenta. Poleg političnega delovanja pa je zdaj končno nameraval razviti tudi svoje socialno, se pravi sindikalistično delovanje. Poleg privatizacijske je imela Demosova vlada odprto še socialno fronto, z enim očesom pa je bila prisiljena vseskozi pozorno motriti, kaj počenja zvezna vlada v Beogradu. Kar je bilo za Tomšiča pri starih režimskih sindikatih problematičnega, je bilo njihovo neposredno politično delovanje. Šlo je za poziv »rdečih« Svobodnih sindikatov Slovenije k splošni stavki, ki je bil po njegovem mnenju nekoristen in škodljiv – tako za delojemalce kot za gospodarstvo v celoti. Sindikalistična trdnjava boljševizma je bila poleg tega povezana z delom nove opozicije. Poziv k splošni stavki je neposredno ogrožal proces osamosvajanja Slovenije, saj organizatorji želijo, da bi »se zgodilo ljudstvo«, ki bi zrušilo obstoječo Demosovo vlado.[19]

Tomšič je s Pučnikom delil prepričanje, da je Svobodnim sindikatom kot neposrednim naslednikom bivšega režimskega sindikata tuje demokrati-

¹⁹ *Delo*, 27. avgust 1990, št. 199, str. 1, 2, Piknik v Ločah: Demos bo uresničil obljube (D. Stamejčič).

čno in pluralistično organiziranje. Delavstvo v ta sindikat naj ne bi vstopalo zato, ker bi mu zaupalo, marveč iz strahu, da bi v nasprotnem primeru izgubilo svoja delovna mesta. Starega »partijskega« sindikata naj bi se delavci kljub novi »svobodni« preobleki še vedno bali: poslovodne strukture so večinsko v rokah prenoviteljev, ki ščitijo monopolni način organiziranja sindikata z namenom, da v podjetjih še naprej ostanejo neomejeni gospodarji – »rdečim direktorjem« pri njihovih namenih divje privatizacije ustreza z njimi tradicionalno zlizan »rdeči sindikat«, ki za plačilo svojih uslug pričakuje večjo socialno varnost. France Tomšič sicer že 15. decembra 1987 ustanovi prvi neodvisni sindikat. Odziv sprva ni velik, saj ga ovira režimski sindikat in nadzira SDV; zato se loti politike, a se po enoletni epizodi predsednikovanja novoustanovljeni Socialdemokratski zvezi Slovenije konec leta 1989 prisilno vrne v sindikalne vode.

Z zaslombo zmagovitega Demosa oblikuje Zvezo neodvisnih sindikatov Slovenije – Neodvisnost in kot pobudnik sindikalnega pluralizma in demokracije postane njen prvi predsednik. Mnenja je, da veliko delavstva šele v tedanjih kriznih razmerah dojema, kako jim stari režimski sindikat ne more zagotoviti delovnih mest in se odpuščanja, stečaji ter likvidacije nadaljujejo z zastrašujočo naglico – konkurenčni Svobodni sindikat je brez moči tako kot »prijateljska« vlada. Osveščeni delavci in uslužbenci s pokončno držo že izstopajo iz Svobodnega sindikata in vstopajo v Neodvisnost: *»To pa pomeni, da morata že v naslednjih mesecih v vsakem podjetju pričeti delovati vsaj dva samostojna sindikata podjetja, ki bosta v idejah in učinkovitostih med seboj tekmovala in drug drugega kontrolirala, kar bo garancija, da ne bosta postala transmisija*

poslovodnih struktur ali raznih strank.« Po Tomšiču noben direktor nima pravice zatirati ustanavljanja »alternativnih« sindikatov – »rdeči direktorji« morajo tolerirati neodvisni sindikat: »Trdno zaupam delavstvu Slovenije, da se bo čim prej osvestilo in nam pomagalo pri procesu sindikalne demokratizacije. Brez sindikalnega pluralizma bo naša pot v boljšo prihodnost in Evropo 92 polna nepremostljivih ovir.«^[20]

Tomšičev projekt je kajpada najmočneje politično podpirala SDZS: predsednik Socialdemokratske stranke in koalicije Demos Pučnik se je zavzemal za legitimnost Tomšičevega in vseh drugih neodvisnih sindikatov. Na pogovoru s Svobodnimi sindikati je Pučnik predsedniku Ravniku povedal, da ne verjame v harmoničen prehod njihovega bivšega državno-partijskega sindikata v evropskega, hkrati pa je pritisnil na vodstvo ZSSS, naj simbolno podpiranje sindikalnega pluralizma postane materialno: Svobodni sindikati naj, denimo, Neodvisnim ponudijo temeljne možnosti za delo – »prostor, telefon in tajnico«. Toda Svobodni sindikati se niso dali tako zlahka: odvrnili so, da so se na kongresu aprila 1990 opredelili za nadstrankarsko organizacijo; vanjo so delavci vključeni prostovoljno in ne oziraje se na versko ali politično pripadnost. Po zadnjih podatkih imajo že 342.550 članov – od komunistov do vernikov – in so tako največja civilnodružbena organizacija v državi. Kateri sindikat je »režimski«, je ostajalo odprto vprašanje: bivši režimski Svobodni sindikati ali novi sindikat Neodvisnost, povezan z Demosovo vlado. Če je šel o Svobodnih sindikatih glas, da so že zaradi tradicije »prenoviteljski«,

²⁰ *Delo*, 13. junij 1990, št. 136, str. 3, Poziv III (France Tomšič, dipl. ing., predsednik Neodvisnosti – Zveze neodvisnih sindikatov Slovenije).

Tomšičeva Neodvisnost ni skrivala ideološko-političnih povezav z Demosom.[21]

Sindikalni boj se je začel – med sindikati: ko v ljubljanskem Litostroju večina delavcev podpre pobudo Svobodnih sindikatov za generalno stavko, predsedniku Neodvisnih Francetu Tomšiču ne pustijo do besede in šele po koncertu žvižganja ta spregovori. Ko začne pred zborom delavcev tolmačiti, da je omenjena pobuda prišla iz »rdeče« republiške sindikalne centrale, njen namen pa je »zrušitev nove vlade«, mu sindikalna konkurenca izključi mikrofon, zbor pa predstavniki Svobodnih sindikatov na hitro zaključijo. Vodstvo Svobodnih sindikatov je vztrajno zavračalo očitke Demosa, da se za socialno demagogijo skrivajo politične namere. Tomšič ob tem izrazi začudenje, da Svobodni sindikati pripravljajo splošno stavko v trenutku, ko je slovensko gospodarstvo na dnu. Njegova Neodvisnost takšnim destruktivnim pozivom ne bo sledila: v času najhujše krize, ko so vsi napor vlade usmerjeni v premagovanje ekonomske in socialne krize, splošna stavka ni primerna. Takšen sklep Svobodnih sindikatov predstavlja »načrten poskus dezorganizacije gospodarstva in delovanja javnih in državnih ustanov«. Položaj gospodarstva in delavstva bo po takšni stavki samo še slabši: »Postavlja se seveda vprašanje, proti komu stavkati v tem trenutku. Ali proti vladi, ki je na oblasti šele dobre tri mesece, ali proti tistim, ki so vse skupaj zakrivali? V primeru splošne stavke bi delavci stavkali sami proti sebi.«[22]

²¹ Delo, 21. junij 1990, št. 143, str. 2, Dr. Jože Pučnik je dal nekaj nasvetov Ravniku in svobodnim (J. Gačeša).

²² Delo, 28. junij 1990, št. 149, str. 3, Malo je manjkalo in v Litostroju bi spet počilo (J. B.); Delo, 27. julij 1990, št. 173, str. 1, Socialne nemire lahko preprečimo le sporazumno (J. Gačeša); Delo, 28. julij 1990, št. 174, str. 2, Neodvisnost KNSS je zoper stavke (Štefan Skledar, član predsedstva Neodvisnost – KNSS).

Ker je bil daleč največji delež slovenskega delavstva sindikaliziran znotraj »rdeček« Zveze svobodnih sindikatov Slovenije, prav tako »rdeči« Gospodarski zbornici v vlogi nadomestnega zastopnika kapitala ni preostalo drugega, kot da splošno kolektivno pogodbo – prvo takšno – podpiše z ZSSS. Neodvisnost se je na to dejanje odzvala s priostreno kritiko: prenovitelji so vsepovsod – v monopolnem sindikatu, gospodarski zbornici, v sodstvu in medijih. Sindikalna demokracija ne obstaja: najprej so zgolj Svobodni sindikati podpisali splošno kolektivno pogodbo in s tem kršili načelo demokratičnosti – ostali neodvisni sindikati niso bilo enakopravno povabljeni k pripravi in podpisu te pogodbe. Kljub podpisu pa Svobodni še nadalje vztrajajo pri pozivu k splošni stavki, čeprav je protipraven in nedovoljen, saj ne izpolnjuje nobenega za takšno stavko nujnega predpogoja. Neodvisni zato poudarjajo, da bodo precej časa namenili *»preprečevanju nadaljnjega pogubnega vpliva na demokratizacijo slovenskega sindikalizma, ki ga s prenoviteljsko zagnanostjo izvaja ZSSS«*. Predsednik Neodvisnih sindikatov France Tomšič je k temu pribil: *»Smo proti politični stavki, izjema bi bila nujna samo, če bi bil v Sloveniji ogrožen sistem parlamentarne demokracije ali če bi prišlo do vojaškega udara militarističnih srbofilnih generalov v naši republiki ... Čas je že, da presežemo še vedno monopolni Ravnikov sindikat, da končno stremo ostanke okovov boljševistične miselnosti, da ne samo v skupščino Republike Slovenije, temveč tudi v tovarniške hale, pisarne in urade prodre žarek demokracije in sindikalne svobode.«*^[23]

²³ Delo, 2. avgust 1990, št. 178, str. 3, Neodvisnost trdi, da je poziv k stavki protipraven (J. Gačeša); Delo, 18. avgust 1990, Sobotna priloga, str. 26–27, Splošna stavka – da ali ne (France Tomšič, Kamnik).

Razmere so bile na moč nenavadne: ko se je stari komunistični sindikat otrešel nove oblasti, je bila ta prisiljena začeti z novim sindikatom. Tomšič je od Demosove vlade dobil finančno in kadrovsko pomoč za ustanovitev novega neodvisnega sindikata. Po ustanovnem zboru 6. marca 1990 v ljubljanskem hotelu Slon je tako nastala sindikalna konfederacija Neodvisnost, ki je v naslednjih mesecih pridobila približno 80.000 članov. Kar jih je družilo, so bili očitki Svobodnim, da so soodgovorni za družbeno krizo in povezani z opozicijsko prenoviteljsko stranko, naslednico partije.

Slovenski sindikalni pluralizem ni nastal kot rezultat samoorganiziranja delavstva: Svobodni niso bili nikoli razpuščeni ali kot starorežimski partijski sindikati odpravljene; sindikalna konfederacija Neodvisnost pa je bila izoblikovana po odločitvi Demosa in neposrednem angažmaju Socialdemokratske zveze Slovenije. V rojstnem listu Neodvisnih je zapisana politična volja Demosa, ki se je bal možnosti, da bi se zaradi vse slabšega položaja delavstva levičarski Svobodni sindikati okrepili, strnili vrste in postali premočan nasprotnik vlade. O prednosti sindikalnega pluralizma pred monizmom ni bilo veliko dvomov – tej pluralizaciji pa je želel Tomšič pomagati z delavskim samoorganiziranjem sindikata, ki bi bilo takšno, kot je na Zahodu: sindikat je interesna organizacija delavstva in stran dela je vselej sedela na nasprotni strani mize kot kapital in oblast. Skupaj sta oblast in sindikat po leninistični formuli sedela le v komunističnih državah, kjer se je vladajoča komunistična partija sklicevala na to, da zastopa delavski razred. Zato proti nekdanjemu režimskemu sindikatu novi sindikat Neodvisnost terja priznanje enakopravnosti in dodelitev dela premoženja bivšega režimskega sindikata. V zameno Demosovi vladi

ponuja svojo politično podporo: za vlado zahtevajo najmanj šestmesečni socialni mir, splošno stavko, ki so jo najavili Svobodni sindikati, pa bi bilo najbolje administrativno prepovedati.[24]

Tomšič je namreč v pozivu k splošni stavki prepoznal »strahovito lice-merstvo«: komaj je po desetletjih boljševiška oblast zatonila, že od nove vlade pričakujejo odpravljene posledice gospodarskega zloma, ki so ga sami povzročili ali mu vsaj sekundirali. Ljudje so res v socialni stiski, a to je Svobodnim sindikatom – katerim v bivšem režimu nikoli ni padlo na pamet organizirati splošno stavko – po volji: čim slabše, tem boljše za našo stvar. V Sloveniji splošno stavko napoveduje »balkanski tip« sindikata, ki se bori le za svoje politične interese, delavci pa mu nastopajo le kot objekt manipulacije. Usodno vprašanje je razprto: ali bo vlada podlegla »mitingarskemu hujskanju komunistov« ali pa bo glavne vodje nacionalnega propada postavila pred sodišče: *»Partijski sindikati so napovedali vojno demokratični pomladi Slovenije. S svojo stavko bi radi zrušili vlado, ki so jo izvolili Slovenci zato, da končajo partijsko diktaturo.«*[25]

Po Tomšiču se prvi demokratično izvoljeni slovenski parlament in vlada z vsemi močmi trudita, da bi Slovenija namesto povsem zavoženega gospodarskega sistema in pravnega nereda dobila pravo urejenost – »prenovljeni« stari sindikat pa »pomaga« tako, da delavce poziva k splošni stavki. Pravni strokovnjaki si v vladi prizadevajo za vzpostavitev popolnoma *»poteptanega lastninskega prava, da bi se končno spet vedelo, kdo*

²⁴ *Delo*, 18. avgust 1990, Sobotna priloga, str. 27, Ko se je sindikat otrešel oblasti, je ta začela z novim sindikatom (Franček Kavčič, Ljubljana).

²⁵ *Demokracija*, 21. avgust 1990, št. 32, str. 2, dr. Marko Kos: Kaj se skriva za stavko?

pije in kdo plača, kdo dela in kdo krade« – Svobodni sindikati pa vladi in zaposlenim postavljajo protipravne, s pametjo in moralo sprte zahteve ter nadaljujejo s svojo tradicionalno politiko zastraševanja. Neodvisni – nasprotno – ne pričakujejo čudežev: staremu sindikatu je treba enkrat za vselej pokazati, da je čas groženj zaposlenim in enopartijskega ukazovanja dokončno potekel. Posledice usmerjenega informiranja in omejujočega ter dušičnega javnega mnenja bo potrebno šele odstraniti – toda kdor že zdaj ve, da je »sramotno in nemoralno« pozivati k splošni stavki v času najhujše gospodarske krize, naj izstopi iz članstva Svobodnih sindikatov. Poziv »na politični upor proti novi vladi« bo šel v slovensko zgodovino kot še ena slabo premišljena, moralno in pravno zgrešena prenoviteljska ideja. Neodvisnim je jasno, kdo in kako je osramotil in razvrednotil »poštena delovna prizadevanja naših prednikov«, zato se Neodvisnost ne pridružuje generalni stavki, temveč od vlade terja, da v roku dvajset dni objavi »sklep o socialnem miru in socialni varnosti« v prehodnem obdobju.[26]

Predsednik Neodvisnih sindikatov France Tomšič je ob napovedani politični stavki Svobodnih sindikatov položaj v Sloveniji jeseni 1990 primerjal z Nemčijo po drugi svetovni vojni leta 1948: *»Mi v Neodvisnosti smo dejansko prepričani, da Svobodnim ne gre za to, da bi resnično izboljšali gospodarski in materialni položaj delavcev, ampak jim predvsem gre v tem trenutku za to, da naredijo zdravo, da naredijo politično škodo. Poglejte. Večina direktorjev bi bila zelo vesela – recimo litostrojčani – če bi se dalo narediti, da bi štrajkali en mesec. Mi imamo že sedaj*

²⁶ *Delo*, 27. avgust 1990, št. 199, str. 3, Neodvisnost je proti stavki (Neodvisnost – KNSS, predsednik predsedstva: France Tomšič, sekretar predsedstva: Alenka Orel).

prisilne dopuste itd. Takih podjetij je še in še. Ja madona, saj to je absurd. Namesto da bi se nekje sestali in pogledali, kako je možno sploh rešiti to stanje, da bomo sploh preživel, boš pa takrat, ko si v taki krizi, ko gre za preživetje, štrajkal.» Sodeč po rezultatih javnomnenjske raziskave, so se vprašani pridružili Tomšičevim argumentom, da za napovedano splošno stavko ni pravi trenutek. Na vprašanje, ali menite, da bi bila takšna stavka upravičena, je pozitivno odgovorilo 25 %, slaba polovica (48,4 %) pa je menila nasprotno. V primeru, da splošna stavka bo, po dobljenih rezultatih ne bi bila splošna, kajti 56,2 % anketiranih je dejalo, da se stavke 10. septembra ne bo udeležilo; zagotovo bi stavkalo le 19,1 %. Takšne stavke so kajpada izraz nezadovoljstva z nastalimi socialnimi razmerami, vendar napovedana po mnenju več kot polovice anketiranih (57,9 %) ne bi pripomogla k izboljšanju vedno slabšega socialnega položaja.[27]

Septembra 1990 je vlada poslala v parlament predlog ustavnega zakona, s katerim bi Slovenija v celoti ali delno izločila iz uporabe trideset zveznih zakonov v prid gospodarske in politične suverenizacije republike. Na skupščinskem glasovanju predlog ni dobil zadostne, tj. dvotretjinske podpore poslancev in Demos je opozicijo obtožil dvoličnosti. Pred zasedanjem slovenskega parlamenta je njegov predsednik dr. France Bučar rotil poslance in ministre vladajoče koalicije, naj po nepotrebnem ne izzivajo in provocirajo opozicije. Dogovor sta prekršila predsednik sindikata Neodvisnost France Tomšič in njegova socialdemokratska

²⁷ *Evropa*, 30. avgust 1990, št. 7, str. 32, France Tomšič: Gre za politično stavko (pogovor); *Evropa*, 6. september 1990, št. 8, str. 6–7, Ni čas za stavko, pravijo Slovenci (SPEM, Suzana Mihelin).

poslanska skupina, ki so kot glas vpijočega v puščavi poskušali v omenjeni paket ustavnega zakona vrniti poseben intervencijski zakon, s katerim bi bile začasno zamrznjene vse statusne spremembe v podjetjih – še posebej izplačevanje internih delnic – ker s tem prihaja do kraje družbene lastnine, prenovitelji in liberalci pa vse to podpirajo. Kljub temu konfliktu je bil Tomšič prepričan, da strategija osamosvajanja zahteva združevanje političnih in družbenih sil, ne pa ustrahovanje z diferenciranjem, lustracijami in čistkami po ideoloških merilih. Toda dediči starih strank bodo storili vse, da obdržijo status quo, ki je po Tomšiču nevzdržen: »*Koalicija Demos ne bo dovolila, da bo kadrovanje v rokah starih oblastnikov.*«^[28]

Brez močnega samostojnega sindikata ne more nastati socialno-tržno gospodarstvo, temveč divji zahod. Tomšič pozdravlja Pučnikove besede, da pri Neodvisnosti ne gre za strankarski sindikat, pač pa za socialdemokratsko podporo sindikalnemu gibanju, ki je res sindikalno in ni »*samo reševanje – da povem zlobno – stolčkov ali pa sindikalnega imperija iz preteklih časov.*« Vsako ignoranco sindikata mora politika prej ali slej plačati.^[29] Čeprav klasičnega delavstva ni več, do tematskih sklopov »delojemalstva« neodvisni sindikati in socialdemokrati ne smejo ostati brezbrizni: sem sodijo socialna politika, politika zaposlovanja, zakonodaja s področja delovnih razmerij, oblike soodločanja v podjetjih, sindikalni pluralizem ipd. Na načelni ravni vse lepo in prav, na ravni realne politike pa je Pučnik iz vodstva SDSS odstranil človeka, ki je skupaj s Tomšičem

²⁸ *Delo*, 31. oktober 1990, št. 255, str. 1, 3, Skupščina spet preložila razpravo o vrsti zakonov (J. Taškar), Tema dneva: Prepih in sape (S. Partlič).

²⁹ *Evropa*, 20. september 1990, prav tam, str. 16–18, Dr. Jože Pučnik: Če bi bil izvoljen, bi bile nekatere stvari drugačne (intervju, B. Požar).

ustanovil socialdemokratsko stranko in se ni upognil novi Pučnikovi usmeritvi. Ta je zagovarjal skrajno pragmatično socialdemokracijo, imenovano »socialni realizem«, ki jo je Magajna označeval za socialni cinizem; po njegovem bi Pučnik konceptualno-programsko bolj sodil k nacionalno-liberalni SDZ.[30]

Osamosvojitve

Pomembne razlike med opozicijo in pozicijo so ostajale. To je bilo vidno že pri sprejemanju Deklaracije o samostojnosti 2. julija 1990. Opozicija načeloma ne nasprotuje vsebini Deklaracije, vendar ni dobro, da se takšne odločitve sprejemajo v evforičnem razpoloženju in v stilu, ki spominja na ameriški divji zahod, kjer je v veljavi le zakon močnejšega. Tudi obrambni minister Janez Janša je miril bolj razgrete Demosove glave – deklaracija ni odcepitveni akt, prej gre za to, da v času, dokler ne pride do ustavnega zakona in nove ustave, Slovenija prehodno potrebuje jasno izraženo politično voljo: *»Drugače nimamo nobene pravne podlage, da republiška skupščina sprejme katerikoli akt, ki ni v skladu z zvezno ustavo – na primer akt, s katerim zavrnamo pošiljanje nabornikov na Kosovo.«* Toda perjanicam Demosa takšni posegi niso jemali vetra iz jader. Rudi Šeligo (SDZ) je deklaracijo označil kot artikulacijo stoletnih hotenj slovenskega naroda: vsako razpravljanje o načinu in postopku sprejemanja tega akta je v nasprotju s temi hotenji, je nezgodovinsko izmikanje zgodovinskim vprašanjem. Referendum, na katerem bi nova oblast povprašala za mnenje o usodnih odločitvah svoje državljanke, ni potreben: ljudska volja je bila že

³⁰ Večec – 7 D, 1. december 1990, str. 18–19, Demokracija enkrat na štiri leta (intervju z Andrejem Magajno; D. Zvonar).

izražena na volitvah. Ciril Kolečnik (SKD) je poslancem očital neodločnost, saj brez odločnih korakov Slovenija ne bo mogla ostati niti v evropski ropotarnici. Deklaracija je pravni akt odcepitve Slovenije in kolikor mu namerava opozicija nasprotovati, jo bo konsekvntno sprejel sam Demos s pomočjo svojega glasovalnega stroja. Karakterističen je tudi argument Andreja Štera (SDZ): *»Če bi se Američani spraševali podobno, kot se sprašujemo mi, bi bil pod vsak ameriški zakon še vedno podpisan angleški kralj.«* France Tomšič se je zbal konfliktno »razvodenitve«, do katere pride vedno prav takrat, ko bi morali narediti odločilen korak. *»Stopimo skupaj,«* je pozval poslance opozicije, *»saj je to prvi korak v neodvisno Slovenijo«* – in požel buren aplavz. Skupščina je po njegovem nastopu glasovala enotno za Deklaracijo.^[31]

Podobno se je ponovilo ob sprejemanju zakona o plebiscitu za samostojno Slovenijo 23. decembra 1990. Zmernejši del vladajoče koalicije je skušal žogo umiriti in ostati zvest podpisanemu medstrankarskemu sporazumu z opozicijo. Spomenka Hribar (SDZ) je plebiscit povezala s spravo: *»Sprava izključuje apriorno nezaupanje v posameznika; države ni mogoče oblikovati na nezaupanju. Državotvornost lahko temelji le na zaupanju. Če ne bomo sposobni zaupati in živeti v sožitju, preprosto ne bomo nacija.«* Po Francetu Tomšiču bi prav tako moral miniti čas napadanj in podtikanj, a se je v tem pričakovanju zmotil. Nekateri so svoje govore napisali že predvčerajšnjim, od takrat pa se je marsikaj spremenilo in med strankami je bil dosežen konsenz. Zanj obstajata dva temeljna razloga: prvi je idealističen, saj ni pomembnejšega naroda brez svoje

³¹ *Delo*, 3. julij 1990, str. 3, Deklaracijo očitno potrebujemo, je menila večina slovenskih poslancev; *Evropa*, 5. julij 1990, prav tam, str. 9, Nagelj suverenosti (J. Poglajen).

države; drugi je pragmatičen – vsi se sprašujejo, kako bomo živeli po plebiscitu, le malokdo pa, kako bomo živeli, če Slovenija ostane v Jugoslaviji pod gospostvom hegemonistične Srbije. Tomšič kot politični tribun dvoma ne pozna: »Prepričan sem, da bomo v samostojni državi v nekaj letih lahko živeli kot v Avstriji ali Italiji.«^[32] Ob tem pa kot sindikalni voditelj ostaja kritičen do vladne koalicije. Predsedniku SDSS in Demosa Jožetu Pučniku diha za vrat struja Franceta Tomšiča, ustanovitelja in prvega predsednika socialdemokratov, ki je napovedovala izstop stranke iz koalicije, če ne bo prišlo do preobrata pri vladni socialni politiki. Peterle se je s svojimi krščanskimi demokrati vse težavneje soočal z razcepom Demosa in vlade na dva tabora. Nasprotja v vladajoči koaliciji so se ohranjala in občasno še privrela na plano, toda Demos je bil – zaradi zadnjega integrativnega elementa, nacionalnega interesa osamosvojitve – vsaj za silo spravljen skupaj.^[33]

25. junija 1991 je sledila razglasitev samostojnosti in zatem desetdnevna vojna, ki se je končala z Brionsko deklaracijo. Čeprav tudi med člani iste stranke mnenja niso bila enotna, se je iz razprav prvakov strank in poslancev dalo razbrati, da ni bil nihče zadovoljen z Brionsko deklaracijo kot izhodiščem za rešitev jugoslovanske krize na miren način in brez uporabe sile. Hkrati pa si ni skoraj nihče upal deklaracije imenovati ultimat. Večinski del Demosa je bil vendarle za deklaracijo. France Tomšič

³² *Delo*, 7. december 1990, str. 3, Z odločitvijo za plebiscit se je slovenska skupščina postavila za kapitana (in ne za brodolomca) narodove usode.

³³ Božo REPE, 2002: *Jutri je nov dan: Slovenci in razpad Jugoslavije*. Ljubljana: Modrijan. 129; Milan ZVER, 1996: *Sto let socialdemokracije*. Ljubljana: Veda. 118; *Delo*, 13. januar 1991, str. 2, Tiskovna konferenca vladajoče koalicije v Poljčah; *Delo*, 21. januar 1991, str. 2, Zeleni ostajajo Demosova stranka; *Delo*, 26. januar 1991, str. 2, Socialdemokrati nezadovoljni z Demosom.

je predstavil pismo nekega teritorialca, ki kliče k sprejemu deklaracije, čeprav ta ni najbolj ugodna. Če pa bi bila po tem Slovenija napadena, bo v položaju žrtve, ki je ugodnejši od položaja brezumneža.^[34]

Tik pred novim letom 1992 je vladajoča koalicija Demos, v okviru katere je France Tomšič igral pomembno vlogo, razpadla. Demosova vlada je bila prej žrtev svojega uspeha kot neuspeha: uspeha oblikovanja prve demokratične slovenske vlade, operacionalizacije parlamentarne demokracije, projekta osamosvajanja in vzpostavljanja slovenske države, mednarodnega priznanja, nekaterih gospodarskih reform, uvedbe slovenskega denarja; in neuspeha pri soočanju s projektom privatizacije. Pri tem neuspehu je treba resnici na ljubo povedati, da bi se vsaka vlada spopadala z globoko krizo še vedno socialističnega gospodarstva, padcem standarda ljudi zaradi posledic te krize in vojne, pri lastninjenju, kjer Demosu ni uspelo doseči soglasja, pa velja prišteti tudi močan interes opozicije, da Demosu privatizacijska zakonodaja spodleti. V polarizaciji na levi liberalni del in desnico se je vladajoča koalicija izčrpavala in uničevala lastno motivacijo za nadaljevanje skupaj začetega dela. Tako je volja po ohranjanju zavezništva iz časov opozicije skopnela in proizvedla fantazmo, da je Demos vse svoje velike teme uresničil. Na koncu so ostale le še tiste, ki so koalicijo delile – vprašanje preloma s preteklostjo na političnem (politika sprave ali nadaljevanje kulturnega boja) in ekonomskem področju (privatizacija).

³⁴ *Delo*, 11. julij 1991, str. 3, S sprejemom brionskega dokumenta se Slovenija ni v ničemer odrekla cilju – neodvisnosti slovenske države (M. Lesjak, M. Pečauer, V. Stojanov, V. Vasle); *Evropa*, 11. julij 1991, str. 12, J. Poglajen, Parlament se je odločil za razum; Božo REPE, 2002: *Jutri je nov dan: Slovenci in razpad Jugoslavije*. Ljubljana: Modrijan. 356.

France Tomšič, ki se je umaknil iz aktivne politike in sindikalnega gibanja, je novo neodvisno slovensko državo razumel v združevalni funkciji: Slovenci, združeni in povezani v enotni in samostojni državi, utelešajo novo kvaliteto in izziv lastni tradiciji razkola in razcepljenosti, kar so s pridom izkoriščali tuji okupatorji in z umetnim prividom enotnosti prikrivali realsocialistični časi. Če se je Slovenija otresla teh časov, to ne pomeni, da se je treba vrniti nazaj v obdobje klasičnega kapitalizma, državnega birokratizma in strankokracije. Ni zginil samo komunizem, zginil je tudi svet, ki je v Sloveniji obstajal pred njim. Slovenci morajo zato ustvariti nov svet, novo družbo in novo ureditev, iznajti nove odgovore na podlagi preteklosti, ki jo lahko kdo ljubi ali pa tudi ne. Če je bila temeljna politična odločitev plebiscitna, se je temeljna ekonomska odločitev skrivala v alinejah političnih programov vseh strank: s »tržnim gospodarstvom« sprostiti produktivne sile, kar je vodilo v boleče rojevanje novega slovenskega kapitalizma. To je na družbeni ravni – s komunističnimi prenovitelji in njihovo »rdečo« ekonomsko strukturo vred – kazalo na zmago stare komunistične elite. Za Tomšiča ni bilo tako samoumevno priznati, da se je kapitalizem uveljavljal že v porah socialistično-samoupravne družbe, in to s precej krepkim posredovanjem partije. Za novo demokratično oblast je predstavljalo problem prav to, da je obvladovala zgolj politični del revolucije, ekonomskega je z oblikami divjega kapitalizma izvrševala in vsaj zvečine vodila gospodarska elita starega režima.

Revolucija

Iz tega zornega kota se zdi verjetno, da je bilo v slovenski demokratični revoluciji več revolucij, od katerih je vsaka imela svojega nosilca: civilno-družbena (nova družbena gibanja), liberalno-demokratična (ZSMS), nacionalna (Demos) in ekonomska (ZKS-SDP). Za produktivno sintezo je poskrbela pragmatičnost starih in novih političnih sil – brez pretiranega ideološkega mesijanstva in nacionalistične gorečnosti so v hođu proč od Beograda integrirale navedene zastavke v izoblikovanje temeljev moderne demokratične nacije in države. Pri tem ni nikoli odveč poudariti, da je bila rešitev Slovenije iz okovov Jugoslavije potrebna zaradi obrambe njene demokracije: osamosvojitvev je logični nasledek demokratične revolucije. Slovenska demokratična revolucija ima dvojni obraz: hkrati je liberalna – z idejo demokracije, svobode in človekovih pravic, in nacionalna, torej protiliberalna in korporativistična – s konstrukcijo nacije, oblikovanjem države in osamosvojitveno vojno. Prvi obraz je obrnjen proti Zahodu, ki je pozdravljal »slovensko pomlad« kot prinašalko napredka, demokracije in svobode v Jugoslaviji; drugi obraz je obrnjen proti Vzhodu, kjer so na pogoriščih komunističnih večnacionalnih imperijev nastajale nove nacionalne države. Vmes med obema obrazoma se je v natanko določljivem trenutku predvolilne kampanje Demosa zgodil zdrsljaj,^[35] državotvorna radikalizacija, ki je zavila z izvirne liberalne poti. Ta zdrs, morda celo cezura, vsebinsko in formalno ločuje dve dobro razločni fazi slovenske

³⁵ Prim. François FURET, 1983: *Penser la révolution française*. Paris: Gallimard (prevod: François Furet, 1989: *Misliti francosko revolucijo*. Ljubljana: SH, ŠKUC, Filozofska fakulteta. Spremnna beseda Neda Pagon: Francoska revolucija je končana, str. 240; omenjeni izraz je prvi uporabil Michel Vovelle).

demokratske revolucije: prvo, liberalno (1986–1989), pri kateri gre za gibanje demokratske civilne družbe proti (partijski) državi, in drugo, nacionalno (1990–1992), pri kateri imamo opravka z državotvornim gibanjem za samostojno (demokratsko) državo.

Demokratska revolucija je v svoji celovitosti (1986–1992) za slovensko zgodovino predstavljala prvovrsten in enkratno družbeno-zgodovinski preobrat, prelomni skok v razvoj demokratske in kapitalistično urejene družbe in države. Na politični ravni so si dogodki in spremembe sledili razmeroma naglo, družbeni in ekonomski procesi so bili že nekoliko počasnejši, preobrazbe v kulturi in mentaliteti pa so bile – in so še – podvržene počasnemu zgodovinskemu ciklusu »dolgega trajanja«. Če je to v sferi politike obdobje radikalnih skokov in cezur, povezanih s širšim propadom komunizma, je na ravni mentalitet tudi v porevolucijskem obdobju najti vztrajnost in kontinuiteto, ki jo izpričuje že nadaljevanje »kulturnega boja«. V veliki meri je to posledica strukturiranosti družbenih nosilcev demokratske revolucije, zaradi česar lahko pogojno govorimo o treh ali štirih revolucijah v eni: o institucionalni oz. parlamentarni revoluciji na ravni obeh političnih elit, kjer bi bila vsaka podoba konstruktivne in neboleče ustavne revolucije zgolj retrospektivna utvara; o municipalni revoluciji demokratske civilne družbe z liberalnim oporiščem v večjih slovenskih mestih in o »ljudski« – bolj kot ne ruralni – revoluciji, ki je s svojimi konservativnimi tradicionalističnimi vrednotami sprejemala demokracijo le kot instrumentalno sredstvo za dovršitev nacionalne emancipacije.

To, da je demokratična revolucija lahko krenila po drugačni poti – in zdrsnila od liberalne (še v okvirih Jugoslavije) k nacionalni (s ciljem samostojne Slovenije) – se je zgodilo zato, ker jo je nosila heterogena kombinacija slovenske politične elite; v dvojnosti civilne družbe je prvo obdobje večinsko podpiral njen liberalno-demokratični del, po prvih svobodnih volitvah pa si je prvenstvo izboril njen tradicionalistično-nacionalistični del. S to shematiko prevladujočih tokov še zdaleč ne zanikamo tega, da v vladajočem Demosu ni bilo krepko prisotnih tudi liberalno-demokratičnih sil (SDZ) ali da v opoziciji ni bilo najti izrazitega nacionalnega sentimenta (SSS). Če bi šlo za izolirano slovensko politiko, bi to eksplozivno mešanico hitro razgnalo po linijah kulturnega boja. Toda slovenska demokratična revolucija se je morala od samega začetka soočiti z nasprotovanjem in celo sovražnostjo centralistično-komunističnih sil federacije ter srbskega nacionalsocializma, ki ju je družil strah pred demokratično okužbo iz severozahodne republike. To je slovensko politiko pognalo v dialektiko dvojnega gibanja: strah pred sovražnim udarom iz Beograda je deloval v prid združevanja slovenskih političnih sil, zaveznitva in enotnosti, strah pred notranjim zarotništvom in »udarcem v hrbet« pa je ohranjal politični pluralizem, razlike in parlamentarno demokratično igro strank – celo med vojno za Slovenijo.

Ko je po osamosvojitveni vojni, trimesečnem moratoriju in mednarodnem priznanju Slovenije odpadel ozir nevarnosti in ogroženosti s področja bivše Jugoslavije, se je obrambna poenotenost hitro razpustila v svoje sestavne dele: oba dela ljudske revolucije – liberalni in nacionalni – sta se povrnili v pasivno vsakodnevno življenje, saj so bili cilji aktivizma

v glavnem uresničeni in začelo se je pričakovanje skupnega dobra. V izteku demokratične revolucije pa je politična elita, zdaj vladno skombinirana iz dela bivše opozicije in Demosa, imela pred seboj še zadnje dejanje – ekonomsko revolucijo, rekapitalizacijo. Restavracija kapitalizma je v danih okoliščinah morala manevrirati med vse močnejšimi interesi že privatiziranega družbenega kapitala in vrednotami demokratične revolucije ter sindikalnega gibanja, med nasprotujočimi si postavkami ekonomskega in političnega liberalizma. Z individualnimi političnimi svoboščinami in ljudsko oz. nacionalno suverenostjo so bili položeni temeljni kamni slovenske liberalno-demokratične ustavne ureditve. Program ekonomskega liberalizma pa je bil po Tomšiču v nasprotju z ljudskimi hotenji, ki so ostajala zvesta dirigiranemu gospodarstvu in državnemu nadzoru. Od tod je bil sklenjen kompromis glede korporativnih osnov slovenskega gospodarstva, opazen tudi v konceptu lastninjenja. Oba novembra let 1991 in 1992 sta iz klasične revolucionarne triade »svoboda, enakost, bratstvo« z zakonoma o denacionalizaciji in privatizaciji izbrisali državljansko, ljudsko ali nacionalno bratstvo in namesto tega uzakonili svobodo, enakost in varnost lastnine, kar bo v naslednjem desetletju izzvalo korenite pretese v družbenem ravnotežju in povsem spremenilo slovensko pokrajino.

Političnemu prevratu od avtoritarizma k demokraciji bo sledil družbeno-ekonomski prevrat od socializma h kapitalizmu in posledično veliko razslojevanje družbe. Če se je slovenska država rodila v samostojnem političnem prevratu, je bila moderna slovenska nacija svoja mlada leta prisiljena živeti v nesamostojni in v svet odprtem tranzicijsko-kapitalističnem gospodarstvu. Ta je odseval novo samozavest vase prepričane stare

kapitalske elite, a tudi vročična pričakovanja preprostih ljudi. Pred letom 1992 – sploh v času civilnodružbenih gibanj in vojne za Slovenijo – je prevladoval besednjak složnosti in obče samozavedanje državljana patriota. Že v nekaj naslednjih letih bo privatizacija opravila svoje delo: po eni plati bo pognala slovensko gospodarstvo v tek, po drugi pa bo postalo jasno, da nič več ne bo kakor prej, da je vsakomur mar le lastni interes. Vsako zganjanje zanosne simbolike složnosti iz časov demokratične revolucije in osamosvajanja se je mnogim državljanom, katerih prevelika pričakovanja so bila razočarana, kazalo kot utvara. Zmagala sta svobodno podjetništvo in egoistični individualizem, razočaranim – med njimi je bil tudi Tomšič – pa je v rokah največkrat ostala zgolj moralizatorska etična drža.^[36]

Večina Slovencev se tega obdobja spomni kot negotovega in trdega časa, ko je življenjski standard strmo padal, divjala je draginja in življenje ni bilo ravno lahko. Revolucijski val se je kotalil v trenutku svetovne gospodarske krize v drugi polovici osemdesetih let, v desetletju pogrezanja jugoslovenskega socialističnega ekonomskega sistema, ki jo je v Sloveniji leta 1991 dopolnila še vojna in njene negativne gospodarske posledice. Čeprav so bile kritike opozicije ostre kot rezilo je treba vseeno priznati, da je v teh nemogočih razmerah Demosova vlada opravila soliden del svojega posla, saj bi lahko bilo glede na to, kar se je zgrnilo nad Slovenijo, še veliko slabše. Težko realnost ekonomije pa je bilo lažje prenašati zaradi ideje boljše prihodnosti in materializacije dosežene složnosti: enotnost sloven-

³⁶ Prim. Michel VOVELLE, 1989: *Kratka zgodovina francoske revolucije: družbena gibanja in prelom mentalitet*. Ljubljana: Komunist.

skega naroda ni bila nikoli prej in nikoli pozneje več tako visoka, kot je to bilo v času plebiscita in vojne za Slovenijo. Svoje korenine je poganjala iz neizpodbitnega prepričanja o plebiscitu kot točki brez vrnitve in vojni za samostojnost kot točki popolnega in dokončnega preloma s preteklostjo.

POVZETEK

France Tomšič je v prelomnem zgodovinskem obdobju slovenske demokratizacije in osamosvajanja deloval na preseku treh registrov: družbenega, političnega in nacionalnega. Bil je tvorec novega slovenskega sindikalnega gibanja, predstavlja eno osrednjih figur slovenske demokratizacije, hkrati pa je v družbi utemeljitelj samostojnosti slovenske države. Bil je sposoben tveganja novega, razmišljal je inovativno in se ni bal storiti dejanj, ki jih po svoji epohalnosti za slovenski narod lahko imenujemo le slovenska demokratična revolucija. France Tomšič je bil strastno političen, pa vendar visoko etičen, tako ljudski tribun kot poštenjak v eni osebi. Ta redka lastnost ga je v ključnih trenutkih konca osemdesetih in začetka devetdesetih let prejšnjega stoletja dvignila nad druge v političnega voditelja, obenem pa ga je pozneje spravila na obrobje in prisilila v umik. Tomšič je bil tako žrtev komunizma kot žrtev demokracije: začel je kot disident v komunizmu in končal – morda paradokсно – kot disident v demokraciji. Po načinu svojega političnega delovanja ni bil velik teoretik, temveč velik inženir nove družbe in države. Vselej ga je namreč najprej zanimalo, kako zadeva deluje, da deluje in da deluje dobro v dobrobit slovenskih državljanov. Po tej svoji razsežnosti ni nobenega dvoma, da ni imel le svoje odločilne vloge v ustvarjanju prve demokratične opozicije Demos, ampak sodi – tudi z vsemi zmotami in nedorečenostmi – med »founding fathers« slovenske države.

Ključne besede: Slovenija, demokratizacija, osamosvajanje, sindikalno gibanje

LANDMARK MOMENTS IN SLOVENIA'S DEMOCRATISATION AND FIGHT FOR INDEPENDENCE AND THE PIVOTAL ROLE OF FRANCE TOMŠIČ

SUMMARY

In the critical historical period of Slovenia's democratisation process and fight for independence, France Tomšič played an active role in three spheres: social, political and national. He was the initiator of the new Slovenian trade union movement, one of the central figures of Slovenia's democratisation process, and one of the most ardent advocates of Slovenia as an independent state. France Tomšič was an innovative thinker who welcomed the risk of change and dared to do things which were of such massive importance for the Slovenian nation that they can justly be referred to as the Slovenian democratic revolution. France Tomšič was a passionate politician of high ethical standards. He was respected as a representative of the people as well as for his upright and principled stance. In the key moments of the late 1980s and early 1990s, this rare quality raised Tomšič above his rivals and made him a political leader. Unfortunately, some years later the same quality pushed him to the brink of activism and eventually forced him to step down as a politician. Tomšič was the victim of both communism and democracy: he started his career as an anticommunist dissident and finished it, paradoxically perhaps, as a dissident in democracy. As regards his political activity, Tomšič was an engineer of new society and a new state rather than a theoretical mastermind. His primary concern was whether something worked and, if it worked, how it will benefit Slovenian citizens. As regards this particular dimension, Tomšič played a pivotal role in the formation of Demos as the first democratic opposition and stands – despite all his misgivings and mistakes – among the founding fathers of Slovenia as an independent state.

Key words: Slovenia, democratisation, independence, trade union movement

Prof. dr. Bogomir Kovač
Glavni trg 21, Kamnik
bogomir.kovac@ef.uni-lj.si

FRANCE TOMŠIČ IN BREZPOTJA SLOVENSKE SOCIALNE DEMOKRACIJE

*Celostnega človeka nikoli ne smemo žrtvovati
patriotskemu človeku ali zgolj moralnemu človeku.
Zame so ljudje bogati, če so mnogoplastni ...
Srečko Kosovel, 1923*

Namesto uvoda

France Tomšič je samosvoja politična figura v slovenskem političnem prostoru, ki je ni mogoče stlačiti v običajne politično-ideološke predalčke in klišejske osebnostne sheme. Njegova univerzitetna izobrazba je bila tehnična, po političnem parketu pa se je gibal kot pravi družboslovec. Kot inženir strojništva in inštitutski raziskovalec je bil nenavadno sistematičen, njegove misli in besede so bile vseskozi jasne, precizne, zamotana politična razmerja je vseskozi prevajal v nekakšne politične algoritme. Zato je videl rešitev tam, kjer so drugi obtičali v problemih, njegov smisel za politično kombinatoriko je tičal v njegovi tehnični izobrazbi.

Začel je z izkušnjo samoupravnega socializma in se gibal v Berlinu v krogih žlahtne leve socialdemokracije (SPD) v njenih zlatih časih. In teh izhodiščnih idej socialne pravičnosti, enakosti in svobode ni nikoli opustil. Ves njegov kasnejši politični kvas ga je postopno pomikal na desni politični

breg. To velja za celoten politični lok, od sindikalnega gibanja, litostrojskega štrajka in ustanovitve neodvisnih sindikatov do ustanovitve socialdemokratske stranke, Demosa, osamosvojitve Slovenije pa vse do političnega delovanja v okviru samostojne države. Ostal je v labirintih zmešnjave slovenske socialdemokracije, ki so si jo lastili z leve in desne, prenovljeni komunisti (današnji SD) in desni demokrati (današnja SDS), vmes pa so obtičali demokrati (DS) in nekaj malega tudi liberalni demokrati (LDS).

In ne nazadnje: Tomšič je bil nekakšno poosebljenje političnega voditelja, imel je tisto politično karizmo, ki je mešanica govorniških spretnosti, politične prepričljivosti in odločnosti. Znal je presojati, v ljudeh je zbujal zaupanje in spoštovanje, imel je avtoriteto, ki je temeljila na dialoški kulturi, na empatični sposobnosti vplivanja na druge. Bil je prepričan v svoj prav, zato je bil prepričevalen in je znal prepričati. V hipu je postal spontan voditelj na lokalni ravni v Kamniku (1986), postavili so ga na čelo stavke v Litostroju (1987), ustanovil je prvo socialdemokratsko stranko (1989) in postal njen predsednik, bil je na čelu sindikata Neodvisnost kot njegov prvi voditelj (1990) ... Toda vse te funkcije je opustil, umikal se je sorazmerno z vzponom novih političnih povzpetnikov. Tomšiča je zanimalo politično podjetništvo in ne prisvajanje političnega kapitala. Zato se umakne iz aktivne politike, ko bi lahko bil na vrhuncu politične poti.

Mnogi so Tomšiča primerjali z Lechom Walenso, legendarnim poljskim sindikalnim voditeljem, ki velja za nekakšnega voditelja poljske stavke v ladjedelnici Lenin v Gdansku leta 1980. Stavkovni odbor je kasneje prerasel v Solidarnost, prvi uporniški svobodni sindikat, ki velja za temeljni kamen

kasnejšega zloma režima. Tomšič naj bi bil slovenski Lech Walensa – s podobno vlogo od sindikalnega boja znotraj socialističnega sistema do politične osamosvojitve in boja za novo demokracijo (Kovač 1982). Toda Walensa je imel politično veljavo, postal je predsednik Poljske, dobil je Nobelovo nagrado za mir, Poljaki so mu preprosto dali politično veljavo. Tomšičev položaj je bil žal drugačen.

Vloga in pomen Tomšiča veliko bolj spominjata na usodo Anne Walentynowicz, sindikalne aktivistke, kasnejše borke za politične pravice in velike moralne avtoritete stranpoti poljske postsocialistične demokratizacije. Anna je zaradi političnega delovanja izgubila službo žerjavistke, delavski upor pa je zanetil prav boj za njene pravice. Zato je znameniti štrajk, pa tudi vzpon Solidarnosti in upor proti režimu, zrasel na ramenih te pogumne ženske. Kasneje pa so novi politični aktivisti Walentynowiczevo povsem izključili, končala je na obrobju poljske politične revolucije, bolj kot njen kritik, vse manj kot sopotnik. Vseskozi je trdila, da je nova demokracija Poljske zunaj socialnih in političnih zahtev poljskih delavcev iz prvotne Solidarnosti.

Walentynowiczewa je umrla v sloviti letalski nesreči poljskih političnih voditeljev pri Smolensku aprila leta 2010. Mesec dni prej so v Kamniku pokopali Franceta Tomšiča in tudi tu je povezanost njunih političnih usod več kot povedna. Janševe poljsko-slovenske vzporednice Walensa – Tomšič so torej bolj zapletene od preproste mitologije legendarnih sindikalnih voditeljev, herojskih netilcev slovenske pomladi in brezprizivnih nosilcev nove demokracije v Sloveniji. Prej bi lahko dejali, da je bil Tomšič zunaj

teh klišejev, da je kot Walentynowitczewa izgubljal tla pod nogami z razvojem strankokracije in z novimi političnimi povzpetniki. Ostal je samosvoj, pokončen in vedno bolj oddaljen od novih centrov moči, čeprav je bil na vseh teh področjih dejansko pravi politični pionir demokratizacije države, današnje politične elite pa njeni priskledniki. Zaradi vsega tega je politiko razočaran tudi zapustil.

Od tod izhajajo tudi osrednje teze, ki jih bomo postavili v nadaljevanju naše analize. Zdi se, da lahko za naše potrebe politično zgodovino Franceta Tomšiča delimo na dve področji:

- a) socialno področje pokriva njegovo delovanje v okviru slovenskega sindikalnega gibanja (litostrojska stavka, ustanovitev sindikata Neodvisnost),
- b) politično področje je povezano z ustanovitvijo stranke in prizadevanjem za osamosvojitve države (ustanovitev socialdemokratske stranke – SDZS, članstvo v DZ SRS, DEMOS).

Hkrati lahko celotno časovnico njegovega političnega delovanja razdelimo na tri obdobja:

- a) berlinsko obdobje 1966–1976 (sprejemanje ideologije in politike nemške socialdemokracije),
- b) litostrojsko obdobje 1977–1987 (politično delovanje v Kamniku, sindikalni boj v Litostroju),
- c) nacionalno obdobje 1988–1998 (ustvarjanje nove slovenske demokracije in slovenske države).

Če napravimo presek časovnega in vsebinskega delovanja, lahko postavimo naslednje izhodiščne teze za presojo Tomšičevega dela:

- a) France Tomšič je svoj politično-ekonomski kredo gradil v okviru nemške socialdemokratske tradicije, ki je oblikovala njegov pogled na evropsko socialdemokracijo in slovensko politično demokratizacijo.
- b) Usoda evropske socialdemokracije je vezana na model socialne države in politični program, ki v ospredje postavlja socialne pravice, enakost in enakopravnost delavcev v razmerju do kapitala in njegovih nosilcev. Tomšič je svoje politično delovanje vseskozi vezal na te politične vrednote.
- c) Nastanek in razvoj slovenske države je politični model socialdemokracije v veliki meri razstavil in podredil prevladujoči neoliberalni ideologiji washingtonskega konsenza, ki je bila značilna za evropsko postsocialistično obdobje in širitvene procese EU. Tomšič nikoli ni sprejel prevladujočega neoliberalnega diskurza slovenske politike.
- č) Socialdemokrasko izročilo je postalo del desnih in levosredinskih strank, od SDS in DS na eni strani ter SD in LDS na drugi. Tomšič je vse manj in težje dojemal te ločnice in politično mimikrijo, začel je z evropsko levo socialdemokracijo, doma so ga povzeli na desni. Toda vsem je postajal odveč in doživel je usodo Pučnika.
- d) V Sloveniji je kriza socialdemokraskih pristopov rezultat problematičnega dojemanja politično-ekonomskih problemov sodobne socialne demokracije na evropski ravni in različnih socialnih modelov tržne družbe. Nerazumevanje socialdemokraskih rešitev je v veliki meri poglobilo politično in ekonomsko krizo pred in po letu 2008.

Naj ob robu te uvodne refleksije dodam še osebno noto. Tomšiča sem spoznal sredi osemdesetih. O njem mi je pripovedovala mama, ki je kot učiteljica na Osnovni šoli Toma Brejca v Kamniku poučevala njegove otroke, ki so prišli v Slovenijo iz nemškega okolja in so potrebovali pri tem prehodu skrbno učiteljsko roko. Pozimi leta 1988 me je poklical in me prosil, če bi sodeloval pri oblikovanju ekonomskega programa nove stranke. Sredi decembra sva se dobila v lovski sobi Planinke, k snovanju političnega programa in mednarodnih odnosov je želel pritegniti tudi Mojco Drčar Murko, ki je bila tedaj dopisnica *Dela* v Bonnu. Tako je nastal nekakšen »kamniški trio«, ki naj bi pospremil idejne zametke ustanovitve nove socialdemokratske stranke. Spominjam se, da sem tedaj napisal nekakšne teze, mu jih oddal, sestala sva se še enkrat, imeli smo sorodna politično-ekonomska stališča, toda poti so nas vodile drugam. Sam sem tedaj odšel na študije v ZDA, Drčarjeva se je po novem letu vrnila v Bonn, Tomšič pa je na pomlad z novimi somišljeniki ustanovil stranko. Kasneje se nisva več videvala, politične ločnice med nami pa so bile v začetku devetdesetih vse večje in globlje. Tudi iz političnih logov sva sestopila v podobnem času, tam okoli leta 1997. Dokaz več, kako prelomna obdobja običajno stkejo presenetljivo prejo človeških usod.

Vloga in pomen nemške socialdemokracije pri oblikovanju Tomšičeve politične agende

Ni mogoče razumeti Tomšičeve politično-ekonomske agende brez jasne opredelitve ključnih spoznanj in izkušenj, ki jih je dobil v t. i. nemškem obdobju v Berlinu. Tomšič je namreč po diplomi na Strojni fakulteti

Univerze v Ljubljani deloval na Inštitutu Jurij Vega v Ljubljani, potem pa je leta 1966 dobil možnost odhoda v Nemčijo, kjer je v Zahodnem Berlinu dobil službo razvojnega inženirja. V Berlinu je preživel eno najlepših obdobj svojega življenja, ustvaril si je družino, užival je gostoljubje berlinske socialdemokratske elite, kamor je sodila njegova žena. V Zahodnem Berlinu je hkrati doživel eno najrazburljivejših in cvetočih obdobj nemške povojne zgodovine, spoznal je »kapitalizem s človeškim obrazom«, kot ga je poimenoval.

Nemčija je po II. svetovni vojni postavila dva razvojna modela in politično-ekonomska pristopa, oba sta bila vezana na projekt reševanja t. i. »nemškega vprašanja«, ki ga je prvi oblikoval Hayek v svojem predavanju 28. 2. 1944 na Kings Collegeu v Cambridgeu. Hayekova vizija je bila, da je mogoče rešiti problem Nemčije zgolj v okviru dveh silnic: razvoja tržne družbe kot spontanega reda in vključitve Nemčije v širši model evropske politične federacije. Oboje je dejansko zaznamovalo zgodovino povojne Nemčije in Evrope (Gillingham 2003: 11–13).

Freiburška ekonomska šola je postavila v središče ekonomskega tržnega sistema prosto trgovino in svobodno podjetniško pobudo, hkrati pa država stoji za trdno monetarno reformo in stabilno valuto kot osrednjim garantom stabilnih cen. Röpke in Erhardt sta postavila temelje nemškega ordoliberalizma, politično-ekonomskega sistema, ki je nemškim krščanskim demokratom omogočil z Adenauerjem na čelu leta 1949 osvojiti politično oblast in spodbuditi razvojni cikel, ki je veljal naslednjih dvajset let za nemški povojni gospodarski čudež. Nemška CDU/CSU je bila osrednja nosilka nemškega gospodarskega čudeža. Medtem ko je nemška socialde-

mokracija (SDP) ostala po II. svetovni vojni politično izgubljena, saj je sprva verjela v levičarski projekt združitve obeh delov Nemčije, kasneje pa je nastopala kot konstruktivna parlamentarna opozicija vse do leta 1966. To pa je čas, ko v Berlin prihaja France Tomšič.

SPD je stopila v veliko koalicijo s CDU/CSU leta 1966. Tri leta kasneje (1969) SDP zmagaja in prvič po letu 1928 sestavi koalicijsko vlado z liberalno stranko FDP. Socialnoliberalna koalicija pod vodstvom Brandta in kasneje Schmidta ostane na oblasti vse do leta 1982 in zaznamuje drugo zlato obdobje povojnega razvoja Nemčije. To obdobje hkrati sovpada z močnimi socialističnimi partijami in vladami na Švedskem, kjer Olaf Palme kot »revolucionarni reformist« prevzame vodenje vlade v obdobju 1969–1976. V Avstriji postane kancler socialist Bruno Kreisky (1970–1983), v Veliki Britaniji so med leti 1964–1970 na oblasti Wilsonovi laburisti, v Franciji stopi na čelo socialistične stranke karizmatični Mitterrand, v Španiji pa Gonzales, tu so še močne evrokomunistične stranke Marchaisa (PCF) v Franciji in Berlinguerja v Italiji (PCI). Skratka: politična levica obvladuje tedanjo evropsko politično sceno, določa ritem evropskih politik in načine razumevanja tedanje tržne družbe in politične demokracije (Korpi 1980: 16–27, 309–335)

Druga polovica šestdesetih let je bila v Nemčiji, podobno tudi drugod v Evropi, prelomna. Hitra povojna gospodarska rast in razvojna ravnotežja so se začela lomiti, ne zgolj znotraj običajnih ekonomskih ciklov, temveč tudi političnih strukturnih protislovij. Padec rasti spremljata vse večja brezposelnost, rast inflacije in zadolževanja, v ospredju so vse bolj problemi javnega sektorja (šolstvo, zdravstvo, lokalne storitve), fiskalnih deficitov

na regionalnih in državnih ravneh, pa tudi neenakosti delitve dohodkov (zaostajanje plač). Vodilna politična vloga krščanske demokracije in nemški gospodarski čudež sta se začela krhati, Nemčija je doživela prvo resnejšo politično krizo po II. svetovni vojni. Trije razlogi so bili v ospredju te krize vodilne vloge krščanske demokracije: sekularizacija nemške družbe (kriza »krščanskih vrednot«), politika popuščanja med Vzhodom in Zahodom (reformizem komunistov) in naraščajoča ekonomska kriza (strukturna kriza socialno-tržnega gospodarstva).

Konec šestdesetih je prinesel še nek zasuk, mimo katerega ne moremo in ne smemo. Leto »1968« dejansko simbolizira eno najkompleksnejših in prelomnih političnih dogajanj v drugi polovici XX. stoletja. To je bil čas doživljanja vietnamske vojne, študentskih nemirov, praške pomladi, v ospredje so stopile navidezno obrobne, zamolčane, prezrte teme rasizma in kolonializma, ekologije in feminizma, študentov in revnih delavcev z obrobja mest, tudi preloma v umetnosti in kulturi vsakdanjega življenja. Upor proti navidezno uspešnemu povojnemu kapitalizmu in socialni državi je bil izjemno artikuliran, intelektualno živahen, polemičen. Sporočilo »1968« je bilo nedvoumno. Realni kapitalizem in socializem potrebujeta radikalne spremembe. Sestavni del tega rušenja je bil tudi terorizem, skrajno levičarska skupina Baader-Meinhof (RAF) pa je v sedemdesetih dodobra pretresla Nemčijo (268 bombnih napadov, 34 mrtvih). »Misliti nemogoče« je postalo mitično sporočilo tedanjega časa, zahtevalo je politični pogum in neposredno politično akcijo. To sporočilo je postalo aktualno in odločilno konec osemdesetih let, ko se je na ulicah Evrope namesto kapitalizma zrušil komunistični red, ki ga je naplavila II. svetovna vojna.

Vsa ta razmerja so za Franceta Tomšiča pomenila učno uro razumevanja politično-socialnih in delavskih pravic ljudi, ki jih je kasneje uveljavil tudi v Sloveniji. Nesporno je njegovo politično dojetje sindikalizma in ekonomske demokracije, socialne države in kapitalističnega sistema določala socialdemokratska paradigma nemške SPD in tedanje evropske levice. V razgovorih o vsebinskih okvirih socialdemokratske stranke, ki jo je želel ustanoviti v Sloveniji konec osemdesetih let, je bila SPD referenčna točka. Pri tem je bil v razgovoru, ki sva ga imela konec osemdesetih manj naklonjen Brandtu kot Schmidtu, bolj je občudoval Kohla kot Adenauerja. Helmut Schmidt, kancler v obdobju 1974–1982, je bil zanj vzor glede ekonomske učinkovitosti in politične uravnoteženosti. Brandt je moral odstopiti zaradi afere z Guillaumejem, vzhodnonemškim vohunom, Schmidt je vseskozi zavračal neomarksistične ideje in sistem »demokratskega socializma«, ki ga je podpiralo levo krilo SPD. Zagotovo mu je bil Schmidt bližje tudi glede varnostnih vprašanj v Evropi in ameriške (natovske) usmeritve ob raketni krizi konec sedemdesetih let.

Sklep, ki ga lahko napravimo na temelju teh ugotovitev, je relativno preprost. Tomšičev politično-ekonomski kredo je socialdemokratski, nemška SPD je politični zgled, ki ga je zasledoval, Schmidtova politična linija zeleno poslanstvo, ki bi ga rad dosegel. Nemško obdobje je dejansko določilo njegov pogled na svet in ta ni pripadal neoliberalnemu in konservativnemu ideološkemu okviru, ki se je oblikoval v osemdesetih letih in kateremu se je poklonilo kasnejše politično vodstvo SDS po političnem sestopu Tomšiča in Pučnika.

Nekatera politično-ekonomska protislovja krize socialne države

Devetdeseta leta so s propadom komunističnih sistemov, posebno v vzhodni in srednji Evropi, prinesla svojevrsten paradoks »vračanja v kapitalizem«. Institucionalna tranzicija v postkomunističnih državah in neoliberalna razvojna strategija v manj razvitih državah sta se običajno sklicevali na deset pravil t. i. »washingtonskega konsenza« glede (1) ekonomske stabilizacije (fiskalna disciplina), (2) uvajanja tržnih institucij in tržne konkurence v družbi kot celoti (privatizacija, financializacija) in (3) čim večje odprtosti do svetovnih trgov (globalizacija) (Williamson 2004). Ta pravila so postala nekakšno univerzalno vodilo prenove zahodnih družb v obdobju »reaganizma« in »thatcherizma«, dveh karizmatičnih političnih voditeljev v ZDA in Veliki Britaniji. Hkrati pa sta tudi širitev in transformacija EU po razpadu komunističnega bloka uveljavili podobna pravila družbenega razvoja.

V ozadju teh sprememb je veliki politični obrat, ko leta 1979 v Veliki Britaniji zmagajo torijci z Margaret Thatcher, leto kasneje v ZDA slavijo ameriški konservativci z Ronaldom Reaganom. V ospredje je prihajala nova doktrina, ki so jo poimenovali z »neoliberalizmom«. To je zmes teorije, ideologije in politično-ekonomskih praks, ki dokazuje, da ljudje dosežejo svojo blaginjo s pomočjo podjetniških svoboščin in zasebne lastnine, proste tržne konkurence in brezmejne trgovine, povečane vloge financ in splošne deregulacije. Država jamči za kakovost in stabilnost denarja in cen, za varnost trgov in lastninskih pravic, njeno lastnino je potrebno privatizirati, umakniti se mora z mnogih področij socialne oskrbe. Deregulacija,

privatizacija, financilizacija in globalizacija postanejo magični četverokotnik teh sprememb, zgotitev in pogostnost tržnih transakcij sta vsako človeško in družbeno dejavnost spravili v domeno trgov. Neoliberalizem je postal prevladujoči diskurz mednarodnih institucij (MDS, SB), ZDA in EU, Rusije in Kitajske (Stiglitz 2010).

Po drugi svetovni vojni je veljalo nekakšno soglasje, da država z ekonomskimi politikami skrbi za rast in zaposlenost, socialno vključenost in enakost, da mora obvladovati določene panoge, javni sektor, da deluje skupaj s tržno pomočjo in v tržne razmere tudi posega. Ključna naloga je skrb za socialni mir, za »razredni kompromis« med delom in kapitalom, ki je pogoj za mir med narodi. Socialni mir je tu pogoj za politični mir. Blyth takšno politično-ekonomsko ureditev imenuje »vpeti kapitalizem« (Blyth 2002), medtem ko neoliberalizem deluje kot politični projekt obnove moči ekonomskih elit in preureditve globalnega kapitalizma. S tega zornega kota se sodobna socialno-tržna gospodarstva reformirajo tako, da povečujejo in širijo tržno regulacijo tudi na področja šolstva, zdravstva, socialne varnosti in drugih družbenih dejavnosti, ki so bile v socialni državi v drugi polovici XX. stoletja v državah OECD v veliki meri poddržavljene. Gre za podjetizacijo države, ki so jo nekateri razumeli kot novo obliko socializacije (t. i. »tretja pot« evropske socialdemokracije, Giddens 2001), drugi kot način njene nove politizacije (t. i. »neoliberalni konsenz« evropske desnice, Kitschelt 2000). V devetdesetih letih se torej socialna država vse bolj transformira v novo liberalno državo blaginje.

Reforma socialne države je bila v začetku devetdesetih splošno sprejet politični projekt. V EU so sredi devetdesetih začeli govoriti o nekakšnem novem evropskem socialnem modelu države blaginje. Bela knjiga socialne politike EU (OECD 1994) je vključevala (1) ostrejšje ekonomske omejitve, (2) nov politični konsenz in (3) drugačno vrednostno razumevanje morale tržne družbe. Temeljna politična filozofija priporočil Bele knjige je bila usmerjena h kompleksnemu razumevanju in reševanju socialne izključenosti. Ključne spremembe so pri tem namenjene trgu dela in zmanjševanju eksplicitne zaščite zaposlenosti in zaposlenih na račun večje prilagodljivosti, podjetniške samoiniciativnosti in socialne samoodgovornosti. Bolje je torej ščititi zaposljivost kot zaposlenost, pomembnejša je večja pomoč ožjim skupinam socialno ogroženih kot pa univerzalna zaščita vseh brezposelnih, povečati je potrebno učinkovitost javnih programov namesto splošne socialne usmerjenosti države.

Reforma socialne države je v obeh primerih povezana in podrejena logiki liberalno-tržnega gospodarstva. To ni več socialna redistributivna država, temveč liberalna država, ki povečuje razkorak socialnih neenakosti, širi polje revščine in izključenosti, prekarnost postaja univerzalna lastnost zaposlovanja na trgu dela. Toda ključni problem liberalne države ostaja odprt – kako združiti svobodno tržno gospodarstvo z demokratičnimi zahtevami ljudi po enakosti. Tradicionalni liberalizem se pri razumevanju države koncentrira na njeno zakonodajno plat, enakost je tu predvsem politični ideal in ne ekonomski problem. To pomeni, da v liberalni družbi oblast obravnava vse ljudi kot enako upravičene do njene pomoči, skrbi in spoštovanja, zato je njena primarna naloga, da vsem zagotavlja enake

možnosti razvoja. Prva usmeritev je vezana na pravni sistem (ustavo), druga na načela podjetniške svobode (svobodni trg). Nozick je na tem mestu ponudil koncept liberalne države kot minimalne države, ki je omejena zgolj na pravno in minimalno socialno zaščito njenih državljanov (Nozick 1974).

Toda prav liberalni pojem minimalne države zahteva močno zaščito svobodnega trga in tu se Nozick znajde v slepi ulici. Če je monopol notranja lastnost tržne konkurence, če je svoboda socialni temelj tržne družbe, potem oboje zahteva regulacijo. Braniti moramo tržno družbo pred monopoli, pa tudi svobodo in varnost ljudi, stabilnost in razvoj države. Država, ki brani svobodo trga in enakost njegovih možnosti, je po naravi reči vedno močna in ne šibka država. Dejansko svobodnega, samoregulacijskega tržnega sistema nikoli ni bilo, vlade industrijskih držav so vedno imele aktivno vlogo pri uvajanju, varovanju in razvoju trga. Zahodni kapitalizem je stoletja omejeval pretok kapitala, svoboden pretok delovne sile je zamejen tudi v EU, vlada ZDA danes grozi Evropi in Kitajski s trgovinskimi sankcijami. V vzhodni Aziji so najhitreje razvijajoča se gospodarstva (Kitajska in Indija, Južna Koreja, Singapur ...) eksplicitno nosilci rasti in družbene kohezije.

Svobodni trgi nikoli ne bi postali to, kar so, če jih ne bi vsiljevala in varovala država. Še več, Polanyi na tem mestu postreže z eno najbolj kontraverznih tez sodobne politične ekonomije: »Medtem ko je bila ekonomija 'laissez-faire' proizvod premišljene državne intervencije, so se poznejše omejitve 'laissez-faire' porodile povsem spontano. 'Laissez-faire' je bil načrtovan, načrtovanje pa ne« (Polanyi 2008: 225). Liberalna ekonomija je torej

posledica namernega državnega delovanja, omejevanje tržnega gospodarstva (na primer socialna država blaginje) pa se je začelo veliko bolj spontano, zato je neoliberalna agenda politično načrtovana, državno oblikovanje socialne države pa ne. Krog je tako sklenjen na presenetljivih točkah, ki niso običajne.

Po tem teoretskem diskurzu se zopet vrnimo k središčnici naše analize – h kompleksnosti prepletanja politike in gospodarstva. Zgodovinska izkušnja prve polovice XX. stoletja je prinesla dve politični alternativni, ki pomenita pomemben odmik od liberalnih političnih tradicij – fašizem in komunizem. Oba politično-ekonomska sistema delujeta na temeljih tržne družbe, ki je očitno niso želeli sprejeti, ali pa tržno gospodarstvo ni moglo delovati. Neoliberalna doktrina, ki je dosegla svoj vrh v devetdesetih letih, po padcu berlinskega zidu in zlomu komunizma, je vse do velike finančne in ekonomske krize (velika recesija) leta 2008 veljala za edino mogočo in pravo rešitev. Mnogi še danes menijo, da je zlom komunizma dokazal in prinesel zmagoslavje tržnega gospodarstva, toda pri tem so pozabili, kaj tržna družba in socialna država sploh sta in kako lahko miselno se lahko obe spremenita v svoje nasprotje. Tako imenovano samoregulacijsko tržno gospodarstvo se lahko razvije v mafijski (»tovarišijski«) kapitalizem, demokratična politična ureditev v avtokratske politične sisteme, včerajšnji demokrati so postali današnji glasniki avtoritarnega populizma (Pierson 1994).

Tržno gospodarstvo in demokracija nista cilja sama po sebi, temveč sredstvo za bolj temeljne družbene spremembe, za večje spoštovanje pravic

ljudi in vladavine prava, za večjo enakost in trajnostni razvoj, za manj revščine in več dostojanstva. Tako pa smo privatizacijo, liberalizacijo in makroekonomsko stabilizacijo pogosto postavili pred vse druge vrednote. Žal mitologija starega »laissez faire« in novega washingtonskega konsenza razkrivata, da svoboda ni enakomerno porazdeljena, da revni občutijo veliko negotovosti in da je ljudi v časih »ekstremnega centra« pogosto strah za sedanost in zlasti prihodnost. To pa je slaba popotnica za odpravo neravnovesij, ki bi jih morale ponuditi družbene reforme na začetku XXI. stoletja.

Slovenske politično-ekonomske stranpoti in Tomšičeve dileme

Usoda evropske socialne demokracije je vezana na model evropske socialne države, slovenske pa na politični pragmatizem in ideološko zmedo. Tomšič je svoje videnje socialdemokracije vezal na svoje izkušnje, ki si jih je pridobil v obdobju svojega dela v Berlinu. Ni mogoče dokazati, ali je pri tem dovolj jasno uvidel, kje so temeljne dileme socialne demokracije v osemdesetih letih in kako se nanje odzvati. Zagotovo je litostrojski štrajk odprl dileme delavske avtonomije in pravic delavcev glede njihovih socialnih pravic, v določeni meri je tlakoval pot tudi politični demokratizaciji, saj je spodbudil tudi iniciativo za ustanovitev Socialdemokratske zveze Slovenije (SDZS). Ideja je bila preprosta. Delavske pravice je mogoče reševati znotraj avtonomnega političnega prostora, ki vključuje tako neodvisne sindikate kot tudi povsem samostojno socialdemokratsko stranko. Ustanovitev in delovanje takšnega sindikata in stranke pa zahtevata demokratizacijo političnega sistema, sindikalni in strankarski pluralizem ter klasično socialno

partnerstvo in parlamentarno demokracijo. To je seveda pomenilo, da bi Slovenija postala primerljiva s takšno državo, kot je bila tedaj Zvezna republika Nemčija (ZRN), ki je bila vodilo Tomšičevega delovanja.

Zgodovinski lok od stavke do stranke, ki ga opisuje tudi Tomšič v svoji sicer prirejeni knjigi spominov (Tomšič 2010), jasno nakazuje, kako se je sindikalno gibanje povezovalo z idejo SDZS in s tem tudi z demokratizacijo Slovenije. Na tem mestu sta pomembni dve ločnici, ki sta postal ključni pri kasnejši recepciji Tomšičevega dela za slovensko državo. Na eni strani se je postopoma izgubljala izhodiščna navezanost Tomšičeve socialdemokratske vizije na nemško SDS, Tomšič pa se je sorazmerno s tem začel umikati na obrobje strankarskega življenja. SDZS in kasneje SDS je namreč v devetdesetih letih ideologijo socialdemokracije obrnila v izrazito konzervativno smer, ideologijo nemške SPD sta tako vse bolj zapolnjevali ideologija in politika CDU/CSU. Na drugi strani je prihajala v ospredje nacionalna komponenta osamosvojitve, ki jo je bolj od Tomšiča sicer posebljal Pučnik, povsem pa je postala centralna točka preloma z Janševim prevzemom vodenja SDS. Dejansko so Tomšičeve zasluge veliko večje in pomembnejše pri demokratizaciji kot pri osamosvojitvi Slovenije, saj je bila demokratizacija družbe potreben pogoj osamosvojitve in ne nasprotno.

Dejstvo je, da Slovenija v začetku devetdesetih stoji pred pomembnejšimi eksistencialnimi problemi političnega obstoja države in ekonomskega preživetja njenega prebivalstva, zato je bila relativno imuna za politično-ekonomske dileme reforme socialne države in neoliberalne transformacije mastrichtskih usmeritev na evropski ravni. Gospodarska slika Slovenije

je bila v obdobju 1990–1992 izjemno slaba, BDP je padel za 15 odstotkov, inflacija je bila leta 1990 skoraj 550-odstotna, izvoz je leta 1991 realno padel za 15,6 odstotka. Demosova vlada je imela en sam cilj: kako normalizirati gospodarske tokove in pripraviti vse za monetarno, fiskalno in razvojno osamosvojitve Slovenije. Dejstvo je, da je bila ekonomska cena odcepitve izjemno velika, višja od političnih pričakovanj, manjša od napovedi ekonomskih analitikov. Toda Slovenija je leta 1997 že dosegla raven BDP iz leta 1987, prav tako je zmanjševala zaostanek za razvitim delom EU, izenačila se je z Grčijo in Portugalsko, med kandidatkami za vstop v EU je bil bolj razvit le Ciper. Med postsocialističnimi državami je tako najhitreje zapolnila t. i. tranzicijsko vrzel, zato lahko drugo polovico devetdesetih let označimo kot obdobje uravnoveženega razvoja (1996–2000). Leta 2004 je postala članica EU, prva med tranzicijskimi državami je dve leti kasneje prevzela tudi evro.

Toda ves ta zasuk je ostal zunaj institucionalnih politično-ekonomskih dilem socialne države. Slovenija in tudi EU sta se v devetdesetih letih razvijali s postopno transformacijo socialne države v liberalno, ki temelji na temeljnem neravnotežju med liberalizacijo in socialno regulacijo, o čemer smo govorili v tretjem razdelku. V Sloveniji se je ta dilema najbolj kazala znotraj vodilne LDS, ki je povsem neartikulirano in pragmatično združevala liberalna in socialna stališča in ostala zunaj dilem t. i. »tretje poti« (Giddens), pa tudi med strankami, ki so se izrazito spopadale za interpretacijsko dediščino sodobne socialdemokracije, kot sta bili SDS in SD. Demokratičnost in sociabilnost države je mogoče doseči s širšim povezovanjem predstavniške in neposredne demokracije, z enotno mrežo večje

samoregulacije in partnerstvom med civilno družbo in državo. Na to je dobro opozoril Veljko Rus, toda njegova vizija vitke države in javno-zasebnih partnerstev je ostala zunaj političnih razprav in razumevanja strankarskih vodstev (Rus 2001).

Koncepta socialnih in demokratskih pravic ni mogoče reducirati na socialdemokratske stranke, čeprav so te ideje programsko najbližje tej tradicionalni politični usmeritvi. Dejansko opisuje demokratične skupnosti, ki prevzamejo politično odgovornost za socialno blaginjo svojih članov (Held 1995), pomeni državno odgovornost za zagotavljanje socialnih pravic enakosti in participacije na vseh ravneh, od ekonomske demokracije (soupravljanja) v podjetjih do lokalnih in regionalnih političnih pravic odločanja. Ne gre torej za liberalno zaščito pravic ljudi pred državo, temveč za odgovornost države, da štiti širok nabor družbenih pravic državljanov. Zato bi morali ureditev EU obrniti, enotni trg in štiri temeljne svoboščine niso temelj evropskih integracij, temveč nabor socialnih pravic, ekonomska participacija in politične odločitve od spodaj navzgor. Evropska integracija mora temeljiti na promociji in minimalnih standardih socialne države (minimalne plače, zaščita zaposlovanja, omejevanje prekarnosti ...) in zagotavljanju fiskalne kapacitete držav za financiranje socialne države (davčna reforma, evropski proračun, regulacija davčnih izogibanj ...).

To so temeljne dileme, ki stojijo pred sodobno socialno EU in so v veliki meri begale tudi Tomšiča zadnje desetletje njegovega življenja. Vztrajal je pri ideji, da morata EU in Slovenija v večji meri slediti konceptom socialne demokracije. Temeljno lepilo ekonomskega razvoja so socialne pravice in

politična demokracija, kot poudarja tudi v svojem zadnjem intervjuju za TV Slovenija. Za prihodnost EU in Slovenije je ključna socialdemokratska agenda in tu so ključna tri področja: nova socialna pogodba med članicami EU, minimalni pogoji socialne države in povečanje fiskalnih zmožnosti za financiranje socialnih pravic. Motilo ga je, da sedanji družbeno-ekonomski sistem s svojimi zakonskimi, političnimi in ekonomskimi vzvodi povečuje bogastvo elit na račun delavcev in uničuje naš planet. Ali je možna sprememba kapitalizma, ki bi bila okoljsko in socialno vzdržna?

Tomšič je do konca ostal zagovornik ekonomske demokracije in večje politične participacije. Zato je razočarano ugotavljal, kako so se izgubile izhodiščne vrednote delavskih pravic, kako smo s privatizacijskimi krogi pokopali ekonomsko demokracijo, kako se je izgubila družbeno-ekonomska alternativa, ki jo je zagovarjal znotraj političnih sprememb. Delavsko predstavništvo in politično soodločanje sta se z razvojem partitokracije v Sloveniji izgubili in Tomšič je vedel, da ni problem zgolj neoliberalni koncept kapitalizma, temveč tudi socialno-tržni pristop, ki ravno tako reproducira »mezdna« politično-ekonomska razmerja med delom in kapitalom. To pa je torišče, kjer je skušal v slovenskem političnem prostoru napraviti preboje tako z vidika delavskih (novi sindikalni boj) kot tudi političnih pravic (nova socialdemokracija).

Tomšič je danes predvsem politični plen, predmet občasnih političnih izposoj, kjer bi ga radi izkoristili vsi, ki se lahko z njegovo politično dediščino okoristijo. Postal je del poosamosvojitvenega političnega kapitala, s katerim skušajo mnogi kovati svoj družbeni in politični položaj na račun

njegove osebne življenjske izkušnje. Zato Tomšič potrebuje šele celostno analizo in presojo svoje vloge v slovenskem političnem prostoru in prav je, da je to vlogo v največji meri prevzel tudi simpozij France Tomšič in njegov čas v organizaciji kamniškega Demosa.

LITERATURA

Mark BLYTH, 2002: *Great Transformation: Economic Ideas and Political Change in the Twentieth Century*. Cambridge: University Press.

Anthony GIDDENS, 2001: *The Global Third Way Debate*. Oxford: Polity Press.

John GILLIGHAM, 2003: *European Integration 1950–2003: Superstate or New Market Economy?*. Cambridge: University Press.

David HELD, 1995: *Political Theory and the Modern State: Essays on State, Power, and Democracy*. Cambridge: Polity Press.

Herbert KITSCHOLT, 2000: *The Radical Right in Western Europe, A Comparative analysis*. Michigan: The University of Michigan Press.

Walter KORPI, 1980: *The Working Class in Welfare Capitalism*. London: Routledge & Kegan Paul.

Bogomir KOVAČ, 1982: *Politično ekonomske razsežnosti poljske krize in zgodovinske perspektive »realnega socializma«*. Ljubljana: Časopis za kritiko znanosti, št. 49.

Robert NOZICK, 1974: *Anarchy, State, and Utopia*. Oxford: Blackwell.

OECD, 1994: *New Orientation for Social Policy*. Paris: Social Policy Studies, OECD, No. 12.

Paul PIERSON, 1994: *Dismantling the Welfare State?: Reagan, Thatcher and the Politics of Retrenchment*. Cambridge: Cambridge University Press.

Karl POLANYI, 2008: *Velika preobrazba, Politični in ekonomski viri našega časa*. Ljubljana: Založba Cf.

Veljko RUS, 2001: *Podjetizacija in socializacija države*. Ljubljana: Založba FDV.

Joseph STIGLITZ, 2010: *Freefall: America, Free Markets, and the Sinking of the World Economy*. London: Allen Lane.

France TOMŠIČ, 2010: *Od stavke do stranke*. Ljubljana: Nova obzorja.

John WILLIAMSON, 2004: The Strange History of Washington Consensus. London: *Journal of Post Keynesian Economics*, vol 27, No. 5.

POVZETEK

Politično-ekonomski temelji socialne demokracije segajo globoko v zgodovino delavskega gibanja kot reformistične in gradualistične razredne ideologije in kolektivne politike. Usoda evropske socialne demokracije je vezana na model evropske socialne države, slovenske pa na politični pragmatizem in ideološko zmedo. Tomšič je svoje videnje socialdemokracije vezal na »litostrojski štrajk«, kasnejši obrati na slovenskem političnem trgu pa so vsebino in idejo socialne demokracije povsem spridili, tako z leve kot z desne strani. Socialnodemokratska usmeritev je vezana na usodo socialne države, fiskalna kriza in prevladujoča neoliberalna politika ogrožata njeno ekonomsko reformo in politično prenavo. Od tega je odvisna usoda EU in tudi Slovenije znotraj nje. Socialdemokracija je v Sloveniji venomer nihala med preprostimi političnimi potrebami in šibko ideološko refleksijo. France Tomšič je delil to usodno cepitev, toda reševal jo je mnogo bolj jasno in pokončno kot mnogi pred njim in za njim.

Ključne besede: France Tomšič, reforma EU, socialdemokracija, tranzicija

FRANCE TOMŠIČ AND THE PATHLESSNESS OF SLOVENIAN SOCIAL DEMOCRACY

SUMMARY

The political and economic foundations of social democracy can be traced back to the origins of the workers' movement as a reformist and gradualist social class ideology and collective politics. The fate of European social democracy is linked to the European welfare state model, while Slovenian social democracy has been determined by political pragmatism and ideological confusion. France Tomšič based his initial vision of social democracy on the »Litostroj Strike«. Later, developments in the Slovenian political arena, on the left as well as the right, have utterly distorted the underlying idea of social democracy. Social-democratic policy is closely linked to the welfare state, but the required economic reform and political change have been threatened by the fiscal crisis and the increasingly dominant neoliberalism. Nevertheless, these will determine the future of the EU and Slovenia's place within it. Social democracy in Slovenia has long been shifting between essential political needs and low ideological reflection. France Tomšič was familiar with this predicament but managed to address it with much more clarity and determination than many others before and after him.

Key words: France Tomšič, social democracy, EU reform, transition

Andrej Magajna

Mihov štradon 13, Ljubljana

andrej.magajna@gmail.com

VPLIV ZNAČAJSKIH POSEBNOSTI VODITELJEV NA PROFILIRANJE POLITIČNE STRANKE

V prispevku predstavljam razmišljanja o značajskih potezah ustanovitelja Socialdemokratske zveze Slovenije (SDZS) Franceta Tomšiča in njihovem vplivu na karakter stranke.

Profil stranke običajno prepoznamo z branjem njenega programa. Za tradicionalne stranke zahodne demokracije za osnovno predstavo že zadoščajo poimenovanja. Na primer: ljudska stranka, liberalna stranka, krščanskodemokratska in ne nazadnje socialdemokratska stranka.

Imamo pa primere – doma in v svetu – ko ključni karakter stranke zarisuje znana oseba, karizmatičen voditelj. Kako se imenuje »njegova« stranka in sam program niti ni tako ključno. Volivci bi mu sledili, ne glede s kakšno »zastavo« bi jih popeljal.

Taka primera sta bila dr. Janez Drnovšek ali Janez Janša. O slednjem v nadaljevanju, saj bom govoril tudi o tem, zakaj je imel Janeza Janša relativno odprta vrata za vstop v SDSS, čeprav se prehodno ni nikoli izrecno opredelil za to opcijo.

Pa še beseda o Drnovšku. Zanj vem tudi to podrobnost – ne samo to, da je ob koncu življenja obiskoval župnika v Gornjem Gradu – da se je kmalu

po prihodu Jožeta Pučnika v Slovenijo zanimal za vstop v SDSS. Vsekakor bi prinesel nekatere nove člane in predvsem volivce – vendar so bili zadržki le premočni in do zblížanja ni prišlo. Ta primer dobro kaže, kakšno sinergijo lahko prinaša priljubljen voditelj, ne glede, da se v našem primeru zanima praktično sočasno za socialdemokratsko opcijo in liberalno demokracijo. V eni ali drugi bi imel pomemben vpliv. Njegova druga izbira je znana, saj je bil njen predsednik z najdaljšim stažem.

V določenih primerih se dominantni posamezniki bolj kot kasneje z »imenom« stranke profilirajo z dejanji ob svojem nastopu na političnem odru. Ključna elementa Tomšičeve izhodiščne profilacije sta bila samostojna Slovenija in strankarski politični pluralizem.

Seveda France ni bil edini glede teh temeljnih programskih točk, jih je pa afirmiral na svoj edinstven način. Tehnicistično jasen, premočrten, brez družboslovnega »implicite« prikrivanja, diplomatskega ovinkarjenja.

Ta njegova premočrtnost (opomba: ob vseh oznakah je morda to še najboljši termin) je vsekakor pritegnila določen krog ljudi, tudi mnoge radikalne posameznike, ki bi sicer pristali v tradicionalnih desnih strankah. Ruplova orokavičena diplomacija jim ni bila všeč. Program socialdemokracije je bil ob nastajanju stranke ob teh dveh ciljnih drugotnega pomena. Spomnim se, kako sem se »potil« po knjižnicah, kako nam je prof. Grega Tomc iskal prevode o nemški socialdemokratski stranki, kako smo se nekateri trudili najti vire, literaturo – in kako je po drugi strani France zamahnil: »Pustite vi filozofi ta vaša teoretiziranja. To bomo razčlenjevali kasneje. Sedaj je čas za ...« Spomnim se besede Mariborčana, ki je navdušen

nad odločnimi Francetovimi stališči rekel: »Drža vaše stranke je prava, samo ime, ime (socialdemokracija) zveni preveč levičarsko.«

Morda članstvo v stranki, ki sem jo soustanavljal, res ni bilo tipično socialdemokratsko.

To pa je tudi osrednja poanta naslova mojega referata. To je obenem odgovor, da kasnejša vključitev Janeza Janše in sprememba imena stranke nista povzročili večjega negotovanja.

Pravzaprav med vsemi tremi vodji – Tomšičem, Pučnikom in Janšo – obstaja kontinuiteta: premočrtnost in odločnost. Pri vsakem seveda na svoj način in s svojimi atributi.

Še najbolj smo negotovali nad tem, da se nismo na začetku bolj profilirali kot evropska demokratična levica mi, tako imenovani »filozofi in teoretiki«, ki smo se potikali po knjižnicah. Od Franceta Tomšiča nismo doživljali blokad. Pustil nas je »teoretizirati«. Zastriglo je pri »usmerjevalcih«. Ta vidik – vpliv usmerjevalcev od zunaj – je bil do sedaj premalo predstavljen in se je zreduciral na poenostavitve v smislu: jasno, da ste jih imeli kot v vseh pomladnih strankah. Trdim, da veliko bolj!

Zakaj je bila ravno SDZS (oz. kasnejša SDSS) še posebej »na udaru« trazijske levice?

Ključni konkurent prenoviteljske ZKS-SDP (Zveza komunistov Slovenije – Stranka demokratične prenove) za vpliv na volilno bazo je bila ravno Socialdemokratska stranka Slovenije (SDSS). ZKS-SDP je imela namero, da se po zgledu vzhodnoevropskih komunističnih partij preimenuje v

socialdemokratsko stranko, pa smo ji, kot mi je po neki okrogli mizi v Kopru rekel Peter Bekeš, s predhodno registracijo preprečili.

Bi bilo verjetno, da bi stranka kontinuitete z izjemno kadrovske bazo in usposobljeno agenturo iz prejšnjega sistema le od zunaj spremljala dogajanja!?

Bolj se je »Tomšičeva stranka« vsaj po videzu kazala desna (čeprav bi to ob izrazitem sindikalizmu težko rekli), bolj jim je to ustrezalo. Bolj bo »črna«, bolj za nas in manj bodo posegali v našo volilno bazo – so menili. To je bila strategija infiltriranih usmerjevalcev.

Še se spomnimo, kako so medijsko izpostavljali bombastične, militantno desne nastope Iva Hvalice. Še kako se spomnim rohnenja Tita Turnška, ki ni skoparil z besedami čez prejšnji komunistični režim: boljševiki, kameleoni, konvertiti je odmevalo celo iz zvočnikov, in to v času pred letom 1990, ko si le nismo upali uporabljati tako radikalne retorike. Od Tita pa sem doživljal tudi sam prave napade in prepričevanja Pučnika, da me izključijo. Naj bi pripravljal »levi udar« v stranki in ga rušil. Kasneje sem razmišljal, kdaj se je začelo »odstranjevanje«. Pravzaprav izrazito po velikem intervjuju v časniku *Dnevnik*, kjer sem že v naslovu zapisal, da smo socialdemokrati evropska demokratična levica. Tega pa so se, kot rečeno, najbolj bali. Bali so se, da bi prevzeli pedigree, ki so ga imeli Willy Brandt, Olof Palme, Bruno Kreisky, ... Po Mladinini anketi iz leta 1988 naj bi v primeru političnega pluralizma ravno socialdemokrati omenjenega tipa dobili največ glasov. Anketiranci bi ob njih podrli tudi Zelene in skupaj bi v koaliciji dobili čez 50 % sedežev v parlamentu. Seveda, to je bila hipoteza.

Vseeno pa menim, da bi profilacija v tej smeri na volitvah leta 1990 in 1992 po mojem mnenju prispevala k boljšemu skupnemu rezultatu koalicije Demos. Zajeli bi širšo volilno bazo. Tako sva razmišljala takrat v pisarni na Sternenu v Ljubljani, ko sva z Matjažem Šinkovcem snovala ime demokratične opozicije in njen logotip. Predlog imena, ki sem ga podal na koordinaciji Demosa, je bil sprejet. Ne pa logotip v znamenju ležeče velike črke D, katere lok bi predstavljal mavričnost pomladnih strank od leve do desne – da poenostavim.

Zrežirane radikalne desne intonacije infiltrirancev in nevtralizacija struje, ki je izpostavljala evropsko socialdemokratsko identiteto, je bila ključna strategija »usmerjevalcev«, skupine, ki se je zbirala okoli Tita Turnška. A tudi mi nismo bili naivni in smo imeli svojo »kontraobveščevalno«. Turnškova skupina se je sestajala na Vegovi v Ljubljani, v vogalni stavbi s Kongresnim trgom. Tudi mi smo se namreč zavedali, da »nismo sami« in smo zbirali informacije. Prišli smo tudi do te, da je bil Viktor Turnšek (vodja VOS-ovskih političnih zaporov) bližnji sorodnik Tita, kar je tajil. Kako se je kasneje France tolkel po glavi, ko ga je Tit prepričal, naj mu izroči sezname prvih tisoč članov, ki naj bi mu jih Turnškova tajnica iz Iskra Vege pretipkala. Zvedeli smo ime osebe (Titove »desne roke«), ki je sprotno nosila informacije o dogajanju v stranki v pisarno »konkurentov«. Ob drugi priložnosti je bilo tudi že povedano, da so tehniki iz Nemčije, ki jih je pripeljal tajnik stranke Erik Modic, odkrili prisluškovalne naprave na Sternenu v ulici v Ljubljani, kjer je bil tudi sedež Demosa. Je zato sploh potrebno kakšno čudenje? Res je, da smo marsikaj odkrili, a so vseeno kar predolgo delali razdore v stranki.

Značajske lastnosti Franceta Tomšiča, prioritete, ki jih je narekoval takratni čas (samostojna Slovenija in politični pluralizem), in ne nazadnje usmerjanje infiltriranih ljudi v stranki – vse to je vplivalo na karakter stranke kot take.

Lahko nam je žal, da danes nimamo v Sloveniji socialdemokracije po vzgledu demokratične Evrope. Je pa tudi res, da je ta stranka kasneje, s prihodom Janeza Janše, postala daleč najmočnejša med pomladnimi strankami.

POVZETEK

V predavanju sem predstavil opazovanja in razmišljanja o značajskih potezah ustanovitelja Socialdemokratske zveze Slovenije (SDZS) Franceta Tomšiča in njihovem vplivu na karakter stranke.

To pa sem apliciral tudi na vprašanja, koliko so karakterne lastnosti Franceta Tomšiča in z njo povezana profilacija stranke odprle vrata kasnejšemu prihodu Janeza Janše na čelo stranke. Glede slednjega pa sem prekomentiral namigovanja, ki so se zopet aktualizirala letos, da naj bi Janez Janša nekako predčasno izpodrinil Jožeta Pučnika s predsedniškega mesta.

Osvetlil sem tudi manj znane podrobnosti o profilaciji stranke, ki pa niso le odlikava njenih predsednikov, ampak tudi soustanoviteljev in aktivnih članov – pa ne nezanemarljivo: tudi od zunaj infiltriranih usmerjevalcev.

Ta vidik – vpliv usmerjevalcev od zunaj – je bil do sedaj premalo predstavljen in se je zreduciral na poenostavitve, brez resnih analiz. Temu je in še vedno botruje tudi pomanjkanje zanesljivih podatkov. Vendar tako kot glede arhivov, ki naj bi bili skoraj v celoti uničeni, tudi glede tega obstajajo informacije.

Zakaj je bila ravno SDZS (oz. kasnejša SDSS) še posebej »na udaru«
tranzicijske levice?

Ključni konkurent Socialdemokratski stranki Slovenije (SDSS) za vpliv na volilno bazo je bila takrat prenoviteljska ZKS-SDP (Zveza komunistov Slovenije – Stranka demokratične prenove), ki je imela tudi namero, da se po zgledu vzhodnoevropskih komunističnih partij preimenuje v socialdemokratsko stranko. Bi bilo verjetno, da bi ta stranka z izjemno kadrovske bazo in usposobljeno agenturo iz prejšnjega sistema le od zunaj spremljala dogajanja!? Do katere mere je lahko in v katero smer je skušala usmerjati »pomladne socialdemokrate«?

**THE IMPACT OF THE PERSONAL
CHARACTERISTICS OF POLITICAL LEADERS
ON THE PROFILES OF POLITICAL PARTIES**

SUMMARY

The lecture outlined the observations and contemplations about the personal characteristics of France Tomšič, the founder of the Social Democratic Association of Slovenia (SDZS), and the impact of these qualities on the profile of the party. The issue was explored further, focusing on whether, and to what extent, Tomšič's personal characteristics and the resulting profile of the party opened the door for Janez Janša's rise to the top of the party. I commented on the allegations which had (re)appeared in the media earlier this year, accusing Janez Janša of prematurely ousting Jože Pučnik as the party's president.

Light was shed on the less-known details about the party's profile, which is a reflection of its presidents, co-founders and active members, as well as – of equal importance – external (infiltrated) opinion makers.

The effect of external opinion makers has not been sufficiently presented to the general public and has in most cases been reduced to simplified explanations which were not based on any formal analyses, mainly due to the lack of reliable information. However, similar to the archives which

were thought to have been almost entirely destroyed, information also exists on this topic.

Why was the Social Democratic Association of Slovenia (or its successor, the Slovenian Social Democratic Party) so specifically targeted by the left-wing parties during the time of transition?

The key rival of the Slovenian Social Democratic Party (SDSS) in impacting voters was the reformist ZKS-SDP (Association of the Communists of Slovenia - Democratic Renewal Party), which intended to transform into a social democratic party, following the example of other East European communist parties. How likely is it that this party of impressive staffing potential and a pool of qualified agents was just a bystander of political events? To what an extent, and in what direction did it try to set the course for the social democrats of the »Slovenian spring«?

Prof. dr. Gorazd Drevenšek

Novi trg 1, 1000 Ljubljana

gorazd.drevensek@gmail.com

FRANCE TOMŠIČ – GENERATOR ALI VŽIGALNA ISKRA POLITIČNE TRANZICIJE V SREDNJI IN VZHODNI EVROPI?

»Tudi komunisti smo ljudje,« je bilo geslo konec 80. let na avtobusni postaji blizu študentskega doma na Viču, kjer sem takrat živel. In zdelo se mi je, da poznam fanta, ki je to napisal. In se ni hvalil s tem. Zdi se mi, da mu je bilo ime Karli. Mnogo podobnih študentskih miselnih potegavščin se je pričelo prav tam, v študentskih naseljih, pri vedno lačnih dušah, ki so iskale duševno hrano bolj kot študentske bone, čeprav je bila takrat prav hrana glavni strošek preživetja. Te izzivalne potegavščine so se skupaj s študentsko blokovsko gverilo širile med otopelo vsakdanjost sej Centralnih komitejev Zveze komunistov Jugoslavije, zaradi katerih se je naslednji dan običajno povečalo jemanje pomirjeval. Morebiti tudi popivanje. In tako je teklo življenje od enega sestanka komiteja do drugega, izjave generalskega vrha ali kakih drugih že pozabljenih forumov. In so zaživele kleti v študentskih domovih, kjer se je žuralo. Od žura do žura, od akcije do akcije. In potem se je pričela politika. V najširšem pomenu besede.

Refleksija delavskih štrajkov, ki so potekali vzporedno s študentskim gibanjem, do študentov ni prišla drugače kot po medijih, ki jih študentje praviloma nismo kaj dosti spremljali. Kje le, saj v študentskih sobah ni bilo

kaj drugega kot radii. In kakšna redka televizija. Tako je sočasno vrenje študentskih revoltov proti okorelosti sistema, prepređenih z različnimi špiclji sumljive preteklosti, teklo neodvisno od delavskih puntov. Čeprav so bili temelji za to apatičnost verjetno enaki, se prave razboritosti nihče na oblasti ni zares bal, ni verjel, da lahko spraviš ljudi na ulice. (To pobožno in globoko poduhovljeno željo navadnih državljanov po upor, proti apatičnosti in duševnemu nasilju so dokončno desetletja kasneje v kali zatrli demokratični mediji mediokritetnih vsebin – tako z ene kot z druge strani.)

To mimobežnost delavstva in študentskih revoltov je presekal prav France Tomšič, ki si je drznil iskati zaveznike za svojo idejo litostrojskega štrajka. Prehodil pa je kar nekaj poti, potrkal na prenekatera vrata, od moledovanja pri Društvu pisateljev, kulturnikov in ostalih intelektualističnih zborov, ki niso vedno hoteli razumeti ali pa so se bali za izgubo svojih priložnosti in uveljavljanja svojega morebitnega vpliva. Niso razumeli, kaj bi France rad počel s svojo idejo socialdemokracije. Vsi so tudi dokaj dobro živeli in jim je tak radikalen korak pomenil preveliko tveganje za njihovo relativno varno življenje v takrat varnem zavetju nekoč dokaj socialno usmerjene Jugoslavije. Taki smo pač ljudje. Večina se bo prodala tudi za to, da obdrži službo, svojo eksistenco – vse do današnjih dni. In zato France dolgo ni našel sogovornika, kar celo leto. Takega sogovornika, ki bi bil pripravljen za akcijo, kot je ustanovitev in vodenje prepovedanega združenja oz. nekoč prepovedane stranke, ki je pač zmagala v vojni in si je to zmago lastila še pozno v osemdeseta leta. Pa verjetno niti ni bil glavni problem, da si je lastila zmago, problem je bil, da jo je čas povozil tako v političnem kot državniškem pogledu. Če je bil takega ali drugačnega mnenja tudi France,

niti ne vem, ker nisva preveč gledala v preteklost, za naju je bila bolj zanimiva prihodnost. To se je na koncu, lahko mirno rečemo danes, izkazalo za strateško napako razvoja našega političnega prostora.

Tako sta nekega popoldneva konec novembra 1988 na Kersnikovo 4 v Ljubljani oprezno prišla France Tomšič in Andrej Magajna. Na sedežu Univerzitetne konference Zveze socialistične mladine Slovenije Univerze Edvarda Kardelja (UK ZSMS), katere predsednik sem bil, je bilo nešteto pobud, združenj, odborov, založb in vsega, kar si je verjetno želelo srce naših takratnih zahodnih študentskih kolegov. UK ZSMS pa je bil tudi »enfant terrible« takratne centrale ZSMS, ki je na UK gledala kot na stalnega upornika in nebodigatreba. Po uvodnih besedah Andreja Magajne je o litostrojskem štrajku spregovoril France in predlagal, da bi rad skupaj s študenti organiziral dogodek, ki bi spomnil na obletnico štrajka in takrat izrečeno pobudo za organiziranje socialdemokratske stranke, napovedani na tistem štrajku. Iz njegovega kratkega nagovora je bilo razvidno, da je to idejo že mnogokrat predstavil, očitno neuspešno, zato je verjetno bolj malo pričakoval od nekega nadobudnega študentskega vodje. Očitno pa je bilo, in to je v svojem glasu in pokončnosti dal jasno vedeti, da bo nekaj prispeval k družbenemu razvoju in razpletu zaradi gospodarske krize, ki je že veselo kazala zobe v govorih generalov zvezne vojske.

Skoraj nevljudno njegovim letom in zelo odločno sem povedal, da me obletnice res ne zanimajo. Če pa gre za ustanovitev politične stranke, in to ustanovitev slovenske politične stranke, pa še socialnega profila, sem pa gotovo zraven. Takrat zelo pomembno in v zraku je bila slovenska

samobitnost, posebej za tiste, ki smo imeli še relativno svežo izkušnjo z norostjo JLA in smo menili, da svoje grožnje generali mogoče tudi uresničijo. Ker se je leta kasneje taka grožnja izkazala za zelo milo oceno, je bila osrednja želja ustanoviti nekaj slovenskega samoumevna »preventivna« poteza. France se je previdno odkašljaj, pogledal Andreja, »češ, kaj pa ta govori«, se potem obrnil proti meni in umirjeno rekel, da je to pogumna in daljnosežna ideja. Dogovorili smo se, da tako misel prespimo in se dobimo čez nekaj dni – vendar v tistih časih ni bilo časa za spanje. Tako smo se že naslednji dan dobili pri konkretnih pogovorih in dogovorih o izpeljavi ideje. Že čez nekaj dni je v pisarni na Kersnikovi dvigoval telefone France, kasneje pa novi pomočniki, ki so se vsuli z vseh strani.

In v čem je bil France poseben? Najprej po tem, da se je vrnil iz »zahodnega kapitalizma« v »realni socializem«. Za marsikoga takrat ne povsem logična poteza, ki je bila največkrat povezana z osebnimi željami vrniti se v domovino in osebnimi življenjskimi prelomnicami. In tako je Slovenija po letih zdomstva s povratniki spet dobivala sveže ideje, tokrat ne zgolj ekonomske, ampak politično obarvane. Lahko rečemo, da ima vsaka generacija svoje vizionarje za pomembne družbene spremembe. Zdaj, ko so 80. leta v Sloveniji in takratni Jugoslaviji odrazila sintezo obdobja povojnih socialističnih transformacij, lahko Franceta Tomšiča uvrstimo med tiste ljudi, ki so preslikavo družbenih sprememb doživeli z izkušnjo bivanja v tujini, s premorom, ki ga je včasih težko nadomestiti v dojemanju nastalih sprememb v domovini, nastalih po njihovem odhodu v tujino in po povratku v domovino.

Danes se lahko vprašamo, v čem so bili zdomci, med njimi je bilo kar nekaj študentov zdomskih staršev, ki so se vrnil po daljši odsotnosti iz tujine, drugačni od nas »staroselcev«? Najprej so bili za razliko od nas »brez kratkoročnega zgodovinskega spomina«, nam pa je primanjkovalo več »dolgoročnega spomina«. Tistega spomina, ki so nam ga zameglile šok terapije vsakdanjosti, npr. izmenična vožnja avtomobilov s parnimi in neparnimi registrskimi oznakami, občasna pomanjkanja sladkorja, čokolade, moke, olja, redukcije električne energije, vrste na bencinskih črpalkah, verjetno pa je tega še ogromno ... Kar nekaj ljudi se je takrat vrnilo v Slovenijo, ki niso poznali običajne krize vsakdana, vsaj zanje nelogičnih omejitev, saj so denar prinesli iz tujine ali so jih z denarjem zalagali starši, ki so delali v tujini. V 80. letih niso vedeli za tegobe preteklih in trenutnih kriz, medijskih psihoz, mnogokrat povzročenih z grožnjami generalov. Za razliko od nas pa so imeli dolgoročni spomin, ki so ga pridobili iz izkušenj in pripovedovanja svojih staršev, branja literature in razmišljanja o tem, kaj je v domovini bolje kot v tujini, koder so odrasli. In tudi mlajše generacije smo se pričele srečevati z vračanjem otrok ekonomskih migrantov, katerih starši so šli s trebuhom za kruhom v 60. in 70. letih. Verjetno otroci niso želeli toliko nazaj v socializem kot bolj v domovino svojih staršev, po kateri so slednji tako hrepeneli. Mnoge od teh je združevala nemška zgodovina ekonomske migracije in jih povezala v miselni vzorec razmišljanja o tem, kako bi morala potekati ekonomska rekonolidacija nastale jugoslovanske krize 80. let. Prinesli so nemški način razmišljanja. Ta vpliv je vključeval več generacij, tako tiste, ki so se vrnil v domovino z delovnimi izkušnjami iz ekonomsko ekspanzivne Nemčije, kot tistih, ki so se vrnil študirat v

domovino svojih staršev – ekonomskih migrantov. Tako so se srečale generacije različnega zgodovinskega ozadja. Starejša, pred- in medvojna, ki je okusila lakoto druge svetovne vojne in je šla iskat delo v svet, ter druga, ki je iz že ekonomsko najrazvitejše Nemčije prišla nazaj v svet razvoja in začetka politične krize.

Pa še nekaj je bilo pomembno. France si je v Berlinu ustvaril družino in otroci so kasneje prišli za njim v Slovenijo. Zame je bilo to navdihujoče. Francetov bivši tast je bil socialdemokratski župan ene od berlinskih četrti. Torej je imel o socialdemokraciji zelo jasno razdelane pojme in izkušnje iz prve roke – kar bi težko rekli za slovenske »naturščike«.

Da je lahko ideja nove stranke uspela, je bilo potrebno pobudo umestiti v sintezo vseh dogodkov polpretekle slovenske zgodovine. Gonilo vsega dogajanja, in če smo iskreni tudi edina politična ambicija mlajšega kroga pobudnikov iz študentskih vrst, ki smo bili podporniki Francetovega »projekta«, je bila osamosvojitvev. Zelo lahko je bilo določiti »zunanjega« sovražnika – vojsko pod vodstvom ostarelih in okorelih generalov, ki je grozila s pokoritvijo Slovenije. Ker so se ljudje bali za svojo prihodnost, so zlahka sprejeli pobudo o ustanovitvi slovenske stranke in kasneje tudi drugih strank, ki bi lahko predstavljale dodatno družbeno silo, sposobno angažirati ljudi v primeru intervencije zoper Slovenijo. Naprej so pomagale opraviti svoje številne obveščevalne službe, ki jih je takrat kar mrgolelo po Sloveniji. Da je bil njihov cilj razpad Jugoslavije, ne pa osamosvojitve Slovenije, je bilo vsem treznim takoj jasno.

Res pa je: takrat je šlo za našo kožo. Čeprav so nas »odcepitvenike« imeli

za naivneže, za črnoglede, vernike v teorijo zarote, me je leta kasneje vedno znova zbodla brezčutnost teh istih ljudi, ki so mirno gledali pokole po bivši Jugoslaviji. Statistično obravnavali posilstva žensk. Posvajali nezaželene otroke iz Bosne. Državo so ugrabili ljudje z motnjo pogoltnosti in narcisizma.

France je videl zgodovinski moment v zelo spravljivi luči in tudi Jugoslavije ni metal v odpis. Lahko sem samo občudoval njegovo strpnost, internacionalizem in zaupanje v dobro ljudi. In kako je briljiral pri novinarjih z nemško govorečega področja? Poznal je logiko njihovega prostora in posredoval je humanistično sliko naše situacije. Nikoli ni kritiziral na splošno, vedno je uporabil analizo. Nikoli ni podcenjeval ali celo žalil. Leta kasneje je bil eden redkih, ki je znal spoštovati različnost in je znal biti hvaležen za vse, kar smo takrat tvegali. Res redko srečaš takega človeka s širokimi pogledi. Takega humanista bi tudi danes potrebovali, ali ne? Objav po nemških medijih je bilo takrat verjetno mnogo, seveda največ z vidika mogočega »razpada socializma«. Če gledamo z vidika kasnejših dogodkov, je France svoje delo opravil zelo korektno. In neverjetno učinkovito. Manj korektno so to opravile obveščevalne službe z vseh strani, ki so očitno zastale v času druge svetovne vojne in bile vzgojene v logiki spopada komunizma in kapitalizma.

In kje so bile ovire na poti, da bi kaj takega uresničili? Glavne ovire so bile okoli nas samih. Najprej je bilo potrebno dobiti soglasje predsedstva študentske organizacije. France je mirno predstavil pobudo in kljub negotovanju o tem, da smo študentska organizacija, smo sprejeli generalni

sklep, da novo nastajajočim političnim pobudam kot organizacija nudimo materialno podporo, prostore, telefone, ne pa tudi politične podpore. Ko smo uspeli kolege iz študentskega vodstva prepričati, da smo iniciativnemu odboru za Socialdemokratsko stranko Slovenije (SDSS, kot se je imenovala do ustanovitve) dodelili prostor, so se izkazali Francetova izjemna prodornost, voditeljska žilica in iskreno prepričanje v uspeh pobude.

Pisarna je zaživela v nekaj urah, Alenka je dvigovala telefone, France je razlagal in odgovarjal na vprašanja, dajal intervjuje, včlanjeval nove člane z eksponentno rastjo ... Vse obveščevalne agente smo lepo sprejeli in nekatere tudi vključili v delovanje (oz. so se največkrat sami angažirali). Vse je potekalo tako, kot mi je kasneje rekel visok uradnik slovenskih varnostnih sil: »Naši ljudje so vedno na oblasti, ne glede na to, katera stranka je na oblasti.«

In kaj je bil glavni rezultat Francetove prodornosti? Času primerno je pobudo izjemno medijsko uspešno promoviral in prisilil tudi vse »akademске« in druge »politične lastovke slovenske pomladi«, da so se zmigale in sploh pričele delovati ter ustanavljati svoje intelektualistične stranke. Samo Resnik, ki ga je Ali Žerdin v knjigi *Generali brez kape* poimenoval »motor slovenske pomladi«, je preprosto rekel: »Zbrcat jih je treba iz te njihove zaspanosti ...« No, in jih je. Že kmalu zatem je s Samovo pomočjo in s pomočjo drugih študentskih aktivistov iz našega kroga France zbobnal vse kasnejše politične voditelje v študijsko sobo enega od blokov v študentskem naselju. Zbrali smo vse, ki so takrat predstavljali nove politične skupine, od Kmečke zveze do kulturnikov ... Zakaj na tem bloku ni nobene table,

da se je tam zgodil pomemben sestanek? Verjetno se »slavna imena«, začetniki slovenske pomladi sramujejo, da niso bili prvi, da niso zmogli Francetovega vizionarstva in pionirskih potez. Od takrat naprej so politične pobude kar deževale.

Tam nekje se je pričela tudi zgodba samostojne slovenske države ...

POVZETEK

Konec novembra 1988, po koncu »šihita«, sta se na Kersnikovi 4 v Ljubljani na sedežu študentske organizacije zglasila France Tomšič in Andrej Magajna. Po uvodnih besedah o litostrojskem štrajku je France predlagal, da bi skupaj s študenti organizirali obletnico v počastitev pobude o organiziranju socialdemokratske stranke. Na predlog, da bo ustanovitev slovenske politične stranke socialnega profila lahko zdrava alternativa hirajočemu političnemu sistemu, je France pogledal Andreja, »češ, kaj pa ta govori«, in diplomatsko rekel, da je to pogumna in daljnosežna ideja. Dogovorili smo se, da tako misel prespimo. Naslednji dan pa smo se dobili že pri konkretnih pogovorih. Iniciativni odbor za Socialdemokratsko stranko Slovenije (SDSS) je dobil na K4 prostor in vse je steklo izjemno hitro. Tam se je pričela zgodba samostojne slovenske države ...

Ključne besede: France Tomšič, Socialdemokratska stranka Slovenije, samostojna slovenska država

FRANCE TOMŠIČ AS A CO-CREATOR OF SLOVENIA'S POLITICAL DEVELOPMENT

SUMMARY

In late November 1988, when their shift had ended, France Tomšič and Andrej Magajna met at the headquarters of the students' organisation at 4 Kersnikova Street in Ljubljana. France had explained briefly about the Litostroj strike and proposed to join forces with students in organising a celebration to honour the anniversary of the initiative to set up a Social Democratic Party. When Drevenšek stated that the formation of a Slovenian political party with a social profile would be a healthy alternative to the decaying political system, France looked at Magajna with an expression that said »What on earth is he talking about?« Nevertheless, he replied politely that it was a brave and long-sighted idea. We agreed to sleep on it. We met only a day later and had a concrete discussion. The Initiative Committee for the Slovenian Social Democratic Party was provided with an office at K4 and after that all happened surprisingly quickly. That was the place where the story of Slovenian independence began.

Key words: France Tomšič, Slovenian Social Democratic Party, independent Slovenia

Jože Erčulj

Cankarjeva 12, Trzin

jozee54@gmail.com

VLOGA FRANCETA TOMŠIČA V SINDIKALNEM GIBANJU NA SLOVENSKEM

V prispevku bom kot dolgoletni predsednik KNSS Litostroja, podpredsednik ljubljanske regije KNSS, predsednik Nadzornega odbora KNSS in sodelavec Franceta Tomšiča na kratko predstavil njegovo vlogo v sindikalnem gibanju na Slovenskem. Čeprav je o njegovem življenju in delu že mnogo napisanega, bom nanizal nekatera dejstva, ki javno niso povsem znana.

France Tomšič je vrsto let delal v Nemčiji, kjer se je dodobra spoznal s sindikalnim delom in s temeljnimi demokratičnimi postulati. Po vrnitvi v domovino, kjer je prevladovala ideologija komunistične partije in kjer smo živeli v enostrankarskem političnem sistemu, ki so mu bili podrejeni vsi podsistemi družbe, med drugim tudi sindikalno organiziranje, in po zaposlitvi v Litostroju je Tomšič nenehno iskal ugoden trenutek, da bi demokratično miselnost tudi na področju sindikalnega organiziranja prenesel na naša tla. Prvi tak ugoden trenutek je zaznal ob spontani litostrojski stavki konec leta 1987. Tomšič je na dan, ko se je več kot 800 delavcev Litostroja spontano uprlo in zahtevalo višje plače ter za pošteno delo pošteno plačilo, na zboru delavcev v Cankarjevem domu prevzel vodenje stavke in ustanovil stavkovni odbor.

Ta odbor je nato organiziral zbor delavcev v litostrojski livarni, ki je sprejel sklep o ustanovitvi neodvisnih sindikatov in pobudo za ustanovitev socialdemokratske stranke. Takrat je bil torej imenovan iniciativni odbor Socialdemokratske zveze Slovenije, in to kot prvi v takratnem vzhodnem bloku držav, kljub temu da je bila komunistična partija takrat še trdno na oblasti.

Takratni predsednik Zveze sindikatov Slovenije za Litostroj Fadil Zec, ki so ga nastavile vladajoče politične strukture, je ob litostrojski spontani stavki odstopil, začasni predsednik stavkovnega odbora sindikata je postal France Tomšič, in sicer naj bi to funkcijo zasedal do novih volitev predsednika sindikata.

Čeprav so bili tudi širše družbeno storjeni prvi koraki na poti k ukinitvi enopartijskega sistema, pa čas takrat očitno še vedno ni bil dovolj zrel za dokončen prelom s komunističnim režimom. V začetku leta 1988 je sindikat po dvajsetih TOZD-ih pod okriljem partije izvedel volitve in za predsednika sindikata Litostroja je bil ponovno izvoljen človek po meri komunistične partije, France Tomšič pa je postal le predsednik sindikata manjšega TOZD-a Investicije, razvoj, projektiva (IRO). Ker je bil rezultat tak, kakršen je bil, in ker sindikat tega manjšega TOZD-a, ki ga je vodil France, ni imel pomembnejšega vpliva, je bila sindikalna prenova v Litostroju, pa tudi širše, ustavljena za dve leti. V Sloveniji se po litostrojski stavki v sindikalizmu namreč ni zgodilo nič bistveno pomembnega. Je pa bil France Tomšič v tem obdobju ustrahovan in na najrazličnejše načine onemogočen v svojem delovanju. Nadzorovala ga je Udba, večkrat je bil

zaslišan, šikaniran od vodstva Litostroja, na delovnem mestu odrinjen. Poskrbljeno je bilo tudi, da v službi ni dobil nobenega resnega projektnega dela.

Razmere v Evropi so se v začetku devetdesetih let spreminjale. Režim se je postopno razkrajal, padel je berlinski zid, v državah vzhodnega bloka so se napovedovale spremembe in čeprav je dolgo obdobje komunizma zadalo težke rane kakršnemukoli sindikalnemu gibanju pri nas, je ponovno prišel nov ugoden trenutek tudi za spremembe v Sloveniji. 30. marca 1990 je France Tomšič s somišljeniki v Cankarjevem domu ustanovil Zvezo neodvisnih sindikatov Slovenije – ZNSS, ki se je kasneje preimenovala v KNSS – Neodvisnost z logotipom – marjetico. Za sodelovanje je pridobil dr. Rudija Kiovskega, profesorico Alenko Orel in pravnico Ireno Virant. Ta ekipa je ure in dneve, ob različnih priložnostih, delovala med ljudmi in skušala doseči njihov prelom s staro sindikalno miselnostjo.

Z zavzetostjo so namreč razlagali pomen in delo novih sindikatov v demokratičnem pluralizmu. Ljudem so morali pojasniti, kaj to sploh je pluralizem in kaj pomeni demokratični pluralizem. Veliko angažmaja je bilo treba vložiti tudi v to, da se jim je pojasnilo, kaj vse obsegajo delavske pravice in da vloga sindikatov ni le v tem, da oskrbijo delavce z ozimnico ali pa jim pomagajo pri ugodnih dopustovanjih. Z osebno motivacijo in angažiranjem so pridobivali somišljenike po tovarnah, ljudi so seznanjali z novimi idejami z brošurami, letaki, s pogovori itd. Delo, ki so ga opravili, je bilo veliko in postopno so pričeli pridobivati vedno več podpornikov. Mnogi so se vključevali, tako da smo lahko pričeli tudi z ustanavljanjem

sindikatoev po celotni Sloveniji. Naše delo se je torej dobesedno začelo iz nič. Zgolj z iskreno željo po spremembah in z zagnanostjo ter vero v idejo pluralizma in demokracije smo nato ustanavljali sindikate po različnih podjetjih in zavodih, kasneje smo se sindikati začeli združevati v novoustanovljene regije (Ljubljansko, Mariborsko, Celjsko, Koroško, Dolenjsko, Gorenjsko, Notranjsko, Pomursko, Severnopriforsko, Obalno-kraško), nato smo se začeli združevati po posamičnih panogah. Dela ni bilo malo, organizacijsko pa smo rasti postopno in se ob tem tudi marsičesa naučili.

Treba pa je zapisati tudi naslednje. Za vstop v novoustanovljene sindikate, katerih pobudnik je bil prav France Tomšič, je bil potreben pogum. Zaradi režima in sistema strahovlade, kakršna je bila takrat v naši državi, je bilo sprva malo hrabrih, ki so si upali napisati odstopno izjavo staremu sindikatu in podpisati pristopno novemu. Ko smo v Litostroju 19. junija 1990 na ustanovnem zboru ustanovili sindikat Neodvisnost Litostroj, katerega prvi predsednik je bil France Tomšič, je bilo potrebnih tudi mnogo prepričevanj, razlag, pojasnjevanja, da je delavcem postalo jasno, v čem je razlika med starim in novim sindikatom. Prav tako nam pri ustanavljanju sindikatov ni bilo v prid dejstvo, da vodstva TOZD-ov novoustanovljenim sindikatom niso bila naklonjena. Ničesar niso hoteli slišati na primer o tem, da bi želeli delavcem omogočiti, da sindikalno članarino trgajo od plače in da bi tak znesek nakazovali na račun sindikata. Tako smo sindikalisti prve mesece članarino pobirali po plačilnem dnevu kar na delovnem mestu.

Po treh mesecih od ustanovitve sindikata Neodvisnost Litostroj je bil France Tomšič izvoljen za poslanca, zato je Litostroj zapustil, mene pa so

izvolili za novega predsednika sindikata Neodvisnost – ZNSS. Sindikat sem uspešno vodil dobrih 20 let. France Tomšič je tudi v času, ko je bil poslanec, kot težišče svojega dela ohranil boj za delavce in za prenavo sindikalizma.

Tako je vlagal prve zakone na takrat novem področju sindikalnega pluralizma in zakone na področju delovnopravne zakonodaje. Plod njegovega dela so tako na primer prvi Zakon o sindikatih, Zakon o stavki, Zakon o reprezentativnosti sindikatov in mnogi drugi. Tomšič se je v tem času povezoval z demokratičnimi evropskimi sindikati, predvsem nemškimi, italijanskimi in avstrijskimi, ter iskal stike z mednarodnimi organizacijami za delo. Vse v luči tega, da bi demokratični duh sindikalnega pluralizma prenesel v državo, ki se je dušila v partijskem in tudi sindikalnem enoumju.

Naj poudarim, da je imelo sindikalno gibanje, ki ga je začel France Tomšič, močno vlogo tudi v osamosvojitvenih časih, o čemer se pogosto ne sliši veliko. Stari sindikat, prežet s komunistično ideologijo, je namreč v času vladanja Demosa na vse načine poskušal destabilizirati Slovenijo z organiziranjem stavk (učiteljskih, zdravniških, kovinarskih itd.). Cilj teh stavk je bil, da bi bila tujina še manj naklonjena osamosvojitvi, saj naj bi stavke dajale videz, da gre za državo, ki je prepojena s kaosom in protesti. Francetu Tomšiču je sicer uspelo nekaj načrtovanih stavk s pogovori prepričati, nekaj pa jih je vseeno bilo izvedenih. Sreča je bila tudi v tem, da te podtalno pripravljene protiosamosvojitvene proteste, ki so potekali pod pretvezo za boljše plače, del politike ni podprl. Naj pripomnim, da je

sindikata Neodvisnost Litostroj samo v enem letu preprečil tri pohode Litostrojčanov nad Demosovo vlado.

Osmega marca 1990 so bile prve demokratične parlamentarne volitve. Po kreiranju pluralnega demokratičnega parlamenta je prišlo tudi do zakonite razpustitve bivšega zmanipuliranega sindikata. Toda režimski sindikat se je zgolj preimenoval v Zvezo svobodnih sindikatov Slovenije (ZSSS), obdržal je celotno premoženje in ogromen aparat. Takrat smo se prvič ovedli, da brez resnične sindikalne demokracije tudi ni učinkovite parlamentarne demokracije in ni prihodnosti. Tudi sam Tomšič je večkrat govoril, da se demokracija in človekove pravice ustvarjajo na delovnem mestu. Žal je takrat tudi slovenski Demos zelo slabo ocenil vlogo neodvisnih sindikatov za uspeh slovenske demokracije in slovenskega razvoja. Demos ni poskrbel, da bi imeli novi sindikati osnovne pogoje za delovanje in razvoj. V politiki odločni zagovorniki slovenske pomladi so na delovnih mestih zagovarjali enotnost sindikata – bivši partijski sindikat. Politiki so podpirali spremembe. Ko pa je šlo za delovna mesta, za delavce, za sindikalizem po meri demokratičnih standardov, so, žal, popustili starim partijcem.

Ta klečeplaznost pa ima še danes težke posledice. Stare strukture so preko svojih somišljenikov ropale slovensko gospodarstvo. Ti partijski sindikalisti, ki še danes marsikje delujejo, so propagirali in še propagirajo, da se borijo za delavce, v resnici pa so skrbeli in še skrbijo le za svoj obstoj. Tako so se do danes obdržale stare vodstvene strukture, ki so v času tranzicije spletle mreže z vodstvenimi strukturami gospodarskih firm in jih okradle ter

uničile. Te mreže pa se v zadnjih letih v povezavi z levimi političnimi strankami še poglobljajo.

KNSS, ki ga je ustanovil Tomšič in čemur smo sledili tudi njegovi somišljeniki, pa je demokracijo in prihodnost Slovenije videla drugače. KNSS je imela v programski deklaraciji zapisano, da je politično gledano sindikat stanovska organizacija, ki se bo od primera do primera, tudi v parlamentu, borila za spremembe zakonodaje, posebej pa si bomo prizadevali za vzpostavitev ekonomskih, materialnih in socialnih pravic.

V temeljnih izhodiščih je KNSS navedla, da se bomo zavzemali:

- za večstrankarsko parlamentarno demokracijo z dosledno delitvijo med zakonodajno, sodno in izvršno oblastjo;
- za pravno samostojno in suvereno državo Republiko Slovenijo, kjer bo izvirna pravica državljanov, da se odločajo o političnih, gospodarskih in drugih povezavah z narodi Evrope;
- za dosledno spoštovanje človekovih, državljanskih, političnih, ekonomskih in socialnih pravic, vključno z osnovnimi pravicami in svoboščinami za narodne manjšine;
- za čimprejšnjo vključitev Republike Slovenije v EU;
- za ukinitvev izpostave industrijske policije (tu govorimo o delavski kontroli in vohunski SDV);
- za soodločanje pri pomembnih gospodarskih in socialnih zadevah.

V programskih načelih pa smo navedli, da:

- podpiramo reforme, s katerimi se omogočajo kvalitetna rast gospodarstva, večja kvaliteta življenja in produktivno zaposlovanje;

- se zavzemamo za aktivno politiko in materialno podporo države pri zagotavljanju sredstev za odpiranje novih delovnih mest ter za različne oblike zaposlovanja in samozaposlovanja;
- se zavzemamo za uresničevanje pravic delavcev na osnovi dela, določenih z zakoni, s kolektivnimi pogodbami in akti podjetja.

Posebej pa smo se osredotočili na rešitve in načela na trgu dela in njegovega organiziranja, določili smo, da mora realna cena zagotoviti delojemalčevo reprodukcijo, osredotočili smo se tudi na pravice delavcev, katerih delo ni več potrebno, zapisali smo načela o skrajšanju delovnega časa v interesu delojemalcev, izpostavili zaščito življenjskega okolja, se osredotočili tudi na socialno politiko in zagotavljanje socialne varnosti, na reševanje stanovanjskih vprašanj zaposlenih, pokojninsko in invalidsko zavarovanje, ki zagotavlja materialno in socialno varnost, izpostavili smo izobraževanje in usposabljanje ter delovanje sindikata v odnosih z institucijami političnega sistema. Med načeli pa smo izpostavili tudi mednarodno sindikalno aktivnost, predvsem kontinuiteto in nove perspektive sodelovanja.

Ko je Francetu Tomšiču mandat poslanca prenehal, je tudi politično kmalu prenehal delovati. Osredotočil se je samo na delo v sindikatu, saj so mu očitali, da se politika in sindikat izključujeta. Trudil se je širiti sindikalno gibanje z ustanavljanjem sindikatov po vsej Sloveniji, demokratične spremembe s pomočjo sindikatov pa je predstavljal tudi v Evropi.

Žal pa se ob tem ni zavedal, da v njegovi neposredni bližini delujejo ljudje, ki so imeli drugačne načrte kot on. Tako je sedem boljševikov pučistov, predsednikov regij, njegovih najožjih sodelavcev, pod pretvezo, da sindikat vodi avtoritativno, prekinilo njegovo ustvarjalno sindikalno pot in ga

odstavilo. Nad tem je bil zelo razočaran. Večkrat je omenil: »Če bi takrat, ko sem se boril proti boljševikom, vedel, da se bodo dogajale take stvari, se v to ne bi spustil.« Tako sta z odstranitvijo Tomšiča v letu 1997 sindikalni pluralizem in sindikalna demokracija odšla s slovenskega prizorišča. Sindikat KNSS Neodvisnost je sicer ostal do današnjih dni, toda danes trobi v isti rog kot ostali sindikati.

Sindikati so danes to, kar so. Mar jim je le za lasten obstoj. Občasno sindikalni voditelji nastopajo z oguljenimi primitivnimi, preživelimi frazami, grozijo s stavkami in s sendviči oborožijo organizirana zborovanja. France Tomšič pa je bil odločen nasprotnik stavk. Rešitev v sporih je vedno iskal na pogajanjih. Zanj je bila stavka vojna v miru.

France Tomšič je bil zaradi svoje poštenosti in malce naivnosti na zvit način odslovljen iz politike, na grob in primitiven način pa odstranjen iz sindikata. Njegovo veliko delo, opravljeno v politiki in sindikatu, pa ni izmerljivo. Bil je začetnik, ki je skušal razbiti enoumje na obeh področjih in želel sprožiti zavedanje delavcev o njihovih pravicah. Žal se njegovo delo v začetku ni niti razumelo niti cenilo, saj je bil očitno nekaj let pred svojim časom, kasneje pa so si njegovo delo na povsem izkrivljen način prilastili drugi. Primitivnost, hinavščina in pokvarjenost akterjev njegove odstranitve so ga zelo žalostile. Čeprav si je izjemno prizadeval za spremembe, je po razočaranju zaradi izdaje zaupanja njegovih najožjih sodelavcev prenehal aktivno javno delovati pri spremembah na področju sindikalizma.

POVZETEK

Prispevek obravnava vlogo Franceta Tomšiča v sindikalnem gibanju na Slovenskem. France Tomšič se je s sindikalnim delom in temeljnimi demokratičnimi postulati seznanil v Nemčiji, po vrnitvi v domovino in zaposlitvi v Litostroju pa je nenehno iskal ugoden trenutek, da bi demokratično miselnost tudi na področju sindikalnega organiziranja prenesel na naša tla. Bil je na čelu zgodovinske litostrojske stavke konec leta 1987, v letu 1990 pa je ustanovil Zvezo neodvisnih sindikatov Slovenije – ZNSS, ki se je kasneje preimenovala v KNSS – Neodvisnost.

Kljub izvedenim prvim demokratičnim volitvam na Slovenskem se politična miselnost v državi ni spremenila čez noč. Zato so bila temeljna izhodišča KNSS za tedanji čas izjemno smelo in hrabro zapisana. Navedli smo, da se bomo zavzemali za večstrankarsko parlamentarno demokracijo z dosledno delitvijo med zakonodajno, sodno in izvršno oblastjo; za pravno samostojno in suvereno Republiko Slovenijo; za dosledno spoštovanje človekovih državljansko-političnih in ekonomsko-socialnih pravic, vključno z osnovnimi pravicami in svoboščinami za narodne manjšine; za čimprejšnjo vključitev Republike Slovenije v Evropsko unijo za ukinitvev izpostave industrijske policije; za soodločanje pri pomembnih gospodarskih in socialnih zadevah. Tudi programska načela KNSS so tlakovala pot demokratičnosti sindikatov, ki je bila dotlej popolna neznanka v Sloveniji. Sindikalno gibanje, ki ga je na Slovenskem začel France Tomšič, je imelo močno vlogo pri preoblikovanju miselnosti ljudi ter pri postavljanju prvih obrisov demokratičnosti sistema, nezanemarljiva pa je tudi njegova vloga pri osamosvajanju naše države.

Ključne besede: sindikalno gibanje, sindikalna organiziranost, demokratičnost

THE ROLE OF FRANCE TOMŠIČ IN THE DEVELOPMENT OF THE SLOVENIAN TRADE UNION MOVEMENT

SUMMARY

This paper deals with the role of France Tomšič in the trade union movement in Slovenia. France Tomšič met with the work of trade unions, with their systems and the fundamental democratic postulates, in Germany. After returning to his homeland, Slovenia, and after working at Litostroj in Ljubljana, he wasted no opportunity to transfer the democratic thinking with which he had become acquainted in Germany to trade unions in Slovenia. He was at the forefront of the historic Litostroj strike at the end of 1987, and in 1990 he founded the Union of Independent Trade Unions of Slovenia, which was later renamed as the Confederation of the New Trade Unions of Slovenia – Independence (KNSS – Neodvisnost).

In spite of the first democratic elections in Slovenia, the political mindset in the country did not change overnight. Therefore, the fundamental points that KNSS stated in its programme were very bold and bravely written for the time. KNSS stated that Slovenia should strive for a multi-party parliamentary democracy with a strict division between the legislative, executive and judicial authorities; Slovenians were in favour of a legally independent and sovereign Republic of Slovenia; strived for the full respect of human rights and also the rights on civil, political, economic and social area, including the fundamental rights and freedoms of national minorities; strived for the accession of the Republic of Slovenia into the European Union; we were in favour of abolition of the industrial branch of the police and for participation of workers in important economic and social issues. The programme principles of KNSS have paved the way to democratic trade unions, which had previously been unknown in Slovenia.

The trade union movement, which was started by France Tomšič, had a strong role in transforming the mindset of the people and in setting up the first outlines of the democratic system. We must also notice the important role that the movement played in the independence process of our country.

Key words: trade union movement, trade union organisation, democratic process

Anton Tomažič

Parmova 1, Vir

tone.tomazic@siol.net

LITOSTROJSKA IZKUŠNJA

Po 45-letni diktaturi je v Sloveniji obstajala le ena elita – levičarska. Posamezni desno usmerjeni intelektualci s(m)o bili povsem zdesetkani in praktično brez možnosti javnega nastopanja. Slovenska demokratična opcija se je v omejenih pogojih lahko normalno razvijala le v tujini, pri zamejcih in v diaspori. Kdor se je s prepovedanimi idejami izpostavljal v domovini, je pristal v zaporu ali pa je vsaj imel velike probleme na delovnem mestu in v družbenem okolju enoumja. Tako se seveda niso mogli razviti mnenjski voditelji demokratične desnice in tako s(m)o bili posamezni razumniki pretežno v anonimnosti.

Za mladega človeka s solidnimi talenti in voljo do dela in življenja je bilo v takšni družbi zelo težko živeti, če se ni uklonil in pridružil levičarski eliti. Praktično so imeli določene meje, do kod lahko sega njihova kariera. (Sam sem jo dosegal s tem, da sem postal pravni svetovalec generalnega direktorja Litostroja, nisem pa niti pomislil, da bi lahko postal na primer direktor TOZD-a, ker sem izrecno zavrnil vstop v Zvezo komunistov.)

Zato ne moremo (in ne smemo) obsojati nikogar, ki se je nekoliko uklonil (beri: vstopil v ZK), da bi sploh lahko uresničil svoje življenjske potenciale. Nekateri so sprejeli partijsko knjižico že samo zato, da bi lahko svoj revolt

sploh izrazili – znotraj partije, saj drugje za relevantno aktivnost sploh ni bilo prostora.

Verjamem, da je bil eden takšnih tudi Janez Janša, saj je takoj (po vstopu v ZKS) začel »rovariti« in javno delovati v ZSMS, pisati v *Mladino* (ki je bila tedaj za 180 stopinj drugačna, kot je danes) in je v končni fazi tudi fermentiral slovensko pomlad. Podobno velja tudi za večino drugih (celo Demosovih) »novih« politikov, pred tem disidentov, oporečnikov, pisateljev, pravnikov, ki pa so se lahko uveljavili v javnosti, vendar le na nek formalni način »dvorne opozicije« (v okviru Smoletove SZDL).

Do prvih svobodnih volitev leta 1990 s(m)o se dosti težje javno uveljavili tisti intelektualci, ki nismo nikoli »imeli knjižice«. Eden takšnih je bil tudi Lojze Peterle. Res je nekaj objavljal že prej, vendar v zelo nizkonakladnih edicijah. Javnost je zanj zvedela šele, ko je ustanovil novo stranko!

Ker sam nisem imel nobenih zadržkov glede Smoleta in SZDL (kot npr. Rupel), sem takoj po osvoboditvi Janeza Janše iz vojaškega zapora v *Novi reviji* (št. 77/1988) objavil članek z naslovom Kaj sedaj?. Predlagal sem takojšnjo ustanovitev (do tedaj še protizakonite, vendar po mojem mnenju povsem legitimne) politične stranke Slovenska demokratična stranka, torej SDS. Vsako od teh treh besed sem posebej utemeljil.

Tudi France Tomšič se je moral iz anonimnosti izviti s povsem konkretnimi političnimi akcijami, začevši s stavkami v Litostroju. In ker sem bil tudi sam tam zaposlen (12 let), lahko nekoliko opišem tamkajšnje stanje v obdobju, ko je že »zadišalo« po drugačnih časih.

Naj za ilustracijo svoje – priznam dokaj pasivne – držbe slovenskega desnega intelektualca navedem tale dialog, ki sva ga imela s Francijem Tomšičem sredi 80-ih let kot sodelavca v Litostroju. Franci je res eden prvih v Sloveniji začel javno govoriti o večstrankarstvu, saj ga je tudi spoznal, ker je pred tem več let delal v Nemčiji.

Franci: »Tone, a se strinjaš, da bi morali v Sloveniji ustanoviti kakšno stranko?« (To je bilo okrog leta 1984!)

Jaz: »Ja, se strinjam ... Se pa hecaš, kajne?«

Franci: »Ne, resno mislim! Socialdemokratsko stranko ...«

Jaz: »Veš kaj, če bi pa že ustanovili novo stranko, bi pa morala biti kakšna desna, kajne? Da bi bila vsaj res opozicijska, saj zelo leve že imamo ...«

Franci: »Ne, jaz sem bolj za socialno demokracijo ...«

Jaz: »To potem spet ni nič. Kakšna demokracija bi bila pa to, da bi imeli samo leve stranke? Če bi že ustanovili novo stranko, potem bi morala biti na primer krščanskodemokratska ...«

Franci: »No, sedaj se pa ti hecaš, kajne?«

Besede morda niso povsem v pravem zaporedju, vsebina najinega dialoga pa je povsem točna, saj sva podobne misli izmenjala kar nekajkrat.

»Titovi zavodi Litostrojski« so bili od samega začetka izrazito politična »fabrika prve petletke«, ki je takšno arhaično ime obdržala tudi še v času TOZD-ov, DO-jev in SOZD-ov. Čeprav smo se pravniki ogromno ukvarjali s samoupravljanjem, skupnim prihodkom, SAS-i in DD-ji, je imel dejansko oblast t. i. kolegij. Tega so sestavljali: generalni direktor, sekretar ZK,

predsednik sindikata, predsednik mladine in predsednik delavskega sveta. Če pa se je kaj zapletlo, so poklicali v mesto na Centralni komite Zveze komunistov Slovenije (CK ZKS) ...

Pa vendar! Znotraj 5000-članskega kolektiva je bilo – tako kot v drugih podjetjih – veliko različnih ljudi, mišljenj, pogovorov, dejanj, dogodkov, povezav, odnosov, vse pogosteje tudi kritičnih odmevov na deklarirano delavsko samoupravljanje in družbeno realnost. Namen tega prispevka je nekoliko bolje osvetliti notranja razmerja v 80-ih letih v kolektivu, iz katerega je France Tomšič popeljal delavce v Cankarjev dom.

Danes si mladi ljudje kar težko predstavljajo, kako široka paleta aktivnosti in organizacij(e) je vladala v gospodarskih organizacijah socialističnega samoupravljanja in družbene lastnine. Zaposleni so se lahko (pravzaprav je bilo celo zaželeno) družili in preživljali prosti čas tudi po delovnem času, »družbeni standard« pa jim je lahko olajšal tudi reševanje stanovanjskih, prehrabnenih, (zobo)zdravstvenih, prevoznih, dopustniških in drugih problemov.

Litostroj je zagotavljal osnovne pogoje (prostori in sofinanciranje) tudi za bogato športno, rekreativno, planinsko, glasbeno (pihalni orkester s poklicnim dirigentom), upokojsko in druge dejavnosti. Številne od teh so bile lahko celo povsem samostojne, organizirane v samostojna društva (na primer Planinsko društvo Litostroj, ki še danes uspešno deluje).

Logično je, da je bilo tudi obveščanje (zaradi samoupravljanja) zelo pomembno in zato organizirano profesionalno kot posebna organizacijska

enota. Poleg tedenskih obvestil, namenjenih bolj poslovnim informacijam, so zaposleni dobivali tudi zelo kvaliteten in bogato ilustriran mesečnik o dogajanju v Litostroju.

V okviru sindikata so delovale (delovna organizacija jih je profesionalno podpirala) številne komisije, tako na nivoju TOZD-ov kot tudi centralno na nivoju DO. Ena od teh je bila tudi Kulturna komisija Litostroj, in prav to sem vodil nekaj let in ob tem dobil veliko izkušenj, odobravanja, pa tudi »polen pod noge«.

Kulturna komisija – v podjetju, ki proizvaja turbine, žerjave, viličarje ...? Zakaj pa ne bi delovnim ljudem omogočili tudi duhovnega razvoja in pospeševali obiskovanja najrazličnejših kulturnih prireditev in ljubiteljskih dejavnosti (pevski zbor, likovna sekcija, videosekcija, fotosekcija, literarna sekcija, folklorna sekcija)? Ker ni bilo zunanjega lastnika podjetja, tudi ni bilo problemov s stroški takšnih dodatnih dejavnosti ... Samoupravljanje!

Glede na to, da sem kar vztrajno zavračal snubitev za vpis v ZK, je kar nenavadno, da sem sploh lahko postal predsednik centralne Kulturne komisije in nato kar nekaj let usmerjal njene aktivnosti. Po eni strani je to moja zasluga, ker imam tudi nekaj likovnega, gledališkega, fotografskega in filmskega talenta ... še bolj pa odraz dejstva, da je bila druga polovica 80-ih let v Jugoslaviji in posebno še v Sloveniji že daleč od najbolj svinčenih časov socializma. Demokratične ideje so prodirale že na vseh frontah, posebno tudi v kulturi in v sredstvih javnega obveščanja. Ali če poenostavimo: na Tomšičevi (sedež CK ZKS) nekaj časa še vedeli niso za nekega Tomažiča v Litostroju ...

Tako sem lahko kar svobodno izbiral filmske in gledališke predstave, na katere smo vabili (vodili) Litostrojeve delavce, da so si jih lahko brezplačno ogledali, priporočal knjige z disidentsko tematiko, organiziral tematske kulturne in pogovorne večere s »sumljivimi«¹ gosti (na primer Tone Kuntner, Bojan Štih, Tone Partljič ...), vodil ekskurzije z ogledi znamenitih cerkva ...

Jasno je, da smo bili jaz in moji sodelavci v Kulturni komisiji deležni tudi marsikaterega »postrani pogleda«² vodstva sindikata in drugih družbeno-političnih organizacij, vendar še neprimerno več širokega odobravanja in simpatije, predvsem pa rezultatov: zelo se je povečal obisk gledališč in kvalitetnih filmskih predstav, aktivni odziv na razne natečaje, razpise in razstave (na primer o varstvu narave), vse dokazano s konkretnimi številkami. Res pa je, da so bili že taki časi, da so morali celo partijski in sindikalni voditelji malo paziti na besede ... in svojo kritiko tudi že utemeljiti. Mi pa smo jih ob tem seveda čakali »na nož«³ in terjali argumente. Če so ljudje lahko že v javni gledališki predstavi Prešernova glava slišali besede »Fašisti in komunisti – vsi ste isti«⁴ (in v zamračeni dvorani temu celo ploskali), potem tudi »dušebrižniki«⁵ v Litostroju niso mogli kar prepovedati obiska takšne predstave!

Takole z več kot četrstoletne distance lahko ugotavljam in priznam, da smo bili pri litostrojski Kulturni komisiji nekakšni prikriti disidenti, ki smo »držali štango«⁶ pravim disidentom v kulturi in publicistiki. Ker nas je bilo takšnih v Sloveniji razpršenih na tisoče, je lahko hitro vzcvetela tudi slovenska pomlad, ko je napočil pravi čas.

Prvi večji upor proti mojemu »nategovanju« kulturniške avtonomije sem začutil po uradni proslavi, na kateri sem nastopal tudi sam z branjem spisa škofa Slomška o slovenskem jeziku. Namesto »Tovarišice in tovariši« slišati »Bratje in sestre, ljubi Slovenci« je bilo kar malo preveč, kar sem že sproti videl po mrščenju predsednikov partije in sindikata ...

Sodu pa je končno izbilo dno – in pretrgalo moje »nategovanje« – ko smo leta 1985 v okviru teme Zgodovina – naša učiteljica organizirali predavanje prof. dr. Franceta Bučarja: Sporočilo OF z retrospektive 40, s podnaslovom Problemi narodne sprave.

Takrat pa so zazvonili telefoni s Tomšičeve! In to kar direktno h generalnemu direktorju Litostroja (kjer sem bil celo pravni svetovalec!) ... V Titovem in Leskovškovem Litostroju, zibelki socialističnega delavstva, govoriti o spravi? To je pa preveč!

Še nekaj let nazaj bi bila zadeva hitro urejena, večer odpovedan, mi pa utišani ... (kar so seveda tudi tokrat poskusili) ... ampak (mi se nismo dali) v Sloveniji je že obstajal nek minimalni javni diskurz, nekaj oporečniškega tiska, *Mladina*, Radio Študent ...

Resnici na ljubo so novinarji (predvsem Marjan Horvat) z veseljem pograbili našo zgodbo, takoj natisnili obsežen članek Nič ni tako svetega, da bi ne bilo lahko še bolj sveto, za kar sem jim še vedno hvaležen.

Kulturnega večera, javno objavljenega za 18. uro popoldne, kljub zelo hudim pritiskom nismo hoteli preklicati.

Potem so ga pa kar oni: ko smo popoldne do vratarnice pripeljali dr. Bučarja, so bili tam dodatni uniformiranci in nam pojasnili, da so (bile že prej) za ta dan napovedane vaje civilne zaščite in da zaradi tehničnih razlogov odpadejo vsi drugi dogodki.

Podprt z javnostjo (članek v *Mladini*, št. 23/1985 je obljubljal nadaljevanje) se nisem (v)dal kar tako. Naslednji dan sem zahteval pogovor s predsednikom Konference osnovnih organizacij sindikata. Sprejela pa me je kar kompletna zgoraj navedena »politična koordinacija«. Njihova sprenevedanja o »že prej planirani vaji civilne zaščite« sem kar prekinil in obžaloval, da je prišlo do neljube nekoordinacije ter napovedal, da bo planirano predavanje pač naslednji teden ... na enak način in z enakimi vabili ... Seveda so bili burno proti, vsi v en glas ... proti meni ubogemu pravničku ...

Čeprav sem se v naslednjih dneh še trudil, se obogatil s pravnim mnenjem Matevža Krivica in se prebil celo do republiškega sekretarja za kulturo Matjaža Kmecla (ki me je samo nekaj »tolažil«), nismo mogli imeti napovedanega dogodka. S Tomšičeve so prišla jasna navodila in ... grožnje ... ne samo za mojo službo, ampak tudi za funkcijo generalnega direktorja.

Samo tisti, ki s(m)o desetletja živeli v totalitarni (in v bistvu komunistični) državi, si lahko predstavljamo, kako močan je bil od znotraj ta sistem, vsaj dokler je na vzhodu obstajala za vsak primer »matrjuška«. Tudi razni »uporniki« (disidenti) s(m)o se zavedali omejenosti svojega uporništva in vsaj podzavestno upoštevali močno »samocenzuro«, tako v svojih besedah kot dejanjih.

Tako kot so se pri ustanavljanju prvih avtonomnih političnih organizacij (SKZ, SDZ) pobudniki še sami omejevali, da bi jih izrecno poimenovali kot stranke, je tudi France Tomšič v svojem nastopu na delavskem zboru Litostroja 15. 12. 1987 predlagal, da »ustanavljamo iniciativni odbor za ustanovitev socialdemokratske zveze, ki naj v danih političnih pogojih deluje v okviru SZDL ...« (Arhiv SDS) To je bil v tistih časih »za začetek« izjemno pogumen predlog. Tomšič je nato v naslednjih svojih javnih nastopih vse bolj jasno poudarjal, da je potreben večstrankarski pluralizem in končno tudi dosegel ustanovitev prave in čistokrvne politične stranke.

POVZETEK

Za popolnejšo osvetlitev političnega profila in poti Franceta Tomšiča je zanimivo tudi obdobje njegove zaposlitve v velikem industrijskem kompleksu Titovi zavodi Litostroj v 80. letih. Njegovi sodelavci smo opazili vpliv, ki sta ga imela nanj njegovo prejšnje življenje in delo v tujini. Zahodna Nemčija je bila tedaj pač neprimerno bolj demokratična kot Jugoslavija in France si kar ni mogel kaj, da nas ne bi ob vsaki priložnosti opozarjal in poučeval o prednostih večstrankarske demokracije. V svojem prispevku skušam prikazati tudi splošno vzdušje, ki je tedaj vladalo v »delovnih organizacijah«, kjer naj bi teoretično delovalo samoupravljanje, praktično pa je glede upravljanja pri delavcih prevladovala apatija, odločilno vlogo so še vedno imele »družbenopolitične organizacije«. Manj pa je danes znano, da je glede svobode izražanja že vse bolj prevladoval dokaj kritičen diskurz, kot se je odražal iz disidentskih krogov in medijev širše slovenske družbe.

Ključne besede: France Tomšič, Litostroj, samoupravljanje, disident, večstrankarstvo

THE LITOSTROJ EXPERIENCE

SUMMARY

For a better understanding of the political profile and career of France Tomšič, we need to investigate the period of his employment in the large industrial complex »Titovi zavodi Litostroj« in the 1980s. His colleagues noticed the strong impact that his previous life and work abroad had had on him. West Germany at the time was much more democratic than Yugoslavia, and France could not help pointing out the benefits of a multi-party democracy whenever he saw an opportunity. This paper aims to illustrate the general atmosphere which was prevalent in the »labour organisations« of the time. These organisations should, theoretically, promote the principle of self-management, but in practice the workers' management practices seemed to be driven by a sense of apathy. The decisive role was still very much in the hands of the »socio-political organisations«. Less is known today regarding freedom of expression and since an increasingly dominant critical discourse began. This is reflected by dissident circles and some media in the broader Slovenian society.

Key words: France Tomšič, Litostroj, self-management, dissident, party-pluralism

Mag. Igor Podbrežnik

Novi trg 31, Kamnik

zavod.lokvanj@kks-kamnik.si

FRANCE TOMŠIČ, EDEN OD STEBROV PRENOVE DRUŽBENEGA REDA IN OSAMOSVOJITVE

Moja srečanja s Francetom Tomšičem

S Francetom Tomšičem sva se prvič srečala leta 1984 na sestanku krajevne skupnosti Novi trg. To so bili časi, ko so na Občini Kamnik na veliko razmišljali o novih posegih v prostor. Ugotavljali so, da je v Novem trgu izjemna priložnost za nove gradnje, saj je bilo celo območje ob Kamniški Bistrici povsem nepozidano, vznožje pod Starim gradom pa izjemno redko naseljeno. Na zboru krajanov smo obravnavali predlog zazidalnega načrta, ki je na območju, kjer danes stojita zdravstveni dom in vrtec, predvideval gradnjo večnadstropnih stanovanjskih zgradb. Zbora smo se udeležili tudi člani krajevne mladinske organizacije, ki smo odločno nasprotovali nameravanim posegom v prostor. Še danes ne vem, zakaj smo gradnjam nasprotovali, morda samo zato, ker smo bili mladi. Takrat je proti nam ostro nastopil France Tomšič, zahteval je, da svoje nasprotovanje argumentiramo in predstavimo alternativne rešitve. Kar smo tudi storili in vodstvu krajevne skupnosti poslali predlog, naj se zida na Zgornjem Perovem, češ da nas tam novogradnje ne bodo motile.

Ni sicer potrjeno, da so takrat v resnici upoštevali naš predlog, toda čez dobro leto je že bil pripravljen načrt za pozidavo Perovega in večjega dela

Novega trga, pripravljen pa je bil tudi predlog, da se celotno območje nacionalizira, saj bi tako lažje izvedli načrtovane gradnje. Takrat sem se ponovno srečal s Tomšičem, tokrat ne več z nasprotnikom, pač pa sva postala prijatelja, kar sva ostala vse do njegove prezgodnje smrti marca 2010. Samo mesec pred tem, februarja 2010, sem ga pospremil v Semič, kjer je upihnil 21 svečk na torti, ki je bila posvečena obletnici ustanovitve Socialdemokratske zveze Slovenije, samo nekaj dni pred smrtjo pa je z navdušujočimi besedami pospremil na pot zbornik spominov, ki smo ga ob 20-letnici prvih svobodnih volitev izdali Francetovi sodelavci in prijatelji iz Društva Demos na Kamniškem.

To je bil naš France Tomšič, za njim je ostalo še veliko neizrečenega in nezapisanega.

Politični sistem socialističnega samoupravljanja in France Tomšič

Čeprav ves čas omenjamo neko drugo družbeno ureditev, ki je veljala v času, ko se je iz popolne anonimnosti pojavil France Tomšič, ki je s svojo vizijo in zgledom potegnil za seboj številne sodelavce in podpornike, osvojil srca najprej krajanov Novega trga, delavcev Litostroja in potem slovenskega delavstva, se nehote odpirajo številna vprašanja, ki so relevantna še danes. Politična gibanja, ki bi želela ponovno obuditi socialno demokracijo, bodo morala upoštevati ugotovitve, ki so jih predstavili referenti na simpoziju France Tomšič in njegov čas, sicer se jim utegne ponoviti zgodovina neuspešne umestitve socialne demokracije v slovenski politični prostor. Nekateri družbeni izzivi, s katerimi so se pred tremi desetletji soočali Tomšič in njegovi sodelavci, imajo vzporednice tudi v današnjem času. V

mislih imamo poenostavljeno, papagajsko in zelo površno obravnavanje ključnih razvojnih družbenih vprašanj in marginalizacijo ali celo medijsko blokado družbenih pobud, ki prihajajo izven centrov družbene moči. Še posebej to velja za pobude, ki prihajajo iz lokalnega okolja, saj tam medijske luči zasvetijo, če se zgodijo rumene pikantnosti. V javnosti lahko takšno obravnavo spremljamo tudi še danes, še posebej pogosto, ko gre za vprašanja o privatizaciji preostanka družbene lastnine in spopad s klientilizmom in korupcijo, ki jo generira preveč razrašččen birokratski aparat države. Ko govorimo o Tomšiču, ki je s svojim delovanjem rahljaj in razgrajeval bivšo družbeno ureditev, v kateri je bila odgovornost za napake posameznikov ali posameznih političnih forumov podružbljena na množico »delovnih ljudi in občanov«, se naša misel nezavedno ustavi v današnjem času. Delovni ljudje in občani so posledice napak tudi plačali, pogosto so bile napake, če so sploh bile napake, zlorabljene za odstranitev posameznikov, ki so v danem trenutku odstopali od aktualne partijske linije. Državljeni tudi danes z varčevalnimi ukrepi plačujemo neverjeten pohlep posameznikov, ki so si brez lastnega kapitala zamislili in tudi lastnili največje slovenske gospodarske družbe in jim s tem povzročili velike težave v poslovanju, znižali njihovo kapitalsko moč ali celo povzročili njihov propad. Tomšič je prvo izkušnjo v boju z oblastnimi strukturami doživel še kot študent, ko se je kot kmečki sin v interesu kmetov, za kar so ga ti zaprosili in pooblastili, pogajal s takratnimi agrarnimi oblastniki, ki so z arondacijo in nacionalizacijo posegli v kmečke posesti (Humar idr. 2012: 333–334).

France Tomšič je po uspešno zaključnem študiju strojništva iskal poklicne

priložnosti v Nemčiji, kjer je želel delati v letalski industriji, kar pa mu ni bilo dano, saj je prihajal iz Jugoslavije, ki ni bila članica evroatlantskih povezav. Je pa zato v več nemških podjetjih pridobil sodobna inženirska znanja s področja avtomatizacije v procesni tehniki, ki jih je jeseni leta 1976, ko se je z družino vrnil v domovino, prenesel med sodelavce v ljubljanskih Titovih zavodih Litostroj.

Titovi zavodi Litostroj

»Kadar rečemo Titovi zavodi Litostroj, vsak pomisli na turbine, velikanske stroje, ki jih izdelujejo v tej organizaciji, pomislimo na Titove obiske v tej tovarni,« je zapisal Kmetič (1977), ko so v tej tovarni, ki je imela tedaj preko 3500 zaposlenih, potekale slovesnosti ob 30-letnici njenega obstoja. Kmetič (prav tam) poudarja, da so bili Titovi zavodi največji objekt prve poveljne petletke v bivši skupni državi, ki je predvidevala gradnjo bazične industrije. Po 30 letih intenzivnega razvoja te tovarne, ki je izdelovala najzahtevnejšo investicijsko opremo za strojno in procesno industrijo ter za potrebe energetike, pa se Kmetič (prav tam) ni mogel ogniti naštevanju političnih dimenzij tega industrijskega giganta na obrobju takratne Ljubljane, ki je vedno bil *»v prvih vrstah tudi takrat, ko gre za uresničevanje samoupravljanja in socialističnih družbenih odnosov, /.../ da so izmed prvih imeli delavski svet, da so med prvimi ustanovili temeljne organizacije združenega dela, da so številnim delovnim organizacijam za zgled, kako naj bi se uresničeval zakon o združenem delu v praksi. Take uspehe pa je moč doseči le, če se delavci zavedajo svoje vloge, ki jo imajo v podjetju, če se pravilno in v polni meri zavedajo svojih pravic in dolžnosti.*

Tega pa se Litostrojčani, na čelu z okrog 430 člani Zveze komunistov Slovenije, prav gotovo zavedajo!»

Tomšič se je po prihodu iz tujine, kjer se je seznanil s socialno naravnanim tržno usmerjenim gospodarstvom z jasnimi razmerji med lastništvom kapitala in zaposlenimi, zaposlil v Titovih zavodih Litostroj, ki so imeli v enopartijskem režimu izjemen politični pomen, saj so s tovarno na obrobju Ljubljane dokazovali svojo superiornost. Litostroj je bil pogosto deležen obiskov najvišjih jugoslovanskih partijskih voditeljev, saj jih je celo Josip Broz kar osemkrat obiskal, pogosto so ga spremljali tudi tuji državni ali visoki politični predstavniki. Eden zadnjih takšnih obiskov je bil leta 1975, ko so se spominjali *»25-letnice samoupravljanja, 28-letnice obstoja tovarne in 30-letnice osvoboditve«* (R. E. 1975). Čeprav so bili Titovi zavodi eminentna politična tovarna, pa so bili v tistem času tudi tehnološko izjemno napredni in povezani z raziskovalnimi organizacijami ter ljubljansko univerzo, kar potrjuje tudi Tomšič (2010: 83), ki s ponosom zapiše, da njegovi novi *»litostrojski sodelavci po strokovnem znanju niso zaostajali za nemškimi, uporabljali so tudi sodobno laboratorijsko in merilno opremo ter uvajali računalniško podprto konstruiranje.«*

Sicer pa se je France Tomšič (prav tam) prva leta po vrnitvi v domovino posvečal strokovnim vprašanjem, družini in gradnji družinske hiše. Na tisti čas je imel lepe spomine, saj so se zadnja leta pred Titovo smrtjo počutili varno, tudi plače so bile solidne, delo so imeli vsi, ki so hoteli delati, krediti so bili dostopni vsem, inflacija še ni bila pretirana, o državnem zadolževanju se še ni nič vedelo, celo Kardeljev politični sistem socialističnega samoupra-

vljanja se je v nekaterih zahodnih socioloških in politoloških krogih resno obravnaval. Mnogo let kasneje se je Tomšič v pogovorih pogosto vračal na prva leta službovanja v Litostroju, kjer so mu sodelavci izkazali zaupanje in ga kljub nasprotovanju tovarniških partijskih struktur, ki so imele pod nadzorom celoten samoupravni sistem, izvolili za predsednika sindikata v enem od sektorjev podjetja. Sindikalna funkcija, ki jo je opravljal, mu je omogočila, da se je sčasoma spoznal z zakulisjem sistema socialističnega samoupravljanja, predvsem pa je zelo hitro spoznal manipulacije in zlorabe z informacijami, ki so bile potrebne za gospodarjenje v podjetju. Prepričal se je lahko, da delavci, ki so bili poklicani k odločanju, pogosto niso imeli potrebnih informacij in tudi niso poznali vseh ozadij in argumentov, da bi se sploh lahko odločali o poslovnih ali razvojnih odločitvah, ki so pogosto usodno vplivale na nadaljnje poslovanje podjetja. V Titovih zavodih Litostroj, ki so bili razčlenjeni na trinajst temeljnih organizacij združenega dela in dve delovni skupnosti, so komunisti z nastavljanjem vodij posameznih enot po moralnopolitičnem kriteriju vzpostavili kontrolo nad celotnim podjetjem in dosegli nadzor nad kadrovanjem. Tako je menedžment na ravni celotnega podjetja ostal brez ključnih vodstvenih pooblastil, saj so s podelitvijo upravne funkcije temeljnim organizacijam združenega dela in delovnim skupnostim enotam razpršili kapital, z njim pa tudi odgovornost za odločanje na ravni celotnega podjetja. Politični sistem socialističnega samoupravljanja, tako imenovano »združevanje dela in sredstev«, ki so ga partijske strukture uspešno vpeljale in z njim vzpostavile nadzor nad podjetji, je v začetku osemdesetih let zašel in končal v gospodarski in politični krizi, saj niso bile upoštewane osnovne zakonitosti gospodarjenja,

kar je vodilo v poslovno neučinkovitost podjetij in slabitev finančnih tokov za tekoče poravnanje poslovnih obveznosti. Krizne razmere je dodatno spodbujala dogovorna ekonomija, ki je partijskim strukturam omogočala kreiranje poslovne, prostorske in katerekoli druge politike po njihovih interesih, ki so bili pogosto daleč od realnih zmožnosti gospodarstva.

Rahljanje političnega sistema socialističnega samoupravljanja

Kot smo že omenili, so bili v začetku osemdesetih let Tomšičevi ključni cilji usmerjeni v gradnjo in dokončanje družinske hiše na Zgornjem Perovem, ki je eno od naselij v krajevni skupnosti Novi trg. Nova hiša je potrebovala komunalno infrastrukturo, zato je bilo vključevanje v delovanje ožje krajevne oblasti nujno. V tistih časih je bilo urejanje komunalne infrastrukture za potrebe individualne stanovanjske gradnje eden od pogostih razlogov za aktivno sodelovanje v organih krajevnih oblasti. Tako tudi Tomšič ni bil izjema.

Dogodkov v času nacionalizacijske afere ni mogoče razumeti brez poznavanja delovanja samouprave v kamniški občini, ki je bila prvostopenjski državni organ s pristojnostmi za opravljanje vseh državnih nalog. Te je v celoti ohranila vse do leta 1990, v naslednjih štirih letih do uveljavitve lokalne samouprave pa se je začel počasen prenos nalog na državno raven, v določenih primerih tudi na medobčinsko raven. V začetku osemdesetih let je bilo v kamniški občini 20 krajevnih skupnosti, ki so imele pravno subjektiviteto, v nadaljevanju pa je prišlo še do razdelitve krajevne skupnosti, ki je obsegala naselja na območju mesta Kamnik, tako da se je končno število krajevnih skupnosti ustavilo pri številki 25. Med temi petimi

krajevnimi skupnostmi je bila tudi krajevna skupnost Novi trg, ki je obsegala dokaj redko poselitveno območje med levim bregom Kamniške Bistrice in vzhodnem Bergantove gore in Špice, na jugu pa je mejila na prav tako redko poseljeno območje Volčjega Potoka. Tu se je začela in razpletla nacionalizacijska afera.

Prvi zbor delovnih ljudi in občanov v KS Novi trg je organizirala Socialistična zveza delovnega ljudstva (SZDL). Zbora, ki je bil jeseni 1982, se je udeležilo 46 občanov od 305, kar še danes predstavlja izreden odstotek udeležbe (15 %). Zborovalci so se med drugim pogovarjali o izjemno ambiciozno načrtovanih gradnjah na območju krajevnih skupnosti. V razpravi so se zavzeli za poprejšnjo komunalno ureditev, pozidavo manj rodovitnih zemljišč ter ohranitev kmetijskih obdelovalnih površin, v triurni razpravi pa so predstavili tudi številne druge predloge, ki naj bi jih upoštevali in reševali organi krajevnih skupnosti. Očitno je, da so udeleženci zbora razumeli in z navdušenjem sprejeli poskus uvedbe samouprave v krajevni skupnosti, ki naj bi poleg zadev, povezanih s komunalno infrastrukturo, urejala tudi druge skupne interese krajanov. (K. O. 1982: 3)

Zanimivo je vprašanje, kako je drobljenje lokalne samouprave v mestu Kamnik vplivalo na pojav in razplet nacionalizacijske afere. Zanimalo nas je, kakšna je bila v tistem času raven lokalne samouprave, saj Vljaj (2004: 5) meni, da je dosežena raven lokalne samouprave dober pokazatelj *»demokracije konkretne države, saj s svojim obstojem in delovanjem lahko razrahlja še tako centralizirano državo«*. Zanima nas torej, v kolikšni meri je bila raven lokalne samouprave vzrok za nastajanje kritičnih premikov v smeri rahljanja in v nadaljevanju rušenja enopartijske države.

V sredini osemdesetih je težko ocenjevati doseženo raven lokalne samouprave, ker se je njen razvoj po letu 1945, ko se je Slovenija ločila od dotedanega modela lokalne samouprave, saj smo prešli v sovjetsko vplivno cono, prekinil, oblast pa je bila na vseh ravneh podrejena centralnim državnim organom, lokalni organi oblasti pa so postali izpostave centralne oblasti. Po letu 1959 je z idejo samoupravljanja prišlo do odmika od sovjetskega vzorca. Sistem socialističnega samoupravljanja je v določeni meri dopuščal avtonomijo lokalnih skupnosti – avtonomija se je imenovala komunalni sistem. Takratna občina je bila razglašena za komuno, ki naj bi bila temeljna celica družbe, kjer naj bi ljudje opravljali vse svoje skupne, javne zadeve, kolikor po naravi stvari ni nujno, da jih opravlja centralna državna oblast. V praksi pa to ni bilo tako, saj Šmidovnik (1995: 151–155) ugotavlja, da so komune postale prvostopenjski državni organ s pristojnostjo za opravljanje vseh državnih nalog, opravljanje lokalnih nalog v naseljih pa je bilo potisnjeno na stran in jih je komuna prenesla na krajevne skupnosti, ki so se morale same financirati s samoprispevki. Če sledimo Vlajevemu (2001: 33–38) mnenju, da je bil ob uvedbi lokalne samouprave po letu 1994 dan prevelik poudarek teritorialnemu vidiku, premajhen poudarek pa funkcionalnemu, regionalnemu in finančnemu vidiku lokalne samouprave, to še toliko bolj velja za krajevne skupnosti, na katere so komune prenesle zadovoljevanje skupnih potreb prebivalcev v posameznih naseljih. V osemdesetih letih so se morale krajevne skupnosti same financirati s samoprispevki, njihova ureditev pa ni v celoti sledila ureditvi upravnih organizacij in njihovo delovanje je bilo v celoti odvisno od številnih prostovoljcev.

V Novem trgu so krajani Kardeljeve teoretske zamisli sistema socialističnega samoupravljanja vzeli skrajno resno in prevzeli odgovornost odločanja in vodenja krajevne skupnosti. Tako je na ozemlju več povezanih naselij z jasno določenim ozemljem in ljudmi, pripadlih tej skupnosti, nastalo središče lokalne samouprave s skupnimi potrebami, interesi in dejavnostmi za zadovoljevanje teh potreb, kar je po Vlaju (2004: 16–17) neposredni in dejanski temelj lokalne samouprave. Ne moremo pa potrditi, da je bila krajevna skupnost Novi trg finančno samozadostna, saj so bili prihodki od samoprispevka komaj zadostni za tekoče stroške njenega delovanja.

Če zasledujemo namero osrednje občinske oblasti, da se z nacionalizacijo polasti zemljišč za stanovanjsko gradnjo, je bila njihova odločitev, da so mestno krajevno skupnost razdelili na pet manjših delov, povsem napačna. V mestni krajevni skupnosti bi potrebe in interesi krajanov Novega trga ostali minorni in bi bili preslišani. Ker pa je bila dopuščena samouprava, ki so jo krajani vzeli zelo zares, so se organizirali in povsem legalno znotraj sistema nastopili proti nameram občine, kar je bil eden od impulzov za premike v smeri rahljanja in kasneje rušenja enopartijske države.

Ali je kamniška nacionalizacijska afera vplivala na premike v miselnosti slovenske partije in pospešila proces demokratizacije Slovenije?

Tomšič (Hančič 2010) je bil voditelj krajanov Novega trga v nacionalizacijski aferi na Kamniškem leta 1986, ko še ni bilo sledu o demokratizaciji slovenske družbe, kaj šele, da bi se javno pogovarjali o osamosvojitvi Slovenije. Takrat se je v Novem trgu organizirala civilna družba zoper

namero takratne občinske garniture, ki je želela s pomočjo nacionalizacije stavbnih zemljišč, tudi že pozidanih in kultiviranih, pridobiti zemljišča zase in svoje »zaslužne« funkcionarje. Podbrežnik (2002) se spominja, da so se po kamniških tovarnah razširjale govornice, da bodo *»delavci še naprej čakali na prepotrebna stanovanja v Kamniku, denar, ki je že zbran za te namene, pa bo iz dneva v dan manj vreden«*. Zapisano je cenena demagogija, saj delavcev ni bilo mogoče prepričati, ker so bile plače zaradi inflacije na koncu vsakega meseca opazno manj vredne kot na plačilni dan. Delavci so zaradi vedno bolj negotovih gospodarskih razmer tudi vedno manj razmišljali o gradnji hiš in nakupih stanovanj. So pa o stanovanjski gradnji razmišljali člani nove oblastne elite, ki se je v Kamniku oblikovala po letu 1980. Ti so v nacionalizaciji zemljišč videli priložnost, da pridobijo stavbna zemljišča po cenah, ki bi bile pomembno nižje od tržnih.

Kaj se je takrat zgodilo tako pomembnega, da Tomšič postavlja nacionalizacijsko afero med temelje slovenskega demokratičnega preboja? Krajani so preprečili nacionalizacijo zemljišč, oblastni eliti, ki so ji preprečili, da se polasti njihovega premoženja, pa je ostala le demagogija, ki pa takrat ni več čudežno učinkovala, ali groba sila, s katero bi bili lahko kos prebujeni množici krajanov z zelo jasno izraženimi cilji. Vsebina zahtev krajanov jih pravzaprav ni več zanimala, ukvarjali so se zgolj z vprašanjem, kako krajanov vrniti nazaj v naročje Socialistične zveze delovnega ljudstva, kako zakriti svojo lastno nemoč, predvsem pa prikriti osebne interese in jih zaviti v zamegljeno latovščino takratnega javnega izražanja. Zelo jih je tudi skrbelo, kako kamniške dogodke prikazati predpostavljenim v Ljubljani in pred širšo javnostjo.

Tudi krajanji so imeli svoje interese, saj so želeli zaščititi svojo lastnino, ki so jo pred tem kupili za gradnjo hiš, največ pa je bilo krajanov, ki so zemljišča podedovali od prednikov, ti pa so jih pridobili s trdim delom in odrekanjem. Zato ne moremo govoriti, da je bil odpor proti nacionalizaciji naključje, saj so krajanje vanj prisilile takratne družbene razmere in agresiven odziv oblasti na njihove predloge za demokratično iskanje poti iz nastalega konflikta interesov. Od državljanskega poguma in znanja krajanov pa je bilo odvisno, kako so se spopadli z oblastjo in kako so uspeli. Uspeli pa so, ker so imeli na čelu Tomšiča, voditelja, ki so mu zaupali.

France Tomšič je imel navado, da je svoje zapise o dogodkih, pri katerih je aktivno sodeloval, zaključeval v prepričanju, da pomenijo nov korak v rušenju totalitarne družbene ureditve. Prva leta po prihodu v Litostroj je France hitro pridobil zaupanje sodelavcev, ki so ga predlagali za predsednika sindikata v enem od številnih delov te gigantske tovarne. To jim je kljub nasprotovanju tovarniških partijcev uspelo. To je bil spomladi leta 1980, še za časa Titovega življenja in še pred začetkom sindikalnega gibanja na Poljskem, gotovo dogodek, o katerem se je veliko govorilo po tovarni in najbrž tudi širše. Tomšič (2010: 86) je ocenil, da je bil ta dogodek za nekatere sicer »nepomemben, za druge kar upor proti enoumju, za partijo pa je bil to signal, da ne more počivati na lovorikah, ki si jih je v preteklosti domnevno prislužila. Zame pa je bilo to presenetljivo spoznanje, da je bila partija sicer še vedno močna, da pa ni nepremagljiva. Če je bilo mogoče doseči zmago v politično najbolj indoktriniranem podjetju, potem jo bo toliko lažje doseči v drugih, povprečnih okoljih, sem si mislil. Vendar sem se zavedal, da bi bil odpor v primeru, ko bi šlo za pomembnejše pozicije, precej trši.«

Takšen je bil Tomšič vedno, ni se zadovoljil z doseženim, vedno je želel še nekaj več, bil pa je sposoben tudi širšega razmisleka izven ozkega političnega okvira. Tako obračuna litostrojskega vodstva z liberalno naravnanim direktorjem dr. Markom Kosom, ki je bil sicer partijec, in kasneje z vodilnimi projektanti energetskih postrojenj, ni razumel zgolj kot del širšega partijskega spopada s tehnokratskimi in birokratskimi odkloni, ampak ga je predvsem zelo skrbela gospodarska prihodnost tovarne. Če bi takrat prišlo do potrditve sklepov delavske kontrole (beri tovarniške partije) in bi bili vsi po krivem obtoženi vrhunski strokovnjaki odpuščeni iz krivdnih razlogov, potem, tako je razmišljal Tomšič (2010: 89), *»Litostroj vsaj pet let ne bi bil sposoben projektirati hidroelektrarn.«*

Ko so konec marca 1987 delegati zbora krajevnih skupnosti že v tretje zavrnil predlog vodstva kamniške občine, da se za potrebe stanovanjske gradnje nacionalizirajo zemljišča v krajevni skupnosti Novi trg, je glasovanje spremljalo več kot 50 občanov, ki so bili, tako je zapisal Tomšič (1996: 153–154), *»priče porazu partije in zmagi pravičnega nad zlim ter triumfu demokracije nad enoumjem, ki tega trenutka ne bodo nikoli pozabili. Spontano smo zaploskali tistim delegatom, ki so lahko v sebi premagali strah in se odločili za pravično pot.«*

Boj krajanov proti nacionalizaciji je potekal več kot pol leta. Partijske strukture, ki so usmerjale in tudi izvajale celotno občinsko politiko, so bile ves čas prepričane v svojo moč, prepričane so bile, da obvladujejo celoten delegatski sistem, saj so bili vanj vgrajeni mehanizmi za obvladovanje in manipulacije z delegati. Z današnjega zornega kota ni razumljivo, da je

občinska partijska struktura kar trikrat poskušala doseči zastavljene cilje, čeprav ni v vsem tem času prišlo do novih okoliščin, ki bi tako ravnanje opravičevale, zato je bilo zadnje, tretje glasovanje zanje velik poraz, ki je bistveno spremenil tudi odnos kamniške partije do vprašanja nacionalizacije. Sprejeli so predloge sprememb zazidalnih načrtov, ki so jih pripravili v krajevni skupnosti Novi trg, potrebna zemljišča so pred začetkom gradnje pridobili z odkupnimi pogodbami ali s sporazumno zamenjavo zemljišč. Dolgotrajen spopad lastnikov zemljišč z upravno in partijsko strukturo občine je imel daljnosežne posledice. Jeseni 1987, dober mesec pred litostrojskim štrajkom, je partija na volilni konferenci Socialistične zveze delovnega ljudstva (SZDL) doživela nov poraz, saj so vidni akterji nacionalizacijske afere uspeli prevzeti večinski nadzor nad krajevno organizacijo SZDL Novi trg. Od teh volitev dalje, vse do prvih svobodnih volitev spomladi 1990, so krajevno politiko v Novem trgu vodili člani odbora proti nasilni nacionalizaciji, ki so ves ta čas ohranjali zaupanje in večinsko podporo krajanov kljub številnim poskusom komunistov, ki so se trudili razbiti njihovo enotnost in ustvariti nezaupanje.

Tomšič (prav tam) je bil prepričan, da so krajan, ki so se tri leta pred prvimi parlamentarnimi volitvami v Sloveniji uprli nasilni nacionalizaciji, dosegli velik korak v procesu demokratizacije, med drugim so na sejah občinske skupščine uspeli uveljavljati osnovne elemente parlamentarnega odločanja. Zato je upravičeno pričakoval, da zgodovinarji, ko se bodo politične strasti pomirile, raziščejo, »v kolikšni meri je kamniška nacionalizacijska afera vplivala na premike v miselnosti slovenske partije in v kolikšni meri je pospešila proces demokratizacije v Sloveniji, in to v letu, ko se je v daljni

Sovjetski zvezi pod Mihaelom Gorbačovom šele pričela 'glasnost', ki smo jo v Sloveniji imeli že vsaj deset let.»

Tomšičevih pričakovanj zgodovinarji do današnjih dni še niso izpolnili. Naloga očitno preostaja vsem, ki se po uspešnem zaključku nacionalizacijske afere v Kamniku niso zadovoljili z udobnim posedanjem pred televizorji, temveč so nadaljevali s prizadevanji za resnično demokratizacijo in osamosvojitve Slovenije, da o tem pišejo sami. Spominski zapisi, pogosto brez navedenih virov in z veliko osebne note, pogosto zvenijo nekoliko subjektivno, zato dolgoročno brez zgodovinarjev ne bo šlo, saj je potrebno poiskati in ovrednotiti arhivska gradiva o prelomnem času, ko je bilo potrebnega veliko državljskega poguma za še tako majhne korake v smeri demokratizacije.

Tomšič nas je ves čas prepričeval, da demokratizacija ni bila naključje, še manj dogovor znotraj vodstva slovenskih komunistov, ki naj bi se domnevno odločili, da se umaknejo nazaj in prepustijo prihajajoči opoziciji prostor in prilžnost za vladanje, in tudi ni bila dogovor med partijo in nastajajočo opozicijo. Tudi medije je konec osemdesetih nadzorovala enopartijska oblast, zato so imeli alternativni medijski poskusi omejen doseg, saj niso uspeli poseči širše med ljudi, kar do določene meje velja tudi za civilnodružbena gibanja.

Za demokratizacijo so bila potrebna konkretna dejanja privržencev demokratizacije po Sloveniji, ne samo v Ljubljani in morda še v nekaj drugih večjih mestih. Potrebna je bila torej dovolj široka kritična masa, ki je demokratičnemu gibanju dala zalet, oblikovati je bilo potrebno širšo fronto

ljudi, ki so ponotranjili vizijo parlamentarne demokracije v samostojni Sloveniji. Ljudi je bilo potrebno prepričati, da si zaslužijo možnost svobodne izbire in svobodnega duha, kar je temelj človekovega dostojanstva. Prepričati jih je bilo potrebno, da se otresejo strahu pred režimom. Takšnih jeder je bilo v Sloveniji veliko, saj sta kriza vrednot, ki jih je ponujal politični sistem socialističnega samoupravljanja, ki je bil zaradi specifične družbene vloge Zveze komunistov še vedno enostrankarski, in socialna stiska prebivalstva, ki je bila posledica dolgoletnega prevelikega zadolževanja države na eni strani in slabosti gospodarske politike na drugi strani, sami od sebe generirali izbruhe nezadovoljstva državljanov in njihovo združevanje mimo sistema socialističnega samoupravljanja.

Tomšič (2010: 209) pa v svojih spominih omenja tudi drobne politične premike v vrhu slovenske partije, ki so se začeli po koncu litostrojskega štrajka. Tako je Litostrojev generalni direktor Jože Šlander preprečil šikaniranje članov stavkovnega odbora, kar Tomšič izpostavlja za pogumno dejanje, čeprav je bil prepričan, da Šlander tega ni počel brez vedenja ali celo naročila višjih partijskih forumov. Tako ni nihče oviral organizacije in izvolitve vodstva neodvisnega sindikata, ki je lahko sodelovalo pri oblikovanju prvih stavkovnih pravil v SFRJ, kjer so izpostavili vlogo stavkovnega odbora, dopustili so jim celo sklicevati in voditi politične koordinacije po posameznih delovnih enotah, ki so jih prej vodili izključno predsedniki osnovnih organizacij Zveze komunistov. Da pa so bili premiki k demokratizaciji v vrhovih slovenske partije bolj šibki, potrjuje Tomšičev nagovor, ki ga je imel maja 1989 na ustanovnem zboru kamniške podružnice SDZS, ko je zavrnil nestrankarski pluralizem, ki ga vsiljujejo

komunisti, in povedal, da »oblast Socialdemokratske zveze Slovenije ne priznava za avtonomno politično organizacijo. Oblast je treba k temu prisiliti z nenehnimi organiziranimi demokratičnimi pritiski na njene institucije. To se da doseči z razvijanjem lastne organizacijske strukture in s povezovanjem z drugimi političnimi silami, drug način pa je predstavljanje slovenski javnosti. To pa ni ekstremizem, o kakršnem se govori v sredstvih javnega obveščanja.« (B. P. 1989: 3)

Če so bili delavci in tehnična inteligenca odločeni, da se z ustanovitvijo neodvisnega sindikata in tudi socialdemokratske stranke zaščitijo pred samovoljo komunistične partije, se postavijo v bran svojim pravicam in se spustijo v boj za prevzem oblasti, pa Tomšič (2010: 209) tega ni mogel v celoti potrditi za humanistično inteligenco. Tomšič, ki se je v začetku leta 1988, po koncu litostrojskega štrajka, še nekajkrat sešel z dr. Bučarjem in nekaterimi člani upravnega odbora Društva slovenskih pisateljev, je dobil občutek, da zanje čas za organiziranje pluralnega političnega sistema še ni dozorel. Tomšič (prav tam) je bil močno razočaran, da se v »Društvu slovenskih pisateljev niso bolj aktivno vključili v nastajanje in organiziranje opozicijske stranke«, čeprav je bil prepričan, da se je slovenska partija s tem že na neki način sprijaznila, sicer bi že prej reagirala z represijo. Zato so v ožjem stavkovnem odboru Litostroja, kjer so čakali podporo intelektualnih krogov, oblikovali precej enotno mnenje: »Slovenska humanistična inteligenca je še vedno prestrašena!«

Danes, trideset let po ključnih dogodkih na poti v demokratizacijo slovenske družbe, je potrebna previdnost, ko se poudarjajo zasluge

humanistične inteligence, saj je bil njen vpliv, kar velja tudi za vpliv civilnodružbenih gibanj, pankovske glasbene scene in alternativnih medijev, omejen na večja urbana okolja. Poudariti je potrebno, da je imel ves ta intelektualni naboj, ki je bolj šibko odmeval na obrobju urbanih sredin, kljub vsemu pomemben vpliv na organiziranje civilne družbe po Sloveniji. Tako je bilo tudi v Tomšičevem Novem trgu, kjer so na voditelje nacionalizacijske afere vplivali pisci predvsem iz takratnega kroga revije *Mladina*, priljubljeni pa so bili tudi nekateri avtorji, ki so objavljali v *Novi reviji*. Pisci iz omenjenih revij so o vprašanjih civilnega organiziranja teoretsko razmišljali, v Novem trgu pa so njihova razmišljanja brali, vzeli njihove teze zelo zares in se civilno organizirali. Takšnih skupin, ki so nastajale konec osemdesetih let, je bilo v Sloveniji kar nekaj, saj je socialna kriza povzročila vrsto nenadzorovanih stavk in protestov, ki so jih organizirali ljudje, ki so bili neposredno prizadeti in so menili, da se jim godi krivica. Organiziranje mimo dovoljenih družbenih struktur je bilo nujno, saj takratne družbenopolitične organizacije niso bile sposobne razumeti pomembnosti teh dogodkov, analizirati vzrokov, ki so privedli do nastanka organiziranega odpora proti trenutnim družbenim odklonom in socialni bedi, in vsrkati teh pozitivnih nabojev družbenih sprememb. Vsa ta jedra civilnega organiziranja so se v začetku leta 1989 zbirala na ustanovnih zborih prvih političnih strank, kar je vzbudilo dovolj veliko reakcijsko energijo, da stranke kadrovske niso ostale le v ozkem krogu ustanoviteljev. Potrebno je bilo ustanoviti podružnice strank v vseh takratnih občinah; potrebnih je bilo več tisoč ljudi.

Ovrednotiti je potrebno, v kolikšni meri drži mnenje, ki se je v javnosti pojavilo zelo kmalu po prvih svobodnih volitvah leta 1990 in med ljudmi prevladuje še danes, da se je partijska organizacija razpustila in so se njeni kadri priključili različnim strankam, tudi strankam, ki so sestavljale koalicijo Demos. V Kamniku tega mnenja ne moremo potrditi, saj se Demosovim strankam ni priključil nihče, ki je še v začetku leta 1990 karkoli pomenil v občinski politiki, najvišji vodstveni kadri pa so že v času priprav na prve volitve našli nove zaposlitve v gospodarstvu in bankah ali so celo postali podjetniki. Iz kamniškega primera je težko sklepati na širšo nacionalno raven.

Prelomni časi

Osemdesetih let se spominjamo zaradi povsem banalnih stvari, o katerih danes sploh ne razmišljamo. Čim prej bilo potrebno unovčiti plačo, saj bila konec meseca veliko manj vredna. Povsem vsakdanji so bili pogovori, kje sploh lahko kupimo pralni prašek, olje, kavo, omejena je bila poraba pogonskih goriv. Podbrežnik Vukmir (2016: 182) se osemdesetih let prejšnjega stoletja takole spominja:

»Živeli smo v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji, v času, ko je inflacija ponorela, ukvarjali smo se s stabilizacijo, veljal je zloglasni 133. člen, ki je omejeval svobodo govora, imeli smo samoupravljanje. V trgovinah je pogosto zmanjkovalo običajnih artiklov. Pojavljala pa so se alternativna gibanja, različne oblike subkulture. Slovenska filmografija je imela bogato bero vse od Karpovega filma Rdeči boogie ali Kaj ti je deklica, Butnskale Francija Slaka do Klopčičevega Moj ata, socialistični kulak. Slovenski pisatelji so bili družbeno angažirani kritiki in so se glasno zoperstavili šolski reformi jugoslovanskih oblasti, t. i. skupnim jedrom.

Društvo slovenskih pisateljev, Nova revija in Mladina so bili glasniki nove dobe. Modernizem se je skoraj izpel, uveljavil se je postmodernizem. Bogato bero pesniških zbirk so zaznamovali pesniki Boris A. Novak, Aleš Debeljak, Veno Taufer, Alojz Ihan, Niko Grafenauer, Milan Jesih in drugi. Med najbolj odmevnimi umetniškimi pojavi je gotovo retrogardistična skupina Neue slowenische Kunst, ki je delovala na glasbenem in likovnem področju in je odmevala v tujini. V dramatiki so zlasti izstopali Drago Jančar, Rudi Šeligo in Dominik Smole, v pripovedništvu pa med drugimi Jančar, Kovačič, Kleč, Gradišnik, Švabič, Lainšček. Na glasbeno sceno je prihrumel pank in na ulicah smo bolj pogosto kot hipije videvali pankerske irokeze in usnjene jopiče z izzivalnimi napisi.»

Sicer pa je bil to čas, ko je bilo naše življenje še povsem prežeto z duhom enopartijske vladavine, ki je nadzorovala naša življenja in še posebej vsa alternativna in opozicijska gibanja, zato je potrebno razumeti tudi zadržanost političnih predstavnikov, še posebej tistih na lokalni ravni, ko so nastopali v javnosti. Zato je tudi težko soditi, v kolikšni meri so takratni politiki ostajali zadržani podporniki partijskega režima, kot tudi ne moremo vedeti, če so bili morda celo tihi podporniki liberalizacije politične ureditve.

Repe (2001: 31) je o nadzoru režima nad državljani napisal naslednje:

»Analiza opozicijskih gibanj je v osemdesetih letih v Sloveniji potekala na dveh ravneh: idejno politični in operativni. Za operativni del je bila zadolžena Služba državne varnosti, ki jo je do leta 1988 nadzoroval Svet za varstvo ustavne ureditve pri predsedstvu Socialistične republike Slovenije (vključno z uporabo 'operativno-tehničnih' sredstev), nato pa posebna skupščinska komisija. V Svetu za varstvo ustavne ureditve so bili predsednik skupščine, sekretar Socialistične zveze delovnega ljudstva, sekretar Predsedstva Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije, predsednik Republiškega odbora Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojne, predsednik Republiškega sveta Zveze socialističnih sindikatov, predsednik

ljubljskega Mestnega sveta Zveze komunistov Slovenije, predsednik Izvršnega sveta Socialistične republike Slovenije, to je vlade, in republiški sekretar za notranje zadeve, predsedoval mu je član Predsedstva Socialistične republike Slovenije.«

V osemdesetih letih, po smrti Tita, se je v nas naselil dvom v praktično izvedljivost teorije, ki so nam jo v šolah podajali v okviru temeljev marksizma in samoupravljanja. Podbrežnik Vukmir (2010: 122), ki je med prvimi podprla Tomšičevo iniciativo za ustanovitev socialdemokratske stranke (Tomšič 2010: 262), pojasnjuje, zakaj se je pridružila gibanju za demokratizacijo slovenske družbe. Bila je trdno prepričana, da si vsi ljudje zaslužimo možnost svobodne izbire in svobodnega duha, kar je temelj človekovega dostojanstva. Spominja se, da smo hrepeneli

»po produktih gnilega kapitalizma in smo se poniževali na Ponterossu, kjer smo kupovali cenene kavbojke, ki so bile v našem socializmu obvezen kos garderobe mladih, a jih pri nas ni bilo mogoče dobiti. Učili so nas o revoluciji in partizanstvu, o nevrščenosti in enkratnem sistemu, ki mu ni para v svetu. Vzgajali so nas v kolektivističnem duhu in nam podajali črno-belo sliko preteklosti in naše sedanjosti. Prepričani smo bili, da rastemo v svobodni in dobri deželi, kljub temu da smo se ob primerjavi z gnilim zahodom počutili revne. /.../ Naučili so nas, da je treba paziti, kaj se kje reče, in da se ne sme kritizirati. Ta razkol med deklariranim in dejanskim sem razumela kot prevaro, kot nesvobodo pa to, da se o tem ni smelo svobodno razpravljati. Zato sem se do tedanjega političnega sistema opredelila kot do sistema, ki ne podpira človekove svobode do izražanja, predvsem do političnega opredeljevanja, in zato tepta njegovo dostojanstvo.«

V Kamniku smo imeli Mladinsko kulturno društvo Pedenjmožic, ki je leta 1986, še pred izbruhom nacionalizacijske afere, na Malem gradu napovedalo večer Balantičeve poezije. Ta je bil onemogočen, prepovedan,

pravzaprav »prestavljen zaradi prizorišča, ki bi utegnilo za obiskovalce biti nevarno. Bolj jih je žulila nevarnost Balantičevega angažmaja na napačni strani zgodovine. Prepoved je močno odmevala tudi v širšem slovenskem prostoru in člane društva ovenčala z romantično avreolo mučeništva. /.../ 7. novembra so bile pesmi Franceta Balantiča uprizorjene v dvorani Veronika. Še prej so se bili predstavniki društva primorani soočiti z lokalnimi političnimi trdorokci in predstavo prisiljeni umestiti v literarno-zgodovinski kontekst, ki ga je zagotovil France Pibernik.« (Kumer 2015)

Podbrežnik (2002: 17) je o tem dogajanju zapisal: »Odpovedi prireditve so sledili sestanki z odgovornimi iz občinske kulturne politične elite. Vsi so nas prepričevali, da je z našim recitalom vse v redu, vendar – ali ne bi naše mlade energije raje usmerili v bolj produktivne vode. Katere vode naj bi to bile, nam ni znal povedati nihče, kar je v nas le krepilo mladostno upornišvo.«

Podbrežnik Vukmir (2016: 186) poudarja, da se mladi člani društva Pedenjmožic niso nameravali politično izpostaviti ali s priznanjem pesništva Franceta Balantiča kakor koli politično ali svetovnonazorsko izpostaviti pomanjkljivosti ali prednosti slovenske stvarnosti. Pesmi Franceta Balantiča so izbrali zaradi provokativnosti, saj so vedeli za njegovo zamolčevanje, v resnici tudi niso želeli pisati kamniške kulturne zgodovine, a jim je to kljub temu uspelo. O tem dogodku se je slišalo tudi v Ljubljani, saj so njem poročali na Radiu Študent, kjer so poročilo zaključili z naslednjim: »Provokacije so spremljevalke tabujev. Če ne drugega, nam ostane vsaj

zabava ob opazovanju, kako se uteleša stalinistični diskurz v najčistejši obliki. V provinci smo pred metropolo na boljšem za ta užitek. To pa je tudi nekaj.» (Kotnik 2015)

Zadnja ugotovitev še kako dobro odslikava duh tedanjega časa na Kamniškem. To je bil še vedno čas, ko na lokalno raven še niso zapihale prve sramežljive sapice prihajajočega pomladnega vetra. V medijih smo lahko prebrali celo naslednje besede visokega občinskega uradnika, ki jih je povedal novinarju Mirkoviču (1986):

»Zavzemam se za stališče, da zemlja pri nas ne more biti lastnina nikogar oziroma je lastnina vseh. Obsojam, denimo prakso, ko smejo v Vojvodini koruzo skrivati za 'boljše čase', pridelajo pa jo s proizvodnim sredstvom, ki ga imajo v rokah – na zemlji; kmet bi moral biti delavec v tovarni, zemlja pa je tovarna in tovarne so, kot vemo, družbena lastnina.«

Slabo leto pred prvimi večstrankarskimi volitvami leta 1990 v kamniških političnih forumih ni bilo čutiti navdušenja nad spremembami. Zdi se, da so politične spremembe pričakovali s strahom, saj so bili ljudje *»zaradi ustanavljanja zvez, ki jih spominjajo na predvojno strankarsko razprtijo, zelo zbegani in predvsem zaskrbljeni«*, so ugotavljali na seji občinskega vodstva SZDL, njen predsednik pa je razpravo zaključil z naslednjimi besedami: *»Pluralizem trga zahteva tudi pluralizem idej. Vendar, če ni konsenza, je ta lahko še nevarnejši kot sedanji monizem. Tudi socialistična zveza se tu še išče.«* (Grčar 1989: 1)

France Tomšič, voditelj za prelomne čase

Čas, v katerem je deloval Tomšič, je bil zaznamovan z upanjem in veliko željo po družbenih spremembah. France Tomšič je bil s svojimi lastnostmi, izkušnjami s politično kulturo in socialno demokracijo iz Zahodne Nemčije ter z veliko strpnostjo do političnih nasprotnikov oseba, ki je veliko pripomogla k začetnim uspehom demokratizacije političnega in sindikalnega življenja in osamosvojitve. Kasneje je razvoj slovenske postkomunistične družbe mnogokrat krenil v drugo smer, kot si je želel France Tomšič, ki se s tem ni nikoli sprijaznil in se je zato končno umaknil iz aktivnega političnega življenja.

Danes, ko je slovenska družba spet v krizi, spoznavamo, da bi se morali zopet približati zamislim in idealom, ki jih je zastopal France Tomšič. Primanjkuje ljudi, ki bi bili pripravljeni izstopiti iz množice in se izpostaviti, ne samo za svoje interese, pač pa za interese vseh, ki v danem trenutku potrebujejo zaščito pred samovoljo lokalnih ali državnih oblasti. V Hočah na štajerskem koncu Slovenije, kjer naj bi ena od avtomobilskih multinacionalk želela postaviti lakirnico avtomobilov, v kateri bi zaposlili ne več kot 400 delavcev, potrebujejo pa kar 100 hektarjev zemlje, bi Tomšiča potrebovali, saj je najvišja državna oblast zlorabila demokracijo za koristi parcialnih interesov multinacionalke in pri tem grobo kršila pravice lastnikov kmetijskih zemljišč, ki so jim edini vir preživetja. Tomšiča bi potrebovali, da bi se uprli samovolji lokalne in državne oblasti.

Vsekakor moramo po dolgem kriznem obdobju, ko v Sloveniji primanjkuje sredstev za vlaganje v nove zaposlitvene možnosti, pozdraviti vsako takšno

gospodarsko pobudo. V Kamniku pred tridesetimi leti ni bilo nič drugače, saj je takrat še cvetoče kamniško gospodarstvo, ki je bilo sicer usmerjeno na notranji jugoslovanski trg in v tretji svet, veliko manj pa na zahodne trge, potrebovalo nove kadre, ti pa so potrebovali in pričakovali ustrezen stanovanjski standard. Zato se je redko naseljeno območje v Novem trgu kar samo od sebe ponujalo za začetek stanovanjske gradnje za nujno potrebne kadre, ki naj bi, tako sta to v javnosti predstavljali najvišja občinska partijska in upravna struktura, zagotavljali prihodnji razcvet kamniškega gospodarstva. V Novem trgu so takrat še živeli kmetje, ki so se pretežno preživljali s pridelavo poljščin, veliko pa je bilo gospodinjestev, ki jim je bilo kmetijstvo pomembna dopolnilna dejavnost.

Tudi nova lakirnica v Hočah naj bi stala na obdelovalnih zemljiščih v lasti kmetij, ki se še vedno preživljajo s pridelavo poljščin. Skoraj vsem bi moralo biti jasno, lokalnim in vladnim politikom pa to očitno ne bo nikoli povsem razumljivo, da kmetje nad tem, da jim vzamejo zemljo kot vir preživetja, ne bodo nikoli navdušeni. Kot tudi niso navdušeni kmetje v Savinjski dolini, ki se upirajo načrtom za gradnjo koroške avtoceste po najbolj kvalitetnih kmetijskih zemljiščih. V prepričevanje kmetov, da bi tudi oni sprejeli novo razvojno paradigmo, se je vključil najprej župan lokalne skupnosti, ki je v novi lakirnici videl zgolj in samo nova delovna mesta in pa seveda svoj ugled uspešnega menedžerja. Ker pa lokalni župan ni bil dovolj uspešen, se je v pridobivanje kmečke zemlje vključil sam minister za gospodarstvo, da bi s svojo avtoriteto, ki mu jo daje visoka funkcija, prisilil neposlušne kmete v prodajo zemlje. Nekateri kmetje so se nehali upirati, ostali pa so trmasto vztrajali in svoje zemlje še vedno nočejo prodati. Zato je slovenska

vlada poslala v parlament poseben zakon, ki omogoča razlastitev kmetijskih zemljišč, na katerih bo neka multinacionalka lahko zgradila industrijski obrat.

Upravičeno se seveda vprašamo, če je 400 novih delovnih mest res toliko vrednih, da se vlada suverene države podredi interesom nekega mednarodnega podjetja in celo poseže v človekove pravice tamkajšnjih lastnikov kmetijskih zemljišč. Tudi v kritičnem času nacionalizacijske afere v Kamniku so se Tomšičevi soborci spraševali, ali so novi kadri za kamniško gospodarstvo res tako pomembni, da je bila občinska oblast pripravljena odvzeti zemljišča obstoječim lastnikom in jih potem prenesti novim lastnikom po cenah, ki so bile bistveno nižje od tržnih.

Vlada pa je šla v Hočah še dlje, saj je lastnike kmetijskih zemljišč s pomočjo dominantnih medijev, ki so odvisni od financiranja podjetij v državni lasti, izključila iz javne obravnave. Mediji, vsaj večina med njimi, so v svojih prispevkih izpostavljali le načrte multinacionalke, ki so jo predstavili za gibalo družbenega napredka, niso pa dali besede prizadetim lastnikom kmetijskih zemljišč, ki jim je bila z novim, v parlamentu sprejetim zakonom vzeta pravica, da na svojih poljih še naprej gospodarijo. Podobne poskuse vplivanja na javno mnenje s pomočjo usmerjanja medijskih sporočil so doživljali tudi Tomšičevi soborci v Kamniku, ki pa so kljub vsemu našli poti, da so ključna sporočila ostala avtentična in so prišla pravočasno v javnost. Sprašujemo se, zakaj kmetom iz Hoč to ne uspeva, saj imajo vendar na voljo širok spekter tehnoloških rešitev, s katerimi lahko širijo svoja sporočila. Morda je težava pri voditeljih?

Če se želimo približati zamisliti in idealom, ki jih je zastopal France Tomšič, opazamo pomanjkanje voditeljev na vseh ravneh družbene organiziranosti, ki bi se bili sposobni upreti kršenju človekovih pravic in bi bili pripravljeni stopiti v prve vrste prizadevanj za bolj demokratično in humano družbo. Primanjkuje nam voditeljev, ki imajo vizijo, znanje, so inovativni, so brez nahrbtnika nekdanjih slabih, nestrokovnih ali celo kaznivih dejanj in govorijo v jeziku, ki je razumljiv prav vsakemu. Potrebujemo voditelje, ki postavljajo privlačne, izvedljive in širokim množicam sprejemljive cilje.

Te lastnosti so krasile Franceta Tomšiča, ki je postal voditelj nacionalizacijske afere, kar ugotavlja tudi etnologinja Klobčarjeva (2016: 251–252), ko zapiše, da je »*upor prebivalcev Novega trga in Zgornjega Perovega dobil simbolni pomen, poseben pomen pri tem pa je imelo tudi petje. Ko so se namreč Novotržani skupaj s sovaščanom Francetom Tomšičem vračali z odločilnega sestanka na Občini Kamnik, je nenadoma oživel spomin na nekdanje fantovsko petje ob Antonovi kapelici, to petje pa je bilo znak upora proti pozidavi.*«

Klobčarjeva (prav tam) poudarja, da »*nadaljevanje upora, v Novem trgupoudarjenega s pesmijo, ni bilo več vezano samo na Kamnik, saj je France Tomšič /.../ konec naslednjega leta vodil stavko v Litostroju, med katero sta bila sprejeta sklep o ustanovitvi neodvisnih sindikatov Slovenije in pobuda za ustanovitev Socialnodemokratske stranke. Petje ob podrtem Tomanovem znamenju v Novem trgu v Kamniku je tako v času, ko, razen izjem, spontanega fantovskega petja po vaseh že tri desetletja ni bilo več slišati, nakazovalo družbene spremembe, ki so vodile tudi v osamosvojitve Slovenije.*«

Med ključnimi kompetencami voditeljev v kriznih časih je tudi obvladovanje poti, po katerih se širijo sporočila v javni prostor. Pred več kot tremi desetletji so bili prava redkost že navadni stacionarni telefoni, interneta še ni bilo, tudi tiskanih medijev je bilo manj in vsi so bili pod nadzorom lokalne ali državne partije. Pa vendar je Tomšičevim soborcem uspelo preseči blokade in posredovati v javnost ključna sporočila, s katerimi so preglasili enolično oblastno blatenje nasprotnikov nacionalizacije, ki so ga širili v lokalnem časopisu, po tovarniških menzah in za gostilniškimi pulti. Tomšičevci so izbrali enake poti sporočil kot partijci, najbolj uspešni pa so bili z obiski pri ključnih odločevalcih, pred glasovanji v zborih občinske skupščine pa so obiskovali tudi delegate. Izkazalo se je, da so bili obiski pri delegatih zelo uspešni. Osebni stiki omogočajo izmenjavo mnenj, soočanje različnih pogledov in iskanje skupnih zaključkov, kar je sčasoma ustvarilo medsebojno zaupanje, ki je bilo še kako pomembno tudi kasneje v pripravah na prve svobodne volitve leta 1990. Večina delegatov, ki so glasovali proti nacionalizaciji, se je aktivno vključila v procese demokratizacije, osebne povezave pa so se ohranile tudi z delegati, ki so ostali zvesti uradnim stališčem partijskega vodstva in občinske uprave ali se jim zaradi različnih razlogov niso upali ali želeli upreti.

Kaj imajo skupnega dogodki v Novem trgu pred nekaj več kot tridesetimi leti z današnjim dogajanjem v Hočah in drugje po Sloveniji, kjer se oblast obnaša kot slon v trgovini s porcelanom. Vprašati se moramo, kakšna je bila v Kamniku cena gospodarskega napredka in koliko bodo v Hočah v resnici stala nova delovna mesta ter koliko ljudi, ki bodo ostali brez obdelovalne zemlje, bodo tam sploh zaposlili. Čeprav v različnem družbe-

nem redu, s časovno distanco med obema dogodkoma lahko zaključimo, da nasilna nacionalizacija kmetijskih obdelovalnih površin za potrebe industrializacije ali stanovanjske gradnje uničuje še zadnje kmetije, ki v okolici večjih mest vztrajajo pri pridelavi hrane. Tomšič je pogosto poudarjal, da državno nasilno kršenje človekovih pravic, kar nacionalizacija, ki jo je Tomšič prvič doživel kot kmečki sin, z vsemi svojimi posledicami gotovo je, ustvarja tudi politične nasprotnike. Tomšič nas opozarja na kratkovidnost takšnih nasilnih ukrepov, ko oblast vso energijo usmeri zgolj v izvedbo nacionalizacije ali druge nasilne ukrepe, zanemari pa načrtovanje vseh nadaljnjih korakov. V Kamniku je pospešena stanovanjska gradnja, ki pa se je zaradi uspeha nasprotnikov nacionalizacije začela brez načrtovane nacionalizacije, zahtevala investicije v družbeni standard, saj so se pomembno povečale potrebe po novih vrtcih in novih šolskih prostorih. Da bi v Kamniku o tem takrat vsaj razmišljali, čeprav bi morali načrtovati, v arhivih ne najdemo zapisov. Zato se v Kamniku s temi težavami ukvarjajo še danes. Vsega tega arhitekti industrijskega napredka v Kamniku niso upoštevali in ga danes očitno ne upoštevajo v Hočah, kjer lahko z veliko verjetnostjo pričakujemo tudi ekološko opustošenje zemljišč in širšega okolja novih industrijskih obratov, vsaj tako si to lahko predstavljamo, če bo na najbolj rodnihih zemljiščih pod obronki Pohorja zgrajena lakirnica avtomobilskih sestavnih delov. Umazana industrija pod zelenim Pohorjem!

Kongresni trg, vrhunec in začetek konca Tomšičeve dobe

V začetku maja 1989 je vodstvo komaj slabe tri mesece prej ustanovljene Socialdemokratske zveze sodelovalo z ostalimi opozicijskimi organizacijami, republiškim vodstvom mladinske organizacije (ZSMS) in pisateljskim društvom pri pripravi zborovanja na Kongresnem trgu v Ljubljani. Ljubljanska mestna oblast zborovanja opoziciji ni dovolila, ni pa mogla preprečiti zborovanja, ki ga je na tem trgu sklicala ZSMS. Po končanem zborovanju mladinske organizacije, ki je bil 8. maja, na predvečer dneva zmage, se je program nadaljeval z govorniki iz opozicijskih vrst, med njimi je bil tudi Tomšič, pesnik Tone Pavček pa je tega dne prebral Majniško deklaracijo.

France Tomšič je v uvodnem delu govora izpostavil ideale, kot so svoboda, pravica, suverenost, bratstvo, demokracija, v katere je verjela večina slovenskega ljudstva, ko je leta 1945 prišel dan svobode. Začetno navdušenje ljudi je kmalu zamrlo, ker so se začeli teptati ideali, za katere so se borili in v vojni umirali. Tomšič je opozoril na izgubo vojaške, varnostne in finančne suverenosti, kršenje človekovih pravic kmetom, obračun z nasprotniki socializma brez demokracije in kritiki ustavne ureditve. Oris stanja v državi je nadaljeval z naštevanjem rešitev, ki so jih zapisali v programu Socialdemokratske zveze Slovenije. Te so bile po njegovem mnenju potrebne, da se gibalo slovenskega družbenega napredka obrne navzgor, v smer razvoja in približevanja družbi drugih evropskih narodov, kamor Slovenci že od nekdaj spadamo. Tomšič je videl rešitev v novi slovenski ustavi po meri Slovenije, ki jo lahko sprejme samo združena

opozicija, ki mora na volitvah zmagati z absolutno večino. Bilo mu je absolutno jasno, da je zmaga združene opozicije mogoča zgolj z večjim sodelovanjem ljudi po celotni Sloveniji, kar je še posebej poudaril. Svoj govor pa je zaključil z mislijo, da bi Slovenci *»lahko dobro, predvsem pa mirno živeli tudi kot samostojna država v okviru Evropske skupnosti«*, kar je množica na Kongresnem trgu pospremila s klici odobravanja in zelo dolgim aplavzom. (Pesek 2010: 320–322)

Devetega maja 1989, na dan zmage v drugi svetovni vojni, se je nad Tomšičem sprožil medijski pogrom. Rečemo lahko, da so Tomšiča medijsko umorili. Pogromu se je pridružil tudi del najožjega vodstva stranke. Zdi se, da je tudi tedaj obstajal skriti center moči, ki je ocenil, da Tomšič ni tisti, ki bi lahko usmerjal pot demokratizacije in osamosvojitve.

V Socialdemokratski stranki je nastala kriza vodenja, saj so režimski mediji in različni prišepetovalci vseh barv in prepričanj uspeli vnesti nezaupanje najožjih sodelavcev v Tomšičeva ravnanja, v ozadju so potekale priprave na združevanje opozicije, vendar Tomšiča na ustanovitvi združene opozicije Demos ni bilo, saj je že pred tem dr. Jožetu Pučniku odstopil vodenje stranke in se povsem umaknil v ozadje.

Miheljak (1997: 3), ki je Tomšiča osebno spoznal in z njim leta 1988 sodeloval v Odboru JBTZ, se spominja, da je bil Tomšič *»silno impulziven, do neke mere naiven, a skrajno pošten in korekten do nasprotnikov. Vse tri značilnosti /.../ so ga spremljale skozi vso politično in sindikalistično kariero.«* Ker je še naprej deloval impulzivno, naivno in tudi še naprej pošteno, ga je, ko je ustanavljal Socialdemokratsko zvezo, prehitela

Slovenska demokratična zveza (SDZ), ker je bil preveč socialdemokratski, »mu je Demos odvezel 'njegovo' stranko. Grobo, brezkompromisno«. Mihelj (prav tam), ki ima Tomšiča »za poslednjega socialdemokrata v SDS«, je tudi prepričan, da so mu tisti, ki so mu vzeli stranko, vzeli tudi sindikat Neodvisnost, ki ga je kolikor toliko neodvisno vodil.

Mnogi so še danes prepričani, da Tomšič ni bil moteč samo komunistom, ki jim je preprečil, da bi se preprosto preimenovali v socialdemokrate, s svojimi vrednotami in razumevanjem sveta in stisk ljudi, s katerimi se je dnevno srečeval po tovarnah, je bil v politiki, kjer ni prijateljev, so samo interesi in pohlep po oblasti, moteč tudi mnogim v novonastalih opozicijskih skupinah. Da je temu tako, kažejo dogodki po majskem govoru na Kongresnem trgu. Novi predsednik socialdemokratske stranke dr. Pučnik se je zavedal Tomšičevega vpliva in slovesa med slovenskim delavstvom, kar je prinašalo glasove stranki na volitvah spomladi 1990, zato mu je omogočil, da je kot parlamentarec sodeloval pri vseh ključnih odločitvah, ki so prinesle samostojno Slovenijo in vzpostavitev vladavine prava. To je Francetu veliko pomenilo, čeprav je bil umaknjen od glavnih Demosovih centrov odločanja.

France Tomšič se je iz državne politike dokončno umaknil po volitvah leta 1992, ko je kandidiral za predsednika Republike Slovenije. Na volitvah je doživel veliko razočaranje, saj je zanj glasovalo malo manj kot osem tisoč volivcev. S tem porazom na volitvah 1992 se je njegova politična kariera na državni ravni končala. Pesek (2010: 356) se sprašuje, »ali je bil poražen samo France Tomšič. Osemnajst let po usodnih volitvah lahko ugotovo-

vimo, da prave socialdemokratske stranke, ki bi v polni meri uveljavljala socialdemokratsko poslanstvo, sploh nismo imeli. Na škodo socialne pravičnosti, večje porazdelitve družbenega bogastva, ne pa samo neupravičenega in nemoralnega bogatenja enih na račun drugih ...»

Nihče pa Tomšiču ne more vzeti prvenstva v rahljanju totalitarne družbe in iskanju poti izhoda iz globoke družbene krize v osemdesetih letih prejšnjega stoletja. Delavce elitnih Titovih zavodov Litostroj je vodil v elitni Cankarjev dom, kjer so v tistem času poleg elitnih kulturnih in kongresnih dejavnosti potekali kongresi komunistične partije in sindikatov. Delavci Titovih zavodov so bili sploh prvi v takratni socialistični vzhodni Evropi, ki so podprli Tomšičev predlog za vzpostavitev parlamentarne družbene ureditve in uveljavitev sindikalnega pluralizma, saj so v spremembi družbenega reda videli rešitev globoke gospodarske in družbene krize, ki jo je povzročila enopartijska vladavina. In France Tomšič je bil prvi, ki je pred slovensko javnostjo naglas, brez nepotrebnega leporečenja povedal, da Slovenija pod vodstvom komunistov ne razpolaga z osnovnimi atributi državnosti in se podreja centralizmu v Beogradu, zato mora združena opozicija na volitvah zmagati z absolutno večino, da se ponovno vzpostavi slovenska država s polno suverenostjo. Bil je trdno prepričan, da Slovenke in Slovenke lahko živimo v samostojni državi v okviru Evropske skupnosti.

LITERATURA

- B. P., 1989: Nočemo biti le opozicija. *Kamniški občan*, letnik 29, številka 10, str. 3. Kamnik: Občina.
- Romana GRČAR, 1989: Socialistična zveza odprta za vse oblike delovanja. *Kamniški občan*, letnik 29, številka 10, str. 1. Kamnik: Občina.
- Damjan HANČIČ, 2010. Uspelo nam je zaradi srčnosti, poguma in odločnosti. V *Demos na Kamniškem*, ur. Igor Podbrežnik, str. 46–55. Kranj: Žalar, Vaš stik z javnostjo.
- Janez HUMAR idr., 2012: In memoriam Francetu Tomšiču (1937–2010). V *Kamniški zbornik 21*, ur. Marjeta Humar, str. 333–340. Kamnik: Občina.
- Marija KLOBČAR, 2016. *Na poti v Kamnik*. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC.
- Franček KMETIČ, 1977: Delovno proslavljanje. *Javna tribuna (Ljubljana-Šiška)*, letnik 17, številka 145. Ljubljana: Občina Ljubljana-Šiška.
- K. O., 1982: Vprašanja naj ne ostanejo brez odgovora. *Kamniški občan*, letnik 21, številka 20, str. 1. Kamnik: Občina.
- Rudi KOTNIK, 2015: Kako se v Kamniku govori hitreje. Radio Študent, 1986. V *Pedenjmožiceva čitanka, ob razstavi Desetletje Mladinskega kulturnega društva Pedenjmožic 1982–1993*, ur. Matevž Bergant in Marko Kumer. Kamnik: Knjižnica Franceta Balantiča Kamnik.
- Marko KUMER, 2015: *Desetletje Mladinskega kulturnega društva Pedenjmožic 1982–1993. Razstava*. Kamnik: Knjižnica Franceta Balantiča Kamnik.
- Peter MIRKOVIČ, 1986: Trojanski konj v Kamniku. *TELEX: informativni tednik Dela*, 25. decembra 1986, str. 22–23. Ljubljana: Delo.
- Rosvita PESEK, 2010: France Tomšič v boju za stranko in državo. V *Od stavke do stranke*, ur. Marta Lavrič Tomšič in Rosvita Pesek, str. 313–357.

Igor PODBREŽNIK, 2002: Od civilnih družbenih gibanj do prihoda novih političnih strank v oblastne organe v kamniški občini. V *Kamniški zbornik* 16, ur. Marjeta Humar, str. 15–24. Kamnik: Občina.

Breda PODBREŽNIK VUKMIR, 2010: SDZS – za svobodo duha in človekovo dostojanstvo. V *Demos na Kamniškem*, ur. Igor Podbrežnik, str. 122–129. Kranj: Žalar, Vaš stik z javnostjo.

Breda PODBREŽNIK VUKMIR, 2016: Spominski zapis o Mladinskem kulturnem društvu Pedenjmožic. V *Kamniški zbornik* 23, ur. Marjeta Humar, str. 181–189. Kamnik: Občina.

R. E., 1975: Tito v Litostroju. *Dogovori*, letnik 3, številka 10. Ljubljana: OK SZDL Ljubljana Center.

Božo REPE, 2001: *Slovenci v osemdesetih letih*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

Janez ŠMIDOVNIK, 1995: *Lokalna samouprava*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Stane VLAJ, 2001: Načelo subsidiarnosti V: *Vodnik po slovenski lokalni samoupravi*, ur. Stane Vlaj, str. 33–45. Ljubljana: Inštitut za lokalno samoupravo pri Visoki upravni šoli.

Stane VLAJ, 2004: *Uvod v javno upravo*. Ljubljana: Fakulteta za upravo.

France TOMŠIČ, 1996: Pričetki procesa demokratizacije na Kamniškem. V *Kamniški zbornik* 13, ur. Marjeta Humar, str. 145–154. Kamnik: Občina.

France TOMŠIČ, 2010: *Od stavke do stranke*. Ljubljana: Nova obzorja.

POVZETEK

France Tomšič je odigral zgodovinsko vlogo prvega glasnika korenitih družbenih sprememb, bil je tudi voditelj drugačnih sindikatov, bolj delavskih, in eden od pobudnikov vzpostavitve socialnega dialoga. Zato lahko upravičeno trdimo, da je bil Tomšič eden od stebrov prenove družbenega reda in slovenske osamosvojitve. Ko je z odliko opravil svoje poslanstvo, pa je umolknil, kar je usoda vseh velikih osebnosti, ki imajo zasluge za največje družbene premike v zgodovini nekega naroda. Tomšič je imel sposobnosti, ki krasijo ljudi v prelomnih časih, ko se na ruševinah

starega gradi novo. Njegov govor je bil razumljiv, z ljudmi je hitro našel stik, njegovo delovanje je bilo ciljno usmerjeno v rešitve. Samo Tomšič je lahko popeljal delavce Titovih zavodov Litostroj, ponosa takratnega komunističnega režima, v Cankarjev dom, ki je bil zgrajen za partijsko elito tistega časa. Samo Tomšič si je lahko ustvaril dovolj zaupanja stavkajočih delavcev in si pridobil njihovo podporo pod zahtevo za ustanovitev socialdemokratske stranke. V nadaljevanju je, prav zaradi litostrojske izkušnje, postal voditelj ljudskih množic, saj jih je znal z najbolj preprostimi zahtevami, kot je med drugimi bila, da moramo Slovenci imeti svojo puško, palico in mošnjo, z njihovim jezikom navdušiti, da so ponotranjili zapletene deklaracije slovenskih kulturnikov ter za svoje sprejeli provokativne zahteve novinarjev in publicistov *Tribune*, *Mladine* in Radia Študent po družbenih spremembah, ki so dnevno preizkušali tolerančne meje režimskega represivnega aparata, ter se začeli zavedati enkratne zgodovinske priložnosti, ki se nam je zaradi ekonomskega propada komunizma ponudila v pomladi vzhodnoevropskih narodov.

Ključne besede: France Tomšič, Socialdemokratska zveza Slovenije, nacionalizacijska afera, politični sistem socialističnega samoupravljanja, Titovi zavodi Litostroj, Cankarjev dom, Kongresni trg

FRANCE TOMŠIČ, A PILLAR OF SOCIAL ORDER AND INDEPENDENCE

SUMMARY

France Tomšič's great historical role consists in the fact that he was the first voice of radical social change, the leader of different, more worker-oriented, trade unions, and one of the earliest promoters of social dialogue. Therefore, we can rightly argue that Tomšič was one of the pillars of social order change and Slovenian independence. When he had carried out his mission to perfection, his voice quietened, as is common with all great people who deserve credit for driving the most important social movements in the history of a nation. Tomšič possessed the qualities which

are sought after in revolutionary times, when the new is built on the ruins of the past. He was a great rhetoric, quick to make friends, goal-oriented and focused on finding solutions. Only Tomšič was able to lead the workers of Titovi zavodi Litostroj, the pride of the Communist regime, to Cankarjev dom, which had been built to cater to the Communist elite of the time. Tomšič was the only one who was able to build trust among the striking workers and secure their support for the formation of a social democratic party. As a result of the Litostroj experience, he later became the leader of the masses. He spoke their language and his straightforward demands, such as the one that a nation must have its own gun, stick, and a money pouch, efficiently translated complex declarations of Slovenian culture workers into the language that workers understood. He persuaded the workers to embrace the provocative calls for social change made by the journalists and publicists of *Tribuna*, *Mladina* and Radio Študent, constantly challenging the regime's repression apparatus tolerance, and helped the nation to become aware of its unique historical opportunity brought about by the economic collapse of Communism during the spring of the East-European nations.

Key words: France Tomšič, Social Democratic Association of Slovenia, nationalisation affair, socialist self-management, Titovi zavodi Litostroj, Cankarjev dom, Kongresni trg (Congress Square)

